

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Ю. П. Харченко

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ТЕОРІЯ,
МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Чернігів 2023

УДК 332.1

X20

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету
«Чернігівська політехніка» (протокол № 3 від 27 лютого 2023 року).

Рецензенти:

Сторонянська І. З., доктор економічних наук, професор Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього Національної академії наук України;

Бондаренко В. М., доктор економічних наук, професор Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Тулчинський Р. В., доктор економічних наук, професор ЗВО МНТУ ім Бугая.

Харченко Ю. П.

X20 Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика : монографія / Ю. П. Харченко. – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. – 290 с.

ISBN 978-617-7932-41-2

Монографія присвячена дослідженню стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису держави та особливостей становлення дорожньої карти інклюзивності регіонального ландшафту, процесів інституціалізації регіонального простору України. Монографія підготовлена за результатами науково-дослідної теми: «Модернізаційні засади сталого розвитку регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень», номер державної реєстрації 017U004541.

Досліджено дефініційний кейс сучасного інституціоналізму та висвітлено інституціональну парадигму модернізації продуктивних сил регіонів України. Здійснено аналіз фінансово-економічних чинників, що визначають роль у інституціалізації регіонального простору, його функціонування в умовах війни, враховуючи безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів докторантів, здобувачів вищої освіти, фахівців у галузі економіки, регіонального управління, місцевого самоврядування, підприємців, на широкий фаховий загал у сфері регіоналістики, а також на громадськість, зацікавлену в послугах соціальної інфраструктури та регіонального розвитку.

УДК 332.1

ISBN 978-617-7932-41-2

© Ю. Харченко, 2023

© Національний університет

«Чернігівська політехніка», 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Теоретичні засади інституціонального забезпечення територіальної організації господарства	8
1.1. Категоріальний кейс сучасного інституціоналізму	8
1.2. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення нового регіоналізму в Україні	15
1.3. Сучасний концепт регіонального розвитку в країнах ЄС	27
Розділ 2. Методологічний кейс оцінки рівня модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління	46
2.1. Інституціональна парадигма модернізації продуктивних сил регіонів України.....	46
2.2. Закономірності та екстрактивні максими інституціонального базису регіонального розвитку.....	64
2.3. Методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави	78
Розділ 3. Ендогенні чинники відтворення продуктивних сил регіонів України	93
3.1. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів	93
3.2. Стратифікація та спадкоємність поколінь у сучасному форматі.....	105
3.3. Ресурсний потенціал та специфікація прав власності в умовах локалізації економічного простору.....	123
Розділ 4. Особливості становлення дорожньої карти інклюзивності регіонального ландшафту України	139
4.1. Домогосподарства та їх проєкція на процеси в інституціоналізації регіонального простору	139

4.2. Інституціоналізація регіонального простору в умовах функціонування реального сектору та тіньового сегмента економіки	150
4.3. Інституціоналізм війни та безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України.....	171
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	224
ДОДАТКИ	245

ВСТУП

Початок ХХІ століття стало справжнім випробуванням на зрілість для української держави та суспільства. Помаранчева революція 2004-2005 рр., Революція Гідності 2013-2014 рр., агресія Росії та тимчасова окупація нею Криму і частини Донецької та Луганської областей у 2014 році, а також велика відкрита війна Росії на знищення України в 2022 році.

Кожне потрясіння відкривало нові можливості для України, але водночас приносило виклики та втрати. Помаранчева революція відкрила шлях до реальної демократії та верховенства права, повернула вектор розвитку України на Захід, сприяла формуванню нової української ідентичності, яка стала підґрунтям народного спротиву спробам повернути історію та вектор розвитку в бік росії в 2013-2014 рр. Революція Гідності 2014 року не лише підтвердила незворотність європейського вектора розвитку України, а й врятувала країну від поглинання її росією. Проте країна-агресор скористалася постреволюційною слабкістю України й розпочала агресію, окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей.

Після Революції Гідності Україна стала на шлях реформ та модернізації як політично, так і економічно. У 2019 році Україна підтвердила незворотність демократичних процесів на шляху реформування. За короткий період було проведено реформу місцевого самоврядування та територіальної організації влади, фінансову децентралізацію, а бюджети українських міст значно перевищили бюджети російських міст, подібних за розміром. В Україні відбувається формування та реалізація нової національної регіональної політики, спрямованої на згуртованість країни та всього українського простору, вирівнювання асиметрії розвитку між регіонами та підвищення конкурентоспроможності, отримання регіонами доступу до національних ресурсів на прогнозованій основі, були створені можливості середньострокового планування.

За останні роки Україна почала швидкими темпами модернізувати та відновлювати свою інфраструктуру. Варто також зазначити, що плани регіонального розвитку України формувалися на основі європейських практик, зближуючи українське та європейське законодавство про регіональний розвиток і даючи українському регіону можливість дуже швидко адаптуватися до європейських правил у майбутньому.

Кожен із кроків, які були зроблені в Україні в 2014-2022 рр. щодо децентралізації та нової державної регіональної політики, сприяв збалансованому розвитку українських територіальних громад і регіонів, створював тисячі горизонтальних зв'язків між громадами, регіонами. На жаль, повномасштабне вторгнення росії змусило переключити процеси регіоналістики на інституціоналізм війни, враховуючи безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України.

Монографічне дослідження інституціональної економічної теорії завдячує працям таких видатних закордонних учених, як Т. Веблен, К. Ейрс, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Дж. Серл, Г. Спенсер, К. Менгера, О. Уільямсон, У. Берг та інших.

Монографія базується на дослідження інституціональних аспектів просторового розвитку, зокрема на праці О. І. Амоші, І. О. Бистрякова, Б. В. Буркинського, М. П. Бутка, В. М. Геєця, С. Й. Вовканича, А. А. Грищенка, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, В. С. Загорського, В. С. Кравціва, Е. М. Лібанової, М. І. Мельник, С. І. Пирожкова, С. А. Романюка, В. Р. Сіденка, І. З. Сторонянської, М. А. Хвесика, Л. Г. Чернюк та інших.

Проте більшість праць вітчизняних дослідників певним чином пов'язані з питанням ефективності децентралізації як передумови інклюзивності, практичних дій територіальних громад у соціогуманітарному середовищі, особливостей відносин між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Однак інституціональне підґрунтя сучасних процесів переформатування владних повноважень та

результативності зазначеної діяльності з погляду інклюзивності, вседоступності та людиноцентризму не досить ефективно проглядається в напрямку практичної імплементації цих напрямів у сферу діяльності місцевих органів публічної влади.

У монографії здійснено аналіз ендогенних чинників відтворення продуктивних сил регіонів України, які авторка здійснила, дослідивши зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів України, вказавши на основні дестабілізуючі аспекти, притаманні сьогоденню.

Цікавим з практичного погляду є дослідження ресурсного потенціалу та специфікація прав власності в умовах локалізації економічного простору.

Рекомендованим до використання в сучасних реаліях є авторське бачення моделі інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Змістовним напрацюванням є методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави та особливості становлення дорожньої карти інклюзивності регіонального ландшафту України, розглянуті авторкою через призму діяльності домогосподарств та їх проєкцію на процеси в інституціалізації регіонального простору.

Не менш актуальним аспектом з монографічного дослідження є аналіз фінансово-економічних чинників, які визначають власну роль у інституціоналізації регіонального простору та інституціоналізм війни, враховуючи безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України.

Монографія є комплексним дослідженням, має теоретичне, методологічне та прикладне значення, яке зацікавить науковців та управлінців у сфері місцевого самоуправління, підприємців широкого фахового загалу у сфері регіонального розвитку та громадськості.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

1.1. Категоріальний кейс конкурентності сучасного інституціоналізму

Ефективність регіонального розвитку безпосередньо залежить від організації управління процесом модернізації продуктивних сил територіальної організації країни. Актуальною проблемою сучасного етапу державотворення є створення ефективного публічного управління, здатного забезпечити раціональне поєднання всіх складових економіки та функціонування соціогуманітарного простору, гармонізацію та збереження довкілля для наступних поколінь. Тому основною місією всієї наукової спільноти є пошук модернізаційних засобів для удосконалення інституціональної складової у сфері суспільних відносин.

Сучасні дослідження інституціональної економічної теорії завдячують працям видатних закордонних учених, як Т. Веблен, К. Ейрс, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Дж. Серл, Г. Спенсер, К. Менгера, О. Уільямсон, У. Берг та інших

На вітчизняному просторі значний науковий внесок у дослідження формування інституціонального середовища присвячено праці О. Амоші, Б. Буркинського, М. Бутка, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Загорського, Е. Лібанової, І. Манцурова, А. Олейник, П. Саблука, В. Сіденка, А. Чухна.

Однак, незважаючи на зацікавленість до проблеми інституціонального середовища й розгорнуту дискусію є потреба в посиленні дослідження особливості рівня впливу інститутів та інституцій на модернізацію регіонального розвитку в умовах децентралізації влади. Зазначене може спричинити посилення методологічних суперечностей та створення нових прецедентів для спору.

Дослідження проблеми інституціоналізму варто почати з дослідження еволюціонування поглядів учених на основні чинники розвитку соціально-економічної складової та формування категоріального апарату.

Як відомо, теорія інституціоналізму, засновниками якої були ідеологи німецької історичної школи, англійські фабіанці, французькі соціологічні традиції, протягом еволюційного періоду увібрала в себе ці ідеї, а також ідеологію марксизму [150].

Термін «інституціоналізм» (англ. *institutionalism* від лат. *institutio* – образ дії, звичай, напрям, вказівка) вперше використав американський економіст У. Гамільтон, під час участі у зборах Американської економічної асоціації в 1918 р., використав це слово для позначення системи поглядів на суспільство й економіку, в основі якої лежить категорія інституту [14, с. 8].

Поняття «інститут» є центром, ядром інституціональної концепції. Як вважається, воно було запозичене економістами із соціальних наук, зокрема з юриспруденції і соціології [136, с. 100]. Неоднозначним є визначення сутності досліджуваного поняття, тим самим ускладнює його імплементацію та суперечить поглядам теорії інституціоналізму.

Економічна категорія «інституціоналізм» (англ. *institutionalism, institutional economics*; від лат. *institution* – певний спосіб дії, звичай, усталений порядок, чітка вказівка), у широкому сенсі є концепцією економічної теорії, що в суспільній системі являє собою синтезатор ролі соціально-правових, організаційно-політичних, морально-етичних, екологічних, ментальних, науково-технічних та природоохоронних інститутів у процесі їх функціонування.

Як зазначає А. Чухно, інституціоналізм – одна із поширених, плідних авторитетних шкіл економічної теорії. А переваги інституціональної теорії полягають у тому, що предметом її пізнання є інститути, які мають місце в економіці й у соціальній сфері, і у сфері права, моралі, релігії тощо [180].

За своєю сутністю інституціоналізм представлений багатьма складовими, і тому єдиної класифікації щодо змісту його течій остаточно не сформовано. Здебільшого це пов'язано з широтою предмета дослідження і тим, до якого наукового напрямку належать ті чи інші дослідники. Єдине, що об'єднує школи інституціоналізму, – це акцентування уваги на дослідженні та аналізі відносин власності, що свідчить про суспільний характер інституціоналізму як економічної науки [150].

Основні ідеї інституціонального аналізу, сформулював Т. Веблен, визначаючи інститути як стійкі звички мислення, притаманні групі людей [32, с. 202].

Дж. Коммонс визначав його як колективну діяльність, спрямовану контролювати індивідуальну діяльність як звичай, тобто неорганізовану колективну діяльність як особливий вид соціальної структури, що здатний змінювати цілі та уподобання агентів; У. Гамільтон, своєю чергою, – як поширений усталений спосіб мислення або дії, що закріпився у звичках групи або звичаях народу; Д. Норт – як сукупність правил, що створені людьми, і норм, що виступають обмеженнями; Дж. Серл – як систему таких правил, що не регулюють, а конструюють саму поведінку, причому інституціональна реальність не тільки описується мовою, але й формується нею, а отже, інституціональна онтологія є суб'єктивною, а інституціональні факти існують тільки з погляду їхніх учасників; Дж. Найт, Дж. Ходжсон – як систему усталених і загальноприйнятих соціальних правил, які структурують соціальні взаємодії [47, с. 29].

Незважаючи на велику кількість трактувань інституціоналізму в працях закордонних науковців, за своєю сутністю інституціоналізм є багатогранним явищем, а тому єдиної класифікації щодо інституційних течій остаточно не сформовано [56] (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Особливі та загальні риси в методології наукових шкіл «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму

Джерело: власні дослідження на основі [32; 94; 93, с. 28-31].

Починаючи з Т. Веблена, одним із визначальних елементів інституціоналізму став еволюційний підхід до аналізу економіки [32].

Інституціоналіст Г. Мюрдаль у 1958 р. доповнив ці твердження неминучістю існування суб'єктивних оцінок у соціальних науках [157]. Дж. Ходжсон ключовим для віднесення до школи інституціоналізму визначає явище «інституціоналізованого індивіда». На думку вченого, ця інституціоналізованість має прояв у впливі інститутів на формування особистості (Дж. Гелбрейт) і навіть його потреб (К. Айрес) [145].

Водночас нова інституціональна економічна теорія (НІЕТ) найчастіше аналізує інститути як наслідки рішень раціональних, максимізує агентів, тому можна сказати про взаємовплив індивідів та інститутів одне на одного [145].

Спільними ж рисами в дослідженні методології інституціоналізму можуть бути:

- використання інституційного та еволюційного підходів;
- дослідження процесу розвитку системи, а не її функціонування;
- врахування ролі соціального середовища тощо [145].

Основною квінтесенцією досліджень науковців у методології різних течій встановлено, що інституціоналізм, як перспективний вектор економічних досліджень, пояснює економічні проблеми об'єкта через формальні й неформальні правила та традиції (інституції), які спонукають суб'єкта до певних дій та формують мотиваційний механізм соціально-економічного змісту.

Порівнюючи основні підвалини постулатів «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму, можна виокремити суттєві особливості кожної з шкіл. Переважно основними є:

- представники «старого» інституціоналізму використовують у дослідженні економічних проблем правові, політичні та психологічні методи;
- неоінституціоналісти користуються методами нової класичної економіки, вирішуючи проблеми економіки, через призму політики, права та соціології;

- представники школи «старого» інституціоналізму досліджували діяльність колективів для захисту інтересів особи (професійні комітети, уряди),
- представники другої у своїх дослідженнях за основу брали інтереси конкретного індивіда, який для свого захисту, керуючись основами методологічного індивідуалізму, вибір колективу здійснював виключно через потребу. Тобто колективність не була першоосновою. Враховувались виключно потреби індивіда.

Дослідження закордонних і вітчизняних науковців доводять, що в наукових працях представників двох шкіл є спільні риси, зокрема їх об'єднують позиції, які пояснюють концептуальне бачення інституцій та інститутів представниками напряму.

На думку П. Саблука, використовуючи категорії інституціоналізму, слід враховувати таку особливість, як можливість набуття інституцією форми інституту в умовах певного суспільного розвитку та ринкового механізму. Зважаючи на це, інституції можуть втілюватися в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення розвитку соціально-економічних формацій, які відповідали б сучасним вимогам суспільства [132, с. 8].

Однак слід підкреслити, що певною мірою однозначність основних категорій інституціоналізму долається шляхом виділення специфіки використання кожного з них та недопустимості ототожнення їх дефініцій.

Оскільки світовий і вітчизняний досвід засвідчують, що визначення зазначених категорій характеризує «інституцію» для позначення механізму дії норм (правил) у будь-якій сфері суспільних відносин та особливостей управління.

Т. В. Усюк наводить приклад того, що економічні, правові та соціальні інституції пояснюються як явища суспільного життя і водночас інформують про їхні характерні риси. Тоді як словосполучення «банківський інститут» – «банківська інституція», «інвестиційний інститут» – «інвестиційна інституція» розрізняються так: у першому випадку розкривається зміст самостійної структури (організації), у другому – тлумачиться механізм її дії [150].

До складових структури інституціонального середовища належать основні взаємопов'язані елементи (інституції). В основу класифікації покладено такі критерії:

1) суб'єктність регулювання:

- а) державні суб'єкти;
- б) недержавні суб'єкти.

2) сфера прояву:

- а) політико-економічні;
- б) соціально-культурні;
- в) екологічні.

3) форми інституціоналізації:

- а) формальні;
- б) неформальні.

4) походженням:

- а) архаїчні;
- б) іманентні.

Для досягнення вказаних цілей національної економіки інституціональне середовище адаптується до планованих змін, крім того, сприяє очікуваним змінам.

1.2. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення нового регіоналізму в Україні

Трансформаційні процеси, у яких перебуває Україна протягом останніх десятиліть, впровадження соціально-економічних і конституційно-правових реформ, спрямованих на забезпечення належних умов для результативної реалізації людського потенціалу, зменшення інтенсивності людської діяльності, гнітючого впливу багатьох формальних і неформальних інститутів, призводять до стабільного розвитку національного господарства, а також раціоналізують функціонування регіональних економічних систем.

Однак зазначені процеси будуть результативними тільки за умови поліпшення інституціональної структури економіки регіонів, яка ґрунтується в економічних відносинах на нові правила, відповідні норми та уявлення про економічну діяльність. Їх формування неможливе без аналізу фундаментальних засад інституціоналізму в регіональній економіці.

Враховуючи актуальну проблему дослідження та значний інтерес до інституціонального середовища, виникає необхідність посилення аналізу формування та впливу основних наукових шкіл і напрямів наукових досліджень на модернізацію продуктивних сил регіонів України.

Саме тлумачення поняття «інституціоналізм» доцільно почати з аналізу формування поглядів науковців на основні чинники розвитку соціально-економічної складової та основних складових дефініційних факторів регіонального розвитку.

З моменту свого виникнення теорія інституціоналізму в США і протягом еволюційного періоду увібрала в себе ідеї німецької історичної школи, англійських фабіанців, французьких соціологічних традицій і деякою мірою ідеологію марксизму [150].

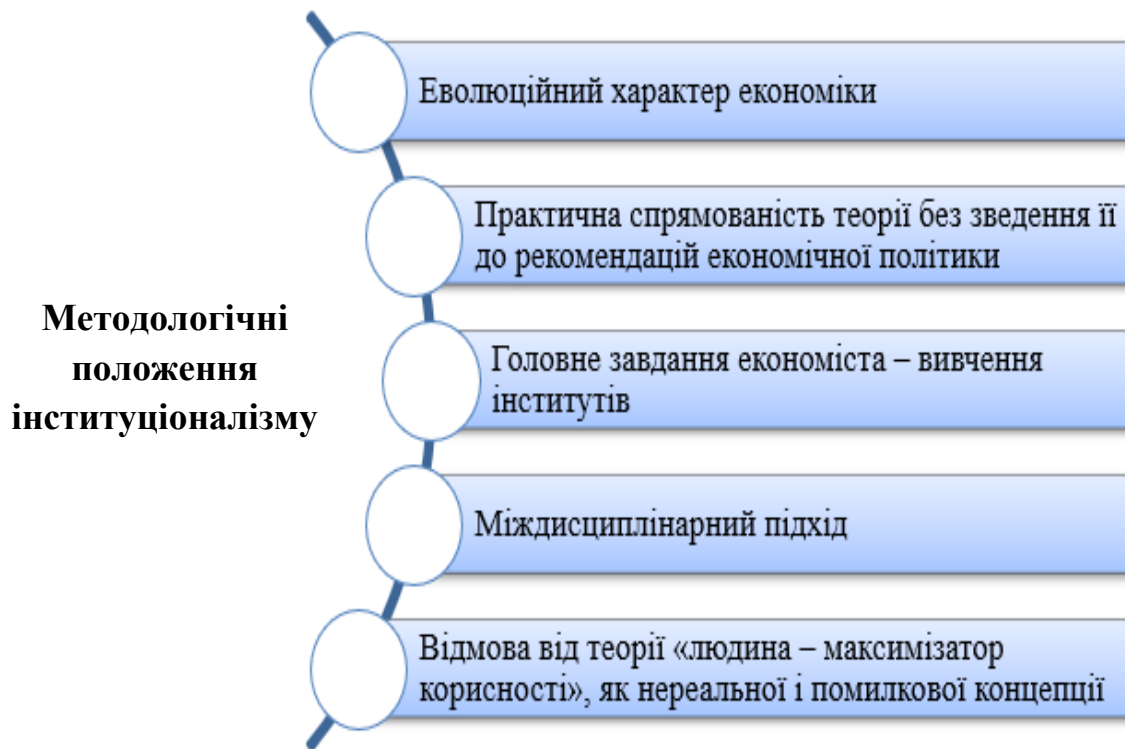
Поняття «інститут» є центром, стрижнем інституціональної концепції. Вважається, що воно було запозичене економістами із соціальних наук, зокрема з юриспруденції і соціології [177, с. 100]. У визначенні сутності цього поняття немає однозначності, що певною мірою ускладнює його застосування, а також кристалізує суперечності в поглядах на саму теорію інституціоналізму.

«Старий інституціоналізм» ґрунтується на доктрині М. Вебера – професіоналізації бюрократії для держави [14]. Інституціоналістські приклади такого роду: аргументи К. Маркса спиралися на «соціальні класи», М. Вебера – на «бюрократію», Е. Дюркгейма – на «поділ праці» [19], Т. Веблена – на «споживання» [32].

У 1950-х рр. Г. Алмонд та С. Верба в праці «Громадська культура» подають ще розмиті уявлення інститутів. Учені були більше стурбовані мінливістю процесу модернізації в різних країнах і питаннями призначення та узагальнення на системному рівні, не визнаючи шляхи розвитку [202].

Починаючи з Т. Веблена, одним із визначальних елементів інституціоналізму став еволюційний підхід до аналізу економіки.

Дж. Ходжсон [195] виділяє 5 методологічних положень інституціоналізму, сформульованих ще У. Гамільтоном в 1919 р. (рис. 1.2).

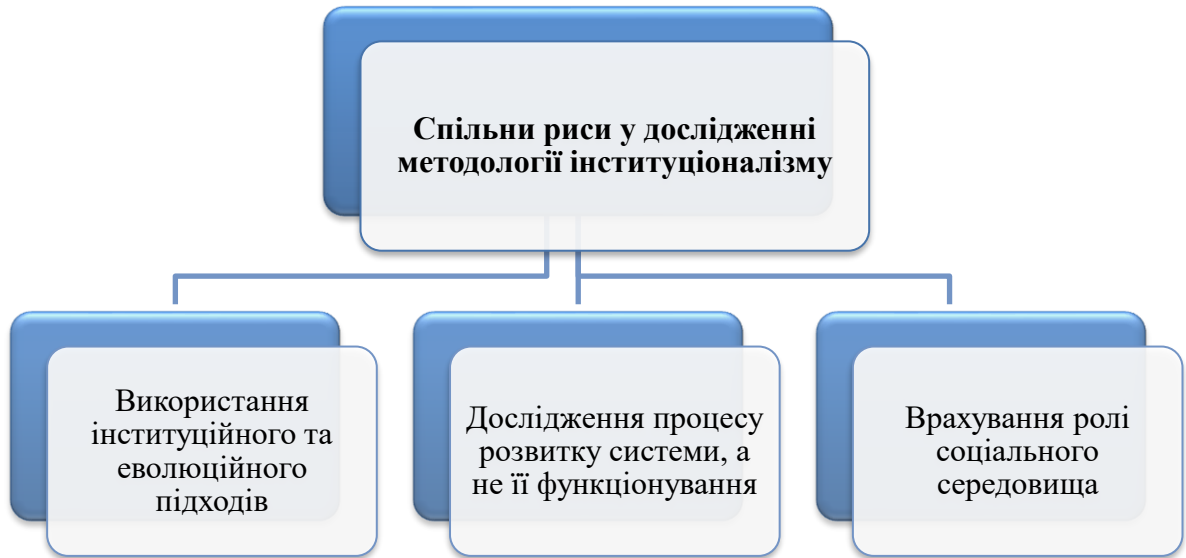
Рис. 1.2. Методологічні положення інституціоналізму за Дж. Ходжсоном

Джерело: сформовано авторкою на підставі [202].

Водночас нова інституціональна економічна теорія (НІЕТ) найчастіше аналізує інститути як наслідки раціональних рішень, максимізує агентів, тому можна сказати про взаємовплив індивідів та інститутів одне на одного [202].

Спільні риси в дослідження методології інституціоналізму представлені на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Спільні риси в дослідженні методології інституціоналізму

Джерело: сформовано авторкою на підставі [202].

Основною квінтесенцією досліджень науковців у методології різних течій встановлено, що інституціоналізм, як перспективний вектор економічних досліджень, пояснює економічні проблеми об'єкта через формальні й неформальні правила та традиції (інституції), які спонукають суб'єкта до певних дій та формують мотиваційний механізм соціально-економічного змісту.

Формальні інститути діють на рівні всієї економіки, установи, організації, тобто є і макро-, і мікроструктурні. Завдяки формальним нормам і правилам утворюється ієрархічна, тобто інституціональна структура.

Порівнюючи основні підвалини постулатів «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму, можна виокремити суттєві особливості кожної зі шкіл (рис. 1.4).

*Рис. 1.4. Особливості постулатів «старого» інституціоналізму
та неоінституціоналізму*

Джерело: сформовано авторкою.

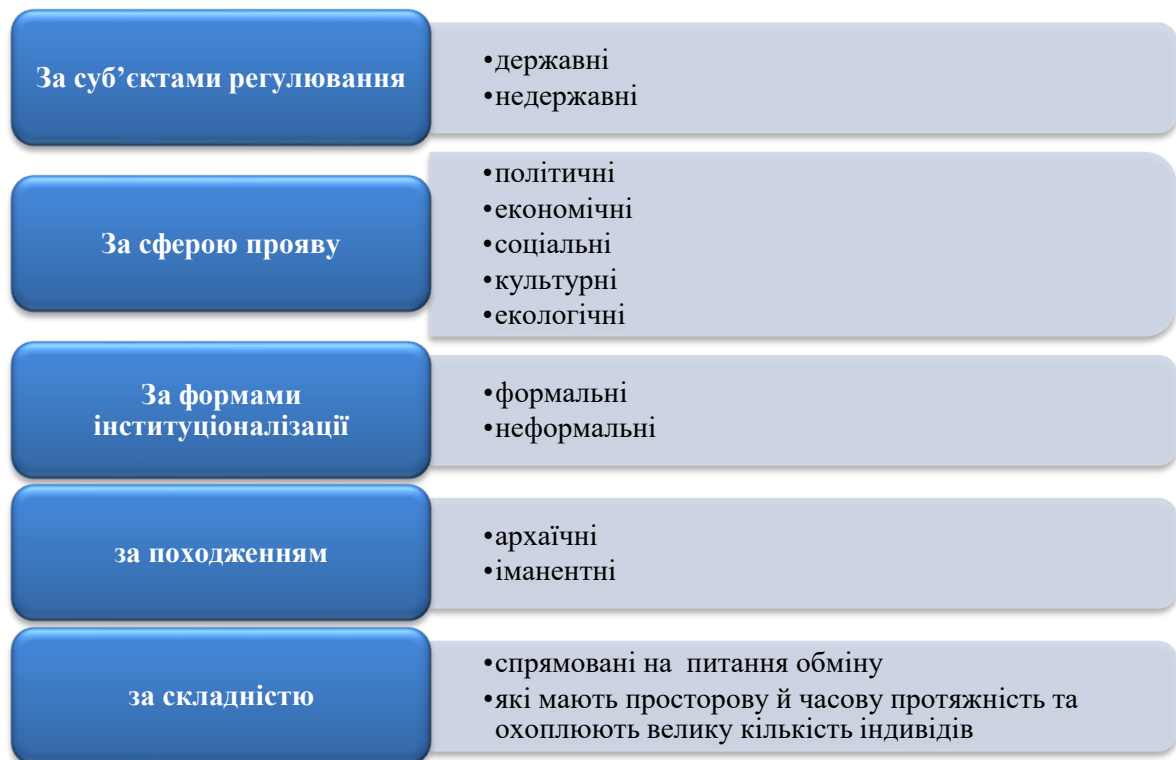
Дослідження закордонних і вітчизняних науковців доводять, що в наукових працях представників двох шкіл є спільні риси, зокрема їх об'єднують позиції, які пояснюють концептуальне бачення інституцій та інститутів представниками напряду.

Проте слід підкреслити, що дека міра однозначності головних категорій інституціоналізму долається завдяки виділенню специфіки використання кожного з них та неприпустимості ототожнення їхнього поняттєвого апарату.

Зважаючи на те, що визначення зазначених категорій засвідчено світовим та вітчизняним досвідом і описує «інституцію» для окреслення механізму дії норм (правил) у всіх сферах суспільних відносин та враховує особливості управління (рис. 1.5).

Класифікація інституціонального середовища

Рис. 1.5. Класифікація інституціонального середовища

Джерело розроблено авторкою.

Тобто синонімічний ряд до поняття «інституція» обмежується лише визначенням поняття «механізм», але в жодному разі не «інститут». Інституції створюють інституціональне середовище, яке впливає на поведінку індивіда, але при цьому встановлює обмеження для здійснення його діяльності, використовуючи економічні, політичні, правові, психологічні та соціальні чинники [150].

Інституції – це сукупність суб'єктів, що дозволяють верифікувати діяльність інститутів у реальному середовищі.

Для досягнення цілей національної економіки інституціональне середовище адаптується до планованих змін, крім того, сприяє очікуваним змінам.

Варто наголосити, що від інституціонального середовища залежить (рис. 1.6):

– гармонізація відносин «влада – бізнес – суспільство» для цього необхідна розвивати інституту державно-приватного партнерства, разом з інститутами громадянського суспільства, релігійними осередками, а також покращувати вектори взаємодії, стимулюючи соціальну відповідальність бізнесу.

Основні децентралізаційні зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, засвідчили важливу роль громади в реалізації можливостей людського потенціалу, але існує потреба в реалізації розвитку інституту державно-приватного партнерства, розвитку інститутів громадянського суспільства удосконалювати вектори взаємодії та стимулювати соціальну відповідальність бізнесу тощо;

– взаємоіснування формальних та неформальних інститутів на кожному етапі проведення реформ;

– відсутність неузгодженості чи конфлікту між ними, наявність якого зазвичай призводить до нестабільності інституціональної системи, є загрозою стійкості країні в соціально-політичній сфері та може мати наслідком економічну кризу;

– гарантії дотримання прав усіх учасників економічних відносин у ході здійснення операцій та після завершення трансакцій.

Рис. 1.6. Залежність від інституціонального середовища

Здійснене аналітичне дослідження теоретичних аспектів розвитку інституціоналізму засвідчує, що дефініції «інституціоналізм» «інституціональне середовище», «інституційна структура», «інституційна

основа» називають різні явища, які хоч і пов'язані між собою системою каналів формування інституціонального середовища національної економіки, проте містять у собі різний поняттєвий зміст і не можуть порівнюватися. Розбіжності в трактуванні дефініції «інституціоналізм» викликані різницею у наукових поглядах, теоріях, з погляду яких воно окреслене, та предмета й задач конкретного дослідження, на його формування здійснює вплив і належність представника, установи і школи «старого» інституціоналізму та неоінституціоналістів.

Перевагою інституційної теорії полягає в тому, що суб'єктом пізнання є інститути, які мають місце у сфері економіки, суспільства, права, моралі та релігії. Про важливість визначення інститутів як предмета дослідження свідчить і те, що цей напрям економічної теорії отримав свою назву. З одного боку, ця концепція взаємодіє з іншими інститутами, насамперед з державою, забезпечуючи широкий погляд на аналіз економічного та соціального розвитку, економічних систем і суспільства загалом, а з іншого – глибоке й конкретне розуміння природи та характеристики самих інститутів, у міру необхідності в нашій країні інститути часто зводяться до правил гри, обмежуються спрощеними трактуваннями, які звужують і позбавляють їх змісту.

Фактично, за визначенням представників цієї теорії, інститути – це способи мислення та поведінки, втілені в суспільних звичаях, нормах, правилах і звичках. Вони характеризуються значною різноманітністю і складною внутрішньою будовою. Їх класифікація базується на багатьох критеріях. Передусім вони поділяються на формальні, закріплені в законодавчих та інших нормативних актах, що передбачають виконання зобов'язань, гарантованих системою державних інституцій, і неформальні, навіть різні форми обов'язкових актів. Він являє собою сукупність норм і правил соціального, культурного та морально-психологічного типу. Сюди ж належать інститути корпоративної поведінки, які регулюють відносини людей у процесі господарської діяльності. Формальні інститути – це макро- та мікроструктури на рівні поведінки. Тобто діє на рівні всієї економіки чи

установи, організації. Це може бути загальне регулювання ділової поведінки. Формальні норми та правила формують ієрархічну або інституційну структуру економіки та суспільства. Конституція як основний закон визначає найбільш загальні норми й правила, на основі яких розробляється багатогранна система норм і правил, що регулюють їх застосування на нижчих рівнях економічної і соціальної системи.

Неформальні інститути – це сукупність норм і правил, які відображають соціокультурні та соціально-психологічні аспекти економіки та суспільства. Вони містять норми і правила поведінки людей у процесі господарської діяльності, які регулюють ці процеси. Важливу роль у неформальних інституційних системах відіграють історичні та етнічні традиції, рівень правової свідомості та ціннісні чинники.

Отже, інститути – це аспект економіки, окреслений інституційною теорією, який становить особливу форму чи структуру та нерозривно пов'язаний із системою виробничих і соціальних відносин. Відносини між працею та управлінням виявилися складним питанням. Часто в працях учених вони розглядаються як два незалежних поняття, кожне з яких можна розглядати окремо. Невипадково з'являються праці, присвячені виключно інституційним питанням, адже, на нашу думку, виробничі відносини та їхні структурні елементи – форми власності, поділ праці та взаємообмін діяльністю, форми розподілу – утворюють ядро соціальної структури. Водночас інститути, тобто норми та правила, звичаї та традиції, насправді є тими елементами, які заповнюють цей скелет, надаючи йому повну, схожу на життя форму. Досить зазначити, що форми власності можна порахувати на пальцях і налічується 150 володінь. Це показує, наскільки інститути збагачують і формують наше уявлення про соціальні, економічні та промислові відносини.

Цінність і роль будь-якої теорії визначається не тільки тим, наскільки добре вона відповідає потребам сьогодення, а й тим, як вона освітлює майбутнє і рухається до нього. Сучасний інституціоналізм у своєму

класичному напрямі створив нову теорію постіндустріальної цивілізації, яка озброїла людство знанням історичних перспектив, основних засад і закономірностей нового економічного й соціального розвитку. Почалася нова парадигма в економічній теорії. Це результат багаторічної праці групи блискучих вчених із позитивістської філософії та інституціоналістичної методології. Дотримуючись підходу Т. Веблена [32], який розкрив глибокий взаємозв'язок між індустріальними системами та технологічними елементами разом із соціальними та інституційними структурами, його послідовники поширили метод вивчення технологічної еволюції на історію цивілізації та визначили технологічні методи виробництва. Розвиток заснований на соціальній структурі суспільства, широкій системі соціально-економічних відносин. Таким чином, сучасний інституціоналізм виявив динаміку соціально-економічного прогресу, що послідовно рухається закономірними етапами індустріального суспільства та інформаційного суспільства. Замість формотворчого, класового підходу, який домінував у суспільних науках протягом півтора-двох століть, утвердився цивілізаційний підхід, заснований на загальнолюдських цінностях.

Інституціоналізм подається за такою логікою: спочатку характеризується «ранній» інституціоналізм, а завершується розділ описом теорії неоінституціоналізму. Еволюція інституціоналізму можна спостерігати наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, де детально розглянуто теорію нового інституціоналізму, тобто висвітлено напрям інституційних змін у теорії прав власності та трансакційних витрат, теорії соціального відбору та історії нової економіки. При розгляді складається враження, що постіндустріальна соціальна теорія вважається спільною серед концепцій і теорій під загальною назвою «Соціально-інституційні технократичні концепції». Вона не тільки не заслуговувала незалежного розгляду чи назви «теорія», але й була визначена як «технократична», тобто науково нижча й не зовсім наукова. З логіки такого розгляду інституціоналізму неминуче випливає висновок, що новий інституціоналізм

є вершиною його досягнень, що теорія інформації є незначною і вторинною для постіндустріального суспільства, і що майбутнє належить новому неоінституціоналізму, він формує нову парадигму в економічній теорії.

Викривлення картини інституціоналізму, що призвело до недооцінки та приниження теорії постіндустріального суспільства, уже дорого коштувало нам і коштує нашій країні сьогодні.

По-перше, Україна будує свою економічну політику виключно на основі ринкової теорії і водночас не враховує об'єктивний процес формування нових технологічних способів виробництва, завдяки чому ринкові зміни призводять до реформування виробничих відносин (приватизації, націоналізації, демонізації) і обмежувалося науково-технічним удосконаленням виробництва, залишаючи осторонь зміни в структурі економіки, хоча без них неможливий успішний розвиток країни.

По-друге, Україна мала 35-40 % кібернетичного потенціалу СРСР, але не використала його, тому що ті, хто приймає рішення, не розуміли ролі та значення інформаційних технологій і програмного забезпечення та йшли відомим шляхом. За останні кілька десятиліть Індія з відсталого країни перетворилася на світовий центр виробництва програмного забезпечення, експортуючи понад 30 мільярдів доларів. Ми ж перекопали пів України, видобуваємо руду й вугілля, платимо за це життями шахтарів і отримуємо від експорту металу близько 7 мільярдів доларів. Ось що означає виробництво інтелектуальних продуктів.

По-третє, науковий розвиток та правове регулювання інтелектуальної власності в Україні із запізненням виявилася країною виробництва та продажу піратської аудіовізуальної продукції та була внесена до «чорного списку», що вплинуло на її імідж. І хоча вдалося вибратися з «чорної діри», інколи рецидиви відчуються і нині.

По-четверте, не забезпечує майбутніх спеціалістів історичною перспективою, знаннями про формування нових факторів виробництва: інформації та знань. Про інноваційні типи розвитку говорять багато, але вони не висвітлюються в курсах економічної теорії.

Усе це переконливо доводить, що глибоке засвоєння теорії інформаційної індустрії суспільства, впровадження її в навчальний процес, активне поширення знань з цієї теорії мають не лише теоретичне та світоглядне, а і практичне та політичне значення. І ми маємо робити це широко, енергійно та стабільно, розуміючи, що знання та широке використання нових, прогресивних та ефективних інформаційних технологій є потужними факторами подолання нашої відсталості та прискорення соціально-економічного прогресу.

Сучасний інституціоналізм у класичному напрямі, який спирається на об'єктивний процес науково-технічного прогресу в економіці та суспільстві, визначив технологічний розвиток як причину інституційних змін і розвитку, змістив акцент на технологічну організацію виробництва та переніс на технологічну організацію виробництва. Встановлено, що цей етап був однією з визначальних форм економічного розвитку, і на цьому базуються теорії прогресу людської цивілізації. Цей висновок, на відміну від класичних і неокласичних теорій, які виключають технологічні дослідження з економічної теорії, є економічним аналізом, значно розширив сферу економічної теорії та збагатив методологічний арсенал економічної науки в цілому. Це ідеї Т. Веблена про еволюційний, природно-історичний розвиток економіки та розроблена на цій основі теорія еволюційної економіки Й. Шумпетера [213], де враховано передусім науково-технічні інновації. Здається, цей прорив, зроблений інституційною теорією та має значущість. Проте робляться спроби применшити ці досягнення, наклеївши на них ярлик «технічного або технократичного детермінізму», що суперечить дійсності.

Починається з другої половини ХХ століття роль НТП в економічному розвитку нестримно зростає. Наприкінці 70-х років минулого століття частка цього чинника вперше досягла 70 % економічного зростання. Поширення інформаційно-комунікаційних технологій ще кардинальніше змінює ситуацію. Внесок науково-технічного прогресу в зростання ВВП більшості розвинених країн коливається від 75 до 100 %. Перетворення інформації та знань на якісно

новий фактор виробництва, первинний ресурс виробництва породило назву нового інформаційного суспільства – суспільства знань. Отже, з об'єктивним зростанням ролі НТП у розвитку суспільства назва суспільства стала визначатися назвою домінуючої технології. Але справа не тільки в цьому. Інформація та знання сильно змінюють місце та роль людини у виробництві та суспільстві. Якщо в індустріальному суспільстві машини були втіленням капіталу та використовувалися для експлуатації найманих працівників, то в новому суспільстві інформація та знання є власністю людини. Вона є власником і носієм знань, володіє навичками праці та виробництва і використання цих знань у процесі виробництва. Тобто якщо раніше засоби виробництва були засобом економічного примусу до праці, якщо вони протиставлялися працівникові, то в новому суспільстві це протиставлення долається, і засоби виробництва органічно поєднуються з робочою силою, технікою та технології для застосування та використання знань.

Усе це переконливо доводить, що зростання ролі НТП у соціально-економічному прогресі потребує належного відображення в економічній теорії. Якщо класичні та неокласичні школи без цього можуть обійтися, то перевагою інституційної теорії класичного напрямку є структуризація розвитку у вигляді технологічних систем і технологічних методів виробництва, що спираються на наукові знання НТП. Коли технологічні процеси розглядаються в комплексі з економічним розвитком і вдосконаленням виробничих і соціальних відносин, це втілило їх в економічну теорію і перевело її на якісно новий рівень. Це якісно новий рівень економічної теорії та методології, який не лише відображає сучасний рівень знань, а й нерозривно пов'язаний із формуванням нової постіндустріальної парадигми економічної теорії. Таким чином, застарілі підходи та догми, такі як технологічний детермінізм, що суперечать об'єктивній тенденції зростання ролі НТП, повинні мати негативний вплив на розвиток економічної теорії як науки про господарську практику.

1.3. Сучасний концепт регіонального розвитку в країнах ЄС

Наявність невирішених проблем регіонального розвитку в Україні та посилення соціально-економічних територіальних дисбалансів є свідченням того, що регіональна політика не є результативною. Ускладнює це той факт, що жодна регуляторна дія, включаючи концепцію національної регіональної політики та Закон України «Про засади державної регіональної політики», не визначає конкретного, чіткого та дієвого механізму взаємодії адміністративних структур у трирівневій системі управління територіальним розвитком [113].

Є потреба забезпечити синхронізацію дій на національному, регіональному та місцевому рівнях, визначити пріоритети та принципи реалізації регіональної політики, що стимулюють розвиток територіальних громад, сприяють співпраці регіональних органів влади й територіальних громад.

Нинішня ситуація свідчить про необхідність впровадження європейських стандартів управління регіональним розвитком в Україні. Зокрема, реформи, спрямовані на децентралізацію та деконцентрацію влади, оптимізацію адміністративно-територіальних структур тощо.

Отже, нагальним завданням науковців під час переформатування національних адміністративних систем та органів місцевого самоврядування є розроблення рекомендацій, які б мали прикладний характер та могли б застосовуватися для розширення влади місцевих органів та наділення їх відповідними ресурсами.

Функціонування регіональної економіки багато в чому визначається розвитком інституціональної підтримки, що визначає економічну поведінку економічних організацій, загальний ефект діяльності та ефект регіональної політики. Тому дослідження регіональної політики та інституціональної підтримки є важливим науковим та прикладним завданням, від якого залежить ефективність управління територією.

2018 рік – важливий рік у регіональній політиці ЄС, оскільки минуло 30 років з моменту оголошення першого регламенту цієї сфери діяльності. Ретроспектива показує, що за цей період, під впливом тенденцій глобалізації та локалізації значно змінилася і теоретична парадигма та фактична модель регіональної політики ЄС.

На початку XXI ст. процес політичної децентралізації та регіоналізації в Європі став особливо помітним. Роль регіонів сьогодні суттєво зросла і в Україні, що значною мірою сприяє розвитку європейської інтеграції та загальноєвропейського співробітництва.

Вважається, що транснаціональна регіональна політика ЄС офіційно вступила в новий етап у 2014 році. Початок нового етапу ознаменувався прийняттям наступного фінансового плану на 2014-2023 рр.

У контексті реалізації децентралізованої політики публічної влади зміна соціально-економічного розвитку регіону України свідчить про низьку ефективність як національної регіональної політики загалом, так і регіональної політики загалом, посилення дискусій та управління просторовим розвитком, а отже, існує необхідність пошуку ефективніших та адекватніших підходів до управління просторовим розвитком у контексті реалізації курсу на євроінтеграцію.

Загалом дефініційний зміст «регіональної політики» в політичному та науковому контексті ЄС виражається на основі вироблення кожного обраного критерію виробництва та аналізу результатів розвитку політичного процесу в ЄС. Вона втілюється на всіх рівнях сучасного європейського управління та політики – від місцевого та регіонального рівня до державного й рівня ЄС. На кожному етапі існує механізм використання та впровадження власних інструментів.

На транснаціональному рівні регіональна політика ЄС вважається тематично впорядкованою та такою, що ґрунтується на основі централізованих рішень, комплексу заходів, спрямованих на усунення дисбалансу економічного та соціального розвитку регіонів ЄС разом зі збереженням економіко-соціальної цілісності за допомогою правових і фінансових інструментів.

Наприклад, правовий та фінансовий інструменти представлені основним принципом, який полягає в тому, що система спільного фінансування тісно пов'язує бюджетні норми і правила різних рівнів управління.

«Європейський регіон» (Europe of regions) – термін, що означає концепцію, яка протистоїть активній централізації, творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів держав Європи в управлінських функціях Євросоюзу та є підґрунтям для формування концепції регіональної політики ЄС у межах євроінтеграційного процесу. Це форма співпраці прикордонних територій різних держав для укріплення продуктивних відносин, культурної та економічної співпраці, застосування взаємовигідних спільних інвестицій, запобігання наслідкам стихійних лих, забезпечення охорони історичної та культурної спадщини.

Рада Європи працює над форсуванням типового статусу євро регіонів, але не нав'язує жодних готових рішень, готова до узгодження та врахування інтересів сторін. Європейський Союз стимулює та заохочує транскордонне співробітництво, створюючи відповідні програми.

Методологічними основами регіональної та згуртованої політики є постулат того, що регіон виступає як територіальне утворення на державному рівні, яке безпосередньо передує державному рівню та має відповідні політичні сили.

Наприклад, у Німеччині це федеральні землі, в Іспанії та Італії – автономні області, у Франції – регіони.

Незважаючи на те, що європейські регіони не характеризуються однорідністю, але при цьому всі вони мають такі спільні ознаки (рис. 1.7).

Децентралізаційні та деконцентраційні процеси публічної влади в європейських державах, незважаючи на внутрішні й зовнішні загрози, і сьогодні сприяють розвитку європейських регіонів. Це сприяє тому, що європейські регіони отримують дедалі більші за обсягом повноваження, які реалізуються згідно зі сценарієм розвитку подій, який у кожній державі свій. З одного боку, вказане свідчить про їх самостійність, більш ефективно

вирішення проблем, з якими вони стикаються, розвиток економіки і зниження соціальної напруженості, а з іншого – викликає загрозу існуванню держави як повноцінного суб'єкта відносин у міжнародній сфері.

Рис. 1.7. Спільні ознаки європейських регіонів

Джерело: розроблено авторкою.

Варто зазначити, що приділяючи увагу вагомій ролі процесів управління регіональним розвитком держав-членів ЄС і децентралізації публічної влади, новий підхід зовсім не заперечує, а навпаки акцентує важливість багаторівневого управління центральним урядом і національними інститутами.

Акцентуючи управлінський інтерес на виконанні функцій загального керівництва, допомоги та моніторингу, центральні органи мають можливість узагальнювати й порівнювати досвід і, враховуючи основні тенденції, сприяти процесу інституційного забезпечення. Розробка та реалізація політики розподіляється між різними рівнями уряду й підтримується як на основі договірних відносин, так і довірою.

Важливим фактором у розробці детального аналізу тенденцій структурної політики ЄС, напрямів консультацій і регіонального встановлення конкретних груп інтересів у цих сферах уже є розробка елементів підтримки конкретних механізмів.

Виділимо принципи нової регіональної політики (рис. 1.8):

а) визнання існування можливостей для розвитку всіх території, у всіх типах регіонів;

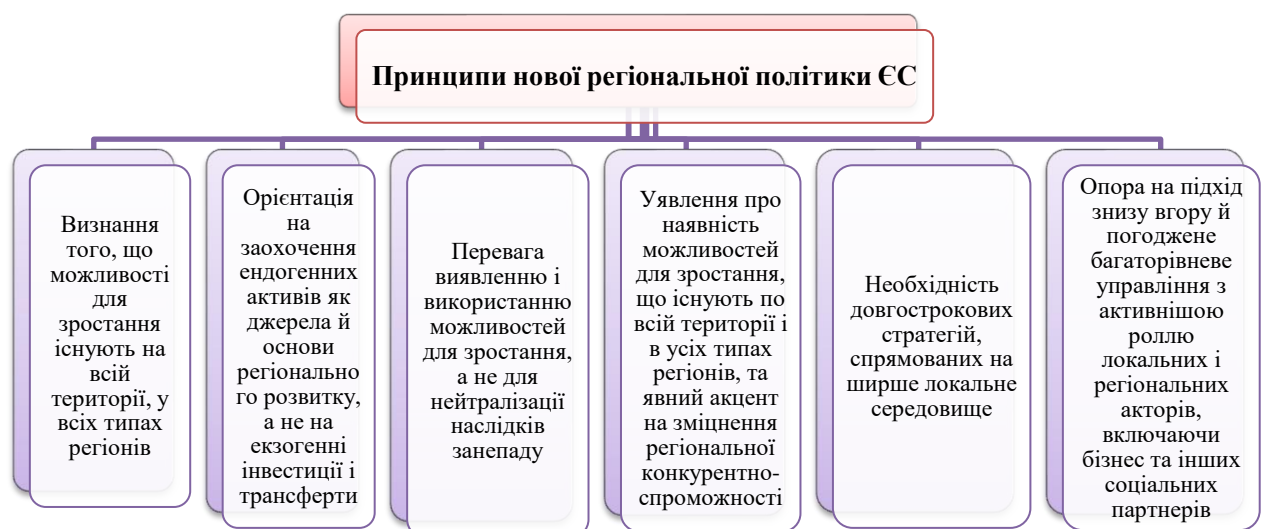
б) орієнтація на стимулювання джерел й основ регіонального розвитку як ендогенних активів, а не екзогенні інвестиції і трансферти;

в) перевага заходів і можливостей для росту, а не усунення причин занепаду;

г) уявлення про наявність можливостей для зростання, що існують по всій території і в усіх типах регіонів, та явний акцент на зміцнення регіональної конкурентоспроможності;

д) потреба в довгострокових стратегіях, направлених на розширення локального середовища;

е) основою є підхід знизу вгору, погодження багаторівневого управління, активізація ролі локальних і регіональних учасників, у тому числі бізнесу та соціальних партнерів.

Рис. 1.8. Принципи нової регіональної політики ЄС

Джерело: розроблено авторкою.

Сьогодні цілі політики регіонів і міст ЄС ґрунтуються на стратегічних інвестиціях і пов'язані зі стимулюванням економічного зростання і підвищенням якості життя.

Інвестиції в розвиток регіональної політики Європейського Союзу спрямовуються на чотири пріоритетні вектори (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Пріоритетні напрями фінансування регіональної економіки
Джерело: розроблено авторкою.

Структурна політика ЄС характеризується докладним аналізом основних тенденцій розвитку регіону, а консультації з місцевими громадськими об'єднаннями сприяють розвитку спеціальних інтересів і налагодженню унікальних механізмів підтримки тих елементів розвитку, які вже існують на цій території.

Здебільшого фінансова підтримка – це лише незначна частина таких проектів, а кошти спрямовуються на освіту, перепідготовку та розвиток інфраструктури. Підтримку надають передусім проектам, які були вибрані приватним бізнесом, що робить це ефективніше, ніж держава.

Узгодження та обговорення основних позицій із провідними стейкхолдерами на місцях, аналіз інституційних альтернатив і стимул-реакцій для залучених суб'єктів, формування систем компенсацій сторонам, що їх програють, є невід'ємними елементами розвитку регіональної політики в розвинених і в деяких середньорозвинених державах ЄС.

Здебільшого ці процедури формалізовані в межах неприбуткових організацій і неурядових об'єднань, а також інших структур громадянського суспільства. Існування цих механізмів пояснюється неповнотою інформації, якою володіє центр, нездійсненністю ефективного контролю над усіма діями різних груп і гравців на місцях, можливостями блокування заходів економічної політики групами спеціальних інтересів.

Зміни у складі європейського бюджету. Проблема «європейського бюджету» у спробі впровадити новий розподіл підтримки країн-членів Європейського Союзу стала основною програмою порядку денного національних представників Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) навесні 2018 року. Новий проєкт, запропонований Європейською Комісією з фінансової структури (MFf) протягом багатьох років у 2021-2027 рр., заслуховується найближчим часом за рахунок фінансування спільної сільськогосподарської політики та згуртованої політики.

Враховуючи вихід Великої Британії із ЄС, він переважно спрямований на фінансування «нових» політичних пріоритетів (інновації, безпека, міграція). ЄК також запропонувала створити механізм, який пов'язує фінансування демократичних цінностей із нормами права країн-членів.

Зміни, які впроваджуються, пов'язують із семирічним періодом, який почнеться з 2021 р. За основу покладається спрощення управління витратної діяльності ЄС, а також формування єдиних вимог до керівників програм або кінцевих набувачів послуг з боку всіх фондів із загальноєвропейського бюджету (рис. 1.10).

**Пропозиції Європейського Союзу, напрацьовані
з метою фінансування політики згуртованості**

*Рис. 1.10. Пропозиції Європейського Союзу, напрацьовані
з метою фінансування політики згуртованості*

Джерело: розроблено авторкою.

Європейська комісією був запропонований бюджет ЄС на 2019 р., на суму 166 млрд євро, що на 3 % більше порівняно з 2018 р., і основним його спрямуванням були такі важливі напрями, як інвестиції, робочі місця, молодь, міграція, солідарність та безпека (рис. 1.11).

	Total	Three leading EU Member States issuing permits								
		First	#	(%)	Second	#	(%)	Third	#	(%)
Total	3 225 436	Poland	635 335	19.7	Germany	543 571	16.9	United Kingdom	450 775	14.0
Ukraine	526 864	Poland	413 449	78.5	Czechia	26 979	5.1	Hungary	21 793	4.1
China*	206 230	United Kingdom	100 545	48.8	Germany	19 444	9.4	France	14 236	6.9
India	197 253	United Kingdom	74 946	38.0	Germany	24 900	12.6	Italy	13 517	6.9
Syria	174 311	Germany	124 575	71.5	Sweden	15 945	9.1	Netherlands	7 302	4.2
Belarus	137 689	Poland	126 576	91.9	Lithuania	3 472	2.5	Czechia	1 896	1.4
Morocco	127 334	Spain	57 332	45.0	France	31 825	25.0	Italy	20 107	15.8
United States	119 553	United Kingdom	43 248	36.2	Germany	14 285	11.9	Italy	9 078	7.6
Brazil	88 494	Portugal	28 210	31.9	Ireland	(12 799)	(14.5)	United Kingdom	9 131	10.3
Turkey	79 532	Germany	23 258	29.2	Poland	13 264	16.7	Netherlands	5 663	7.1
Russia	75 345	Germany	13 248	17.6	Poland	8 786	11.7	Czechia	7 591	10.1

Рис. 1.11. Рівень міграції в країнах ЄС у 2018 році [129]

З метою сприяння економічному зростанню з бюджету планувалося виділити майже 80 млрд євро. Кошти були передбачені на збільшення фінансування пріоритетних програм. Зокрема:

- 12,5 млрд євро (+8,4 % порівняно з 2018 р.) – на дослідження та інновації в межах проекту «Горизонт 2020», у тому числі 194 млн євро на нове Європейське спільне підприємство з розгортання інфраструктури високопродуктивних обчислень;
- 2,6 млрд євро – на освіту в межах програми Erasmus+ (+10,4 % порівняно з 2018 р.);
- 3,8 млрд євро – у межах європейського механізму взаємодії (+36,4% порівняно з 2018 р.);
- додаткова сума в 233,3 млн євро – на ініціативу щодо забезпечення зайнятості молоді в регіонах із високим рівнем безробіття разом із фінансуванням з боку Європейського соціального фонду.

Економіка агломерацій та урбанізація в Європі (як і в інших регіонах) урбаністичні агломерації (або території великих міст) розглядаються як ключові стимули економічного зростання.

Варто зазначити, що Європа, маючи високу щільність населення і високу ціну на землю, перенаселення, забруднення і злочинність, тобто змішаний просторовий вплив економічної концентрації. Особливо в розвинених економіках економічні вигоди урбанізації треба порівнювати з витратами, пов'язаними з відповідними проблемами.

Таким чином, саме регіональні стратегічні програми є важливим інструментом політики держави, що зміщує акценти в напрямку ендогенного розвитку та створення такого адаптаційного бізнес-середовища, яке посиляється на регіональний потенціал, оцінює регіональні можливості та спрямовується на підтримку інноваційних ініціатив на основі стратегічного підходу й принципів сталого розвитку (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Принципи країн ЄС при реалізації регіональної політики

Джерело: розроблено авторкою.

Результативність програм з урахуванням освоєння виділених коштів підвищилась завдяки багаторівневому підходу та визнанню взаємозалежної секторальної політики, що дозволило розширити співпрацю в межах міжгалузевої політики.

Німеччина, Іспанія та Італія зобов'язання підтримувати територіальний баланс закріпили у своїх конституціях. Приклади компонентів справедливості в регіональній політиці включають територіальну єдність у Франції, акцент на регіональному балансі у Фінляндії і рівні умови життя – в Норвегії.

Останнім часом Європа підсилила роль невеликих і середніх міст та місцевих центрів як фактор економічного зростання. Досвід регіональної політики в Іспанії та інших країнах демонструє важливість поєднання в контексті невеликих і середніх міст (поліцентричний розвиток), а також роль місцевих центрів у сільській місцевості.

Роль середніх міст полягає в з'єднанні великих і малих міст та віддалених сільських територій середні міста також відіграють важливу роль у сприянні інтеграції, зв'язкам та економії від масштабу. Вони також відіграють важливу роль у стримуванні депопуляції сільських територій.

Ініціативи у сфері місцевої зайнятості та формування потенціалу Місцевий розвиток відіграє ключову роль у стимулюванні економічного зростання у відсталих регіонах. Також існує серйозний інтерес до зменшення бідності, а фокус уваги перемістився до ролі зайнятості у зменшенні ризику бідності.

Крім того, Європа характеризується порівняно низькою географічною мобільністю працівників. Таким чином, ми опинились у ситуації, у якій існує відносно сильний консенсус щодо потреби сприяти ініціативами у сфері місцевої зайнятості та формування потенціалу, щоб відсталі регіони змогли скористатися перевагами можливостей забезпечення зв'язків з основною економікою.

Варто вказати, що для Європейського співтовариства характерна сильна інституціональна підтримка. На шляху формування та розширення Європейського Союзу намітилася потреба в сильних інститутах.

Велика різноманітність у сфері економіки, природного середовища, культурного розвитку та етнічної спадщини, добробуту і соціальних тенденцій зміцнені виключно завдяки географічному союзу. Водночас

регіональний розвиток ЄС потребує сильного інституціонального лідерства на всіх рівнях, що вимагає поваги до всіх верств суспільства.

На рівні Європейського Союзу повинна впроваджуватись дієва політична система, ґрунтовний економічний аналіз, технічний досвід та етапи стратегічного планування для орієнтації менеджерів проєкту «на місцях». Інститути на національному рівні потребують ефективної координації.

Багаторівневе управління Європейського Союзу характеризується тим, що успіх стратегії розвитку передбачає «власників» на кожному рівні. Європейська політика наближення керується таким чином, щоб максимізувати вертикальну та горизонтальну інтеграцію. У межах системи вертикального управління різні рівні європейського, національних, регіональних та місцевих урядів заохочуються через систему планування, яка удосконалювалась протягом багатьох років для забезпечення обміну інформацією та спрямування для досягнення переваг на місцях. Активну участь у діяльності органів управління у межах системи горизонтального управління компанії беруть соціальні групи та громадянські організації. Отже, у них є можливість формувати стратегію розвитку імплементуючи у власні сектори та сфери.

Визначення нового підходу до розроблення цілей, пріоритетів та реалізації механізмів, визначених регіональною економічною політикою Європи на вибір України. Насамперед формування та реалізація основних принципів, які знайомі з усім, є державою-членом регіональної економічної політики.

Унікальність ЄС полягає в регіональній політиці на регіональному рівні в баченні транснаціональних питань та важливій диференціації від напряму країн-членів та інших підходів до регіональної політики. У цій ситуації єдині принципи формування та реалізації, стратегічні завдання, синхронізація часу та пріоритети фінансування є складними завданнями. З іншого боку, очевидно, що позитивний вплив європейського економічного та соціального простору на формування регіональної політики [123, с. 433].

Соціально-економічний розвиток країн-членів Європейського Союзу розширює можливості на тлі руху вільних товарів, послуг, людей та капіталу, що впливають на сучасну згуртовану регіональну політику та фінансові запаси в ЄС. Однак, використовуючи ефекти власних внутрішніх справ кожної країни, необхідно використовувати для потенційного розвитку [188, с. 60–61].

Політична децентралізація та локалізація процесу в Європі на початку відродження XXI століття значно посилили роль регіональної інтеграції в Європі та європейського співробітництва в регіональному розвитку. Європейський Союз транснаціональної регіональної економічної політики у Фінансовому плані на 2014–2020 рр. [44, с. 77].

Поточна регіональна економічна політика країн ЄС формується та реалізується відповідно до підходу «нового регіоналізму». Ця концепція базується, серед іншого, на ідеології перетворення питань місцевого розвитку на можливості, засновані на мобілізації місцевого потенціалу, який раніше використовувався неефективно. У новому економічному контексті це основа для формування регіональних конкурентних переваг у світовій економіці, соціально-економічної конвергенції регіонального розвитку та створення майбутніх можливостей регіонального розвитку [194].

Характеристики сучасної європейської моделі регіональної економічної політики представлені на (рис. 1.13).

Кластеризація була визначена як один із найважливіших засобів для регіонального зростання сучасної регіональної політики ЄС, про що свідчить провідна ініціатива «Промислова політика в епоху глобалізації». Вважається, що кластери можуть бути мостом до сучасної промислової політики та сприяти переходу до регіональної конкурентоспроможності на основі модернізації традиційної економічної діяльності за допомогою інновацій.

В Європі ініціативи створення кластерів здебільшого надходять від місцевих та регіональних зацікавлених сторін, які краще усвідомлюють конкурентну перевагу свого регіону та активно співпрацюють з місцевими бізнес-структурами та науковими колами [60, с. 7].

Характеристики сучасної європейської моделі регіональної економічної політики

Впровадження стратегій адаптації, що враховують місцеві потреби та мотивації, використовуючи відповідні інструменти економічної політики

Застосування семирічного періоду для бюджетування для досягнення стабільності та незалежності від політичних змін у довгострокові інвестиції в проекти

Сприяння співробітництву

- транскордонному
- багатонаціональному
- регіональному

Впровадження конкретної та розсудливої політики щодо згуртованості міст, яка розглядається як головний рушій економічного зростання та одночасно як головна причина сталого розвитку космічного простору

Визнання важливості регіонального розвитку в малих міських та провінційних регіональних центрах

- багатоцентричний розвиток

Підтримка місцевих ініціатив щодо розширення зайнятості та зміцнення потенціалу розвитку

Забезпечення спільних зусиль для підтримки регіонального розвитку європейських та національних інститутів

Максимальне інтегрування на основі планування та програмування

- **вертикальне:**
- з боку ЄС
- національної держави
- місцевого самоврядування

- **горизонтальне:**
- бізнес
- соціальні групи
- державні установи

Рис. 1.13. Характеристики сучасної європейської моделі регіональної економічної політики

Джерело: розроблено авторкою на підставі [44, с. 7].

Варто зазначити, що в європейських країнах завдання стимулювання економічного розвитку регіону протягом багатьох років залежить головним чином від інструментів політики, які покладаються на екзогенні (зовнішні), а не на ендогенні (внутрішні) фактори [78, с. 11].

Водночас досвід показує, що регіони, які розвинули власні внутрішні можливості та покращили внутрішні умови, що впливають на інвестиції та підтримують їх, досягнули успіху. У глобальному контексті розвитку важливість регіональних характеристик, матеріальних та нематеріальних цінностей окремих регіонів зростає. В останні роки поширилася нова парадигма регіонального розвитку та зростання, яка називається регіональною політикою. Місцеві та національні органи влади відходять від традиційних підходів, орієнтованих на створення великої інфраструктури, залучення інвесторів і передусім перерахування платежів, щоб компенсувати наслідки реструктуризації промисловості та слабке зростання.

Політика, що ґрунтується на можливостях місця, визначена С. А. Давимука, В. С. Куйбіда та Л. І. Федулова як довгострокова стратегія розвитку для зменшення стійкої неефективності (низьке використання всіх потенціалів) та нерівності (низький рівень населення). Ми також хочемо цього досягти, створивши інтегрований набір загальнодоступних суспільних благ та послуг (пакетів), які розробляються та надаються шляхом виявлення та узагальнення місцевих уподобань та знань за допомогою політичної участі та мережевих агентств. «Досягнення поза рамками багаторівневої системи управління та делегування урядових повноважень з вищого на нижчий рівень, досягнення результатів, визначених цілями та установами» [44, с. 77].

Основними завданнями нової регіональної економічної політики є:

- концентрація на просуванні ендогенних активів в Україні як джерела й бази регіонального розвитку екзогенні інвестиції та трансфери;
- ідентифікувати та використовувати можливості зростання, а не компенсувати вплив зниження;
- можливості для зростання в регіонах та всіх типах регіонів з акцентом на посилення регіональної конкурентоспроможності;

- потреба розробити довгострокові стратегії, спрямовані на інтегровані місцеві середовища;

- координація управління на багаторівневому рівні з більш сучасним підходом та активнішою роллю для місцевих та регіональних суб'єктів, включаючи бізнес та інших суб'єктів соціального партнерства;

- особлива увага до «м'яких» факторів розвитку, таких як компетенції, інноваційні напрямки в бізнесі та державному секторі та між мережеві взаємодії;

- нове розуміння та підхід до заходів економічного зростання, орієнтованих на якість людського капіталу та ширші соціальні та екологічні наслідки [44, с. 78].

Аналіз практичної реалізації регіональної економічної політики ЄС є основою для висвітлення ключових інноваційних механізмів. Зменшити кількість пріоритетів для окремих програм шляхом зміцнення зв'язків із цілями регіональної політики з тими, які є в стратегії «Європа 2020». Засоби партнерських угод між Європейською комісією та державами-членами посилюють відповідальність сторін за розробку та реалізацію регіональної політики й запроваджують умови для отримання структурних фондів на ранніх етапах і в процесі їх реалізації. Чітко визначає результати для вдосконалення механізмів моніторингу та їх оцінювання, впорядковує та гармонізує правила фонду порятунку ЄС; розширює спектр інноваційних гібридних фінансових інструментів у місцевій політиці. Тому регіональна економічна політика в країнах ЄС переважно орієнтована на подолання розриву між соціально-економічними показниками та регіонами інших країн. Для цього пріоритетним є підтримка та стимулювання проблемних чи депресивних районів.

При цьому застосовуються принципи дочірніх підприємств, які кожна країна повинна вирішувати у власних питаннях регіонального розвитку, які потребують прямого втручання держави.

Викликами національної регіональної політики є:

– усунення невідповідностей між показниками соціально-економічного розвитку;

- розвиток інфраструктури, яка є джерелом покращення умов виробництва та життєдіяльності населення в регіоні;
- залучення інвестиційних фондів та створення нових робочих місць [67, с. 172]. Фонди для досліджень та інновацій регіональної економічної політики ЄС;
- інформаційно-комунікаційні технології;
- підвищення конкурентоспроможності МСП;
- перехід до низьковуглецевої економіки.

Регіональна політика у ЄС здійснюється через Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) та Об'єднавчий фонд. Національні та місцеві органи влади відповідають за управління коштами у співпраці з Європейською комісією. Наприклад, здійснюючи згуртовану політику з погляду 2020-х, Іспанія управляє 22 оперативними програмами ЄФРР з однією національною програмою, трьома національними програмами та 21 програмою фінансування Європейського соціального фонду (ЕСФ) для кожного з 19 регіонів.

Основна тенденція регіонального розвитку ЄС – посилення транскордонного співробітництва, посилення зовнішньоекономічного вектора регіональної діяльності, сприяння створенню єврорегіону, транскордонних кластерів і перетворення регіональної політики на новий рівень міжнародної інтеграції та співробітництва. Децентралізація центральних органів влади на користь органів місцевого та місцевого самоврядування є вирішальним фактором забезпечення планової реалізації потенціалу регіонального розвитку в зарубіжних країнах [194].

Як показав європейський досвід, успішна реалізація проектів розвитку, які здійснюються та реалізуються територіальними громадами, суттєво впливає на розвиток економіки регіону та країни загалом. Як було зазначено при визначенні Глобальних цілей сталого розвитку, посилення спроможності громади дієвим чином впливати на суттєві характеристики якості свого життя – основа сталого розвитку громади на засадах

інклюзивності. Водночас зміщення видатків та інвестицій на інклюзивність сталого розвитку на субнаціональних рівнях формує потребу у зміцненні дієздатності місцевих громад [196; 197].

Провідним процесом досягнення спроможності громад в Україні є децентралізація влади, яка відбувається шляхом утворення об'єднаних територіальних громад і наділення громад додатковими повноваженнями в регулюванні питань місцевого розвитку.

Основним вектором у реформі децентралізації є децентралізація повноважень і ресурсів між органами місцевого самоврядування та між різними рівнями територіального управління. Крім того, ще тривалий час основними характеристиками місцевого самоврядування в Україні будуть низькокваліфікований управлінський апарат органів місцевого самоврядування, переважання власних інтересів над суспільними, суперечність формування місцевих бюджетів із завданнями соціально-економічного розвитку територій, у соціально-економічній сфері, що впливає на ефективність бюджетної децентралізації.

Значний вплив поточної інституціоналізації спричиняє несистемність та неповноту заходів із забезпечення дієздатності територіальних громад. Передача повноважень на рівень громад обмежилась переважно у сфері управління медициною, освітою та наданням адміністративних послуг, при цьому громади в особі органів місцевого самоврядування отримали делеговані функції держави, хоча і з фінансовим забезпеченням. Натомість громади не отримують повноважень у сферах, які б дозволили сформувати основу територіального розвитку на основі створення нової вартості. З іншого боку, передача влади і ресурсів на рівень громад призводить до «вимивання» ресурсів з рівня регіонів, і тим самим зменшується важливість регіонального рівня управління, що порушує схеми цілісного господарського простору в межах регіону.

З 2015 року, коли була розпочата фінансова децентралізація, місцеві бюджети зросли на 52 %. Фіскальна децентралізація надала нові можливості для наповнення бюджету громад. Однак попри помітні зрушення у сфері

бюджетної децентралізації, сутнісних змін щодо підвищення рівня фінансової самостійності місцевих громад не відбувається. Фактично в межах змін, що відбуваються, держава передає на місцевий рівень частку доходів, які раніше надходили в центр, враховуючи те, що умови формування бази та ставок оподаткування залишаються у повноваженнях Центру (рис. 1.14).

Рис. 1.14. Проблеми регіонального розвитку в умовах децентралізації
Джерело розроблено авторкою.

Загалом у процесі реалізації реформи виявилась низка проблем, які потребують додаткового врегулювання:

- політизація реформи через намагання скористатися нею, аби зберегти політичний вплив на локальному рівні, здобути політичні дивіденди іншого характеру, або можливість отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку.
- недотримання ухваленої КМУ Методики формування спроможних територіальних громад у зв'язку з її надмірною складністю та можливостями для маніпуляції рішеннями та діями населення;
- недопрацьований алгоритм заходів з об'єднання територіальних громад, що допускає неоптимальність його аспектів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КЕЙС ОЦІНКИ РІВНЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

2.1. Інституціональна парадигма модернізації продуктивних сил регіонів України

Стратегія повної лібералізації економічних відносин, яка лежить в основі існуючої в Україні моделі управління протягом майже трьох останніх десятиліть, не принесла очікуваних наслідків. Адже якісний вітчизняний людський, потужний виробничий і науково-технічний потенціали не змогли забезпечити технологічну модернізацію та структурні перетворення, що дозволили б отримати позитивну динаміку зростання рівня конкурентоспроможності нашої країни в глобалізованому світі. Тобто теоретичні постулати класика економічної теорії А. Сміта про вирішальну роль «невидимої руки ринку» не лише в Україні на практиці себе не виправдали.

Саме вони зумовили фактичну руйнацію нещодавно потужного промислового комплексу країни й повернули Україну до давно вже пройденого мануфактурного виробництва, сповзання до сировинної орієнтації та дрібнотоварного виробництва в сільському господарстві, занепад усіх сфер інфраструктури і, як наслідок, суцільне зубожіння більшості українців.

Як підсумок, наша країна є світовим лідером за падінням ВВП, який за період 1991-2015 рр. скоротився на 35 %. Якщо до 2020 р. рівень душевого ВВП у нашій країні становив 2200 дол. США, або на 20 % нижче порівняно з 1990 р., то нині за цим параметром Україна перейшла до найбідніших країн Європи, а в порівнянні із сусідніми Польщею, Чехією, Угорщиною, Туреччиною та деякими іншими країнами має місце дворазове відставання. Якщо екстраполювати ці показники на найближчу перспективу, то нинішня ситуація не зміниться до 2030 р., а для того, щоб за цей час наздогнати наших

сусідів, потрібно мати щорічний приріст не нижче за 7 %, тобто до теперішніх китайських параметрів [2].

Відповідь на запитання, чому деякі нації, включаючи українську, занепадають дають представники неоінституціональної наукової школи, які в порівнянні з неокласичною методологією розкривають вирішальну роль трансакційних витрат, тобто витрат, пов'язаних з обміном правами власності, що дозволяє подолати економічне і технологічне відставання та запозичити ефективне використання всіх видів національних ресурсів [93].

Сучасні дослідження інституціональної економічної теорії завдячують працям видатних учених-інституціоналістів, серед яких Т. Веблен, К. Ейрс, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Дж. Серл, Г. Спенсер, К. Менгера, О. Уільямсон, У. Берг, Л. Бальцерович, М. Кітінг та інших.

Серед широко спектра наукових поглядів ми повністю солідарні з баченнями В. М. Гейця [40; 41], А. А. Грищенка та Е. М. Лібанової [35; 81] щодо інституціональної необхідності перегляду курсу економічних реформ з урахуванням законів архітектоніки та зміни характеру суб'єктно-об'єктних відносин.

Проте викладені ними пропозиції не враховують потреби нормативно-правового забезпечення економічної діяльності, передусім територіальних громад, гармонізації зусиль місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування не у сфері зміцнення засад бюджетного федералізму, а в задіянні наявного ресурсного потенціалу для економічного розвитку на субнаціональному й субрегіональному рівнях.

Децентралізація владних повноважень – це дійсно безальтернативний шлях якомога повного залучення просторових ресурсів, які дозволили Польщі, Угорщині, Словаччині та іншим країнам у межах політики нового регіоналізму швидко пройти шлях глибоких суспільних трансформацій і отримали діаметрально протилежний результат у порівнянні з нашими реаліями. Для України децентралізація є своєрідним імперативом часу, проте реалізація цього курсу містить багато проблемних викликів, які б мали

враховуватись у процесі реалізації дорожньої карти його імплементації в інституціональне тіло держави, у стратегію модернізації продуктивних сил і практику управління цими процесами [14, с. 53-54].

При цьому під модернізацією ми розуміємо якісно новий розвиток засобів виробництва та інноваційний поступ суспільства і людини відповідно до сучасних вимог цивілізованого світу. За цих обставин найважливішим науковим завданням нашого дослідження є спроба окреслити сутність впливу інституціонального середовища на модернізацію продуктивних сил регіонів України, синхронізацію дій органів публічного управління всіх рівнів для отримання конкурентних переваг вітчизняної економіки в сучасних умовах.

Сучасне тлумачення інституціональних засад у сфері публічного управління, сформульоване Нобелівським лауреатом Д. Нортон ґрунтується на визначенні, що «Інститути – це правила гри, механізми і норми поведінки, які структурують взаємодії, що повторюються, між людьми», «інституції – це організації і установи, тобто гравці [93, с. 73].

Вітчизняні науковці у структурі інститутів виокремлюють три таких складника [135; 181]:

- **формальні правила** (конституції, закони, чинні нормативно-правові акти, норми та права, що офіційно закріплюються);

- **неформальні обмеження** (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе поведінкові норми тощо);

- **механізми та засоби контролю чи примусу, які повинні забезпечувати дотримання правил** (суди, органи охорони правопорядку, інші силові структури).

Інституціональний підхід серед вітчизняних науковців передбачає індивідуальність своєрідного коду для країни, що базується на симбіозі правил та неформальних обмежень, застережень для формування моделі сталого розвитку держави загалом, а також для окремих формувань субнаціонального або ж субрегіонального рівнів.

Історія розвитку економічних систем світу засвідчує, що позитивні зміни спостерігаються в тих країнах, де структура ефективних інститутів функціонує з життєздатним середовищем. Водночас формальне й неформальне середовище поділяється на внутрішнє та зовнішнє, які сумарно формують сукупність інституцій (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Класифікація інституцій за типовими та видовими ознаками

Джерело: розроблено авторкою.

Інституціональна концепція пояснює економічні процеси не лише за допомогою системи економічних показників, але й через правові норми, а також звичаї, традиції і звички, що притаманні як окремій людині, так і суспільству загалом. Це дає змогу логічно пояснити той факт, що ті ж самі суспільні системи, а також економічні моделі, успішні в одних країнах і цілком недіючі в інших.

Узагальнюючи різноманітні теоретичні напрацювання щодо дефініційної сутності інституціонального середовища вважаємо, що це сукупність правових, політичних, економічних, соціальних, морально-етичних,

екологічних, культурно-етнічних і науково-технічних відносин між державою, бізнесом і соціумом, спрямованих на модернізацію економіки, гармонізацію людських стосунків і збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь [84].

Пошук адекватних відповідей на причини нашого економічного й технологічного відставання, яке не те, що загальмоване, а навпаки посилюється, свідчить не лише про низький рівень інституціонального розвитку нашого суспільства, і насамперед – украй низький рівень захисту та персоніфікації відносин власності, але і про загострення традиційної для економічної науки проблеми співвідношення між державним управлінням і ринковою саморегуляцією [57, с. 3-34].

Для вітчизняного простору ця проблема має особливе змістовне наповнення, оскільки потребує перегляду класичних ланцюгів трансформаційного процесу, саме від публічного управління до свідомого використання економічних законів для якісно нового розвитку продуктивних сил.

Адже успадкувавши всі види попередньої командно-адміністративної системи руйнації продуктивних сил під впливом ринкового романтизму здійснено акцент на публічному управлінні та схемі послухності регіонів під впливом сильного центру. Надалі був короткий період монетарної ейфорії і лише зараз країна стала на шлях деконцентрації влади і децентралізації владних повноважень.

Проте реалізація нового безальтернативного курсу, який розпочався у 2014 р. і потім безпідставно «затягнувся» у площині інституціонального безладу, через відсутність нормативно-правового закріплення в Основному Законі України та формування чинного правового поля, яке б дало б змогу державі усвідомлено використовувати іманентні виробничі відносини та економічні закони з метою регіонального розвитку.

Крім того, інституціональне поле і до нині концентрує інтерес публічного управління на посиленій увазі до об'єднаних територіальних громад виключно в напрямі бюджетної децентралізації. Натомість роль регіональних господарських систем недооцінюється, хоча сильною Україна може стати через ефективні регіони, які спираються на самодостатні територіальні громади.

Це підтверджують реалії впродовж всього трансформаційного періоду, оскільки інституціональне середовище не забезпечує поступального пом'якшення регіональної асиметрії. Адже якщо у 2010 році із 27 адміністративно-територіальних утворень субнаціонального рівня лише 6 областей та м. Київ перевищували середній рівень валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу по країні, то у 2013 році їх стало 4 та м. Київ, а впродовж 2014-2018 рр. ця тенденція залишилась непохитною. При цьому регіон-лідер перевищував параметри регіону-аутсайдера більше ніж у 3 рази, а якщо відлік починати зі столиці, то понад 7 разів.

Для регіональної економіки інституціональне середовище, на нашу думку, має базуватися на особливостях, котрі характеризують такі вищезгадані просторові одиниці як [17, с. 7-10]:

1) регіони, що виділяються за одиничними ознаками (Житомирська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Чернівецька, Чернігівська області);

2) регіони, що виділяються за декількома ознаками, відображаючи, по суті, сполучення або симбіоз різноманітних явищ (Харківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Черкаська області);

3) регіони-лідери, що впродовж останніх десяти років містить у собі майже весь спектр проявів людської діяльності в межах певної території, висвітлення якої вимагає відображення тісного взаємозв'язку між природними і суспільними індикаторами території (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Полтавські області та м. Київ).

В умовах сучасних вітчизняних реалій гармонізація інституціональних позицій регіонів має спиратися на наступні модернізаційні засади:

- по-перше – наявність дієвої системи регіонального управління як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Метою формування такого регіонального економічного середовища, яке б дозволяло розвиватись всім сферам діяльності, котрі зацікавлені у створенні нових робочих місць через використання просторових конкурентних переваг;

- по друге – сформованість потужного вітчизняного ринку, яка зумовлена маркетинговим дослідженням його кон'юнктури, стане двигуном економічної активності;

- по-третє – розвиток ринкової інфраструктури, насамперед логістики, динамічність та адаптивність якої має за мету використання всіх наявних переваг, підвищення дієвості господарського механізму, запобігання кризових проявів на ринку;

- по-четверте – формування інвестиційної привабливості, яка спирається на формування позитивного ставлення всіх соціальних груп до активної різнопланової економічної діяльності, а також створення сприятливого іміджу, для підвищення рівня зацікавленості як вітчизняних, так і іноземних інвесторів;

- по-п'яте – активізації транскордонного співробітництва як форми прояву просторових проявів економічної змагальності.

Натомість, вітчизняні вчені-інституціоналісти досі не сформували всебічно виваженої дорожньої карти проведення такої реформи, а владні інститути розпочали її без пілотної апробації, на засадах безсистемності управлінських дій і відсутності належного кадрового забезпечення в системі місцевих органів публічної влади.

Ці особливості набувають надзвичайної ваги саме зараз. Передусім мова йде про неунормованість більшості положень реформи нормам чинної Конституції України, брак нормативно-правових актів щодо врегулювання багатьох сторін просторового розвитку і, насамперед, відносин у сфері комунальної власності, млявістю проходження процесу формування територіальних громад на засадах диференціації з виокремленням у їх складі великих та малих міст, а також сільських населених пунктів.

При цьому треба зазначити, що домінуюча модель публічного управління, за якою розвиток територіального утворення залежить від розподілу бюджетних ресурсів поступово відходить у минуле, оскільки принципом їх формування є кошти державного бюджету, які суттєво обмежені і не відповідають потребам не тільки новостворених, але й раніше переформатованих територіальних громад.

На підтвердження цього, керуючись бенчмаркінгом, як дієвим інструментом діагностики стану економічного простору, зазначимо, що бюджетні акценти децентралізації суттєво не позначились на темпах модернізації регіональної економіки [136].

Як засвідчує аналіз результативності інституціональних акцентів, виключно на бюджетній децентралізації, бажаних наслідків повномасштабного, передусім, економічного оздоровлення об'єднаних територіальних громад вони не принесли.

Так, без урахування м. Києва, анексованого Криму та окупованих російським агресором територій на Сході України, лише Дніпропетровська, Київська, Полтавська та Харківська області мають показники вище середнього державного рівня співвідношення сукупних бюджетних доходів до валового регіонального продукту.

Натомість міжбюджетні трансферти перевищують половину доходної бази Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Сумської, Тернопільської та Чернігівської областей.

Це зумовлює регіональну асиметрію сукупних видатків бюджетних ресурсів у розрахунку на 1 особу, а рівень стратифікації регіонального ландшафту країни впродовж всього трансформаційного періоду різниться більш ніж удвічі.

Причому ці тенденції практично не зазнали суттєвих змін впродовж 2016-2018 рр., коли реформа децентралізації була предметом провладної риторики та переобтяженої оцінки різкої зміни результатів просторового розвитку завдяки збільшенню доходів місцевих бюджетів.

Хоча заради об'єктивності відзначимо, що зміцнення бюджетів територіальних громад позитивно позначились на покращенні благоустрою окремих населених пунктів, зокрема ремонті місцевих доріг та об'єктів соціальної інфраструктури, покращенню водопостачання та транспортного сполучення, озеленення вулиць, скверів, парків тощо.

Проте це не зупинило знелюднення сільських територій, не сприяло активізації трудової міграції серед фахівців та провідних робітничих професій більшості сфер економічної діяльності, не призвело до активації підприємницького середовища та конвертації ресурсних можливостей і зусиль органів місцевого самоврядування у розвиток продуктивних сил на засадах інклюзивності та сталості.

Цим самим не виправдовується головний задум реформ, де в центрі державотворення має стати людина, заради якої відбуваються перетворення і де саме людина є головною компонентою продуктивних сил, а задіяння її інноваційного потенціалу сприятиме не лише розвитку територіальних громад, а і зростанню національного багатства суспільства загалом [58, с. 11-12].

Для реалізації цієї візії слід невідкладно переглянути норми Законів України «Про стимулювання розвитку регіонів» у напрямі:

– ліквідувати делегування повноважень різних рівнів публічної влади в реалізації засадних положень державотворення;

– збалансувати права й обов'язки органів місцевого самоврядування в частині підвищення відповідальності не лише за ефективне використання всіх видів ресурсів;

– перенести центр мотивації територіальних громад не просто на збільшення доходів місцевих бюджетів, а на формування фінансової самодостатності територіальних громад через активізацію економічної діяльності та створення нових робочих місць;

– подолати суперечності між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, удосконалити інституціональне забезпечення і гармонізувати їх взаємодію на засадах синергії;

– налагодити ефективну систему професійного забезпечення кадрового потенціалу в умовах децентралізації владних повноважень.

Релевантним маркером ефективності реформатування владних повноважень має стати задіяння в межах інституціоналізму динамічної моделі керованого розвитку господарської системи, котра вбачає активний вплив публічного управління на свідоме використання економічних законів задля розвитку продуктивних сил.

На сучасному етапі суспільного розвитку слід об'єктивно визначити, що територіальні громади не спроможні самостійно забезпечити класичну еволюційну відповідність продуктивних сил характеру виробничих відносин, а бюджетний детермінізм формує в усій системі місцевого самоврядування лише споживацькі настрої. На наше переконання, економічне відродження у просторовому вимірі має базуватися на активізації діяльності передусім у виробничій сфері, оскільки саме тут створюється валова додана вартість, а звідси і її бюджетна складова.

З огляду на нашу надто високу імпортозалежність, навіть на споживчому ринку, особливо щодо виробів складної побутової техніки, товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку. Натомість саме на регіональному рівні можна значно результативніше впливати на темпи економічного розвитку, задіяння новітніх форм інноваційного прискорення, зокрема через технопарки, технополіси, логістичні платформи, кластери, індустріальні парки тощо, які через регуляторні перешкоди занадто мляво приживаються в Україні [14].

Навіть пандемія коронавірусу яскраво засвідчила нашу відсталість у виробництві медичної техніки, обладнання та засобів захисту населення лише від однієї цієї хвороби. А скільки інших напрямів економічного відродження несуть у собі соціогуманітарна сфера, сировинний агропромисловий комплекс, індустрія легкої промисловості чи будівництво, не говорячи уже про машинобудування, особливо сільськогосподарське,

транспортне, енергетичне, інфраструктурний сектори, радіоелектроніку чи інформатизаційний вектор, де є всі можливості для конвертації інтелектуальних ресурсів в економічну діяльність.

Закономірно виникає запитання, чому ж спостерігаючи ці реалії впродовж майже трьох десятиліть країна продовжує рухатись складною історичною траєкторією в напрямі подальшої деградації економіки навіть за умов, коли приймаються правильні закони? [7, с. 41-45].

Відповідь лежить у площині відсутності в державі інституту, який би постійно здійснював маркетингове дослідження щодо кон'юнктури внутрішнього ринку та давав вітчизняному бізнесу відповідні орієнтири, а також у повному ігноруванні мотиваційних важелів та преференцій з боку держави в напрямі реалізації моделі керованого, а не стихійного розвитку.

Використовуючи досвід країн ЄС, в основу мотивації слід покласти систему заохочень у напрямі створення нових та реанімацію раніше діючих робочих місць з наповненням її податкових, бюджетних, амортизаційних, кредитних, інвестиційних та організаційних інструментів, а саме приватно-муніципальне партнерство, котре у поєднанні з ефективним менеджментом сприяли б поступальному одужанню та реалізації пріоритетів секторальної і регіональної економіки [181].

Особливої актуальності ці процеси набувають сьогодні, коли сотні тисяч українців під загрозою пандемії коронавірусу повернулися додому і в найближчий час навряд чи поповнять лави трудових мігрантів за кордоном.

Використовуючи їхній практичний досвід, знання та особливості функціонування бізнес-середовища у країнах ЄС доцільно було б сформулювати та озброїти передусім малий і середній бізнес преференційними заходами, котрі б сприяли активізації підприємницької діяльності. Актуальність такого підходу, з одного боку, спирається на виробничий і ресурсний потенціал територіальних громад, а з іншого – на сприятливі умови й позитивну реакцію інституціонального середовища, які здатні забезпечити уникнення прояву пандемії на ринку праці, де очікується зростання до кінця року кількості безробітних у майже мільйонному обчисленні.

Щоб перевести нашу дискусію і переконання у прикладну площину звернемося до такої сфери діяльності, як квітникарство. Адже свіже зрізані та горщикові квіти, їх розсада, флористичні комбінування потрібні впродовж року скрізь і завжди, та й обсяги потреб регіональних сегментів внутрішнього ринку оцінити зовсім не складно. Мережа торгівлі ними сформувалась уже давно, але власне вирощування зберіглося хіба що на рівні приватних домогосподарств та деяких тепличних комплексів навколо столиці й великих міст. Натомість по імпорту ми інвестуємо Нідерланди, Австрію, Німеччину і навіть окремі азіатські країни. Однак у межах кожного обласного центру, середніх міст і навіть районних центрів є інфраструктурно облаштовані промислові майданчики площею десятка, а то і сотні гектарів, що належать неефективним власникам, або і взагалі без господарів, проте в цих населених пунктах завжди знайдеться не один десяток ентузіастів, які спробують себе реалізувати в цьому бізнесі і знайдуться не такі великі кошти, які мають термін окупності до трьох років. У межах існуючої національної промислової політики потрібно лише одне – суб'єкт, який здатен стати її ефективним провайдером у господарську практику. На нашу думку, у цій та подібних сферах господарської діяльності, а саме виробництва господарських товарів із дерева, металу, пластмас, сільгоспсировини мають стати саме територіальні громади.

На нашу думку, нині Україна потребує нового інституціонального підходу до розвитку людини та простору, сутність якого має бути значно масштабнішою за сьогоденну практику їх формування та реалізації їх, так званої гуманітарної політики держави. Йдеться про комплексне охоплення знаннево-освітнього, мовно-культурного, духовно-інтелектуального, морально-етичного векторів людської діяльності, відмова від системи делегування владних повноважень та чітке розмежування управлінських функцій у поєднанні відповідальності місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад та регіональних і субрегіональних органів місцевого самоврядування з вектором на інклюзивний просторовий розвиток.

При цьому треба врахувати, що на тлі наявних проблем у сфері публічного управління, і не лише на базовому рівні, нам додалися виклики пандемії коронавірусу та зумовлені ним економічні кризові явища з катастрофічно прискореним рівнем безробіття та тлі затяжної війни на Сході України.

Долаючи ці суспільні виклики й загрози нашої держави, як ніколи потрібні національна згуртованість та цілеспрямовані дії з мінімізації втрат, зумовлених проявом таких дескрипторів.

Дескриптор перший. В умовах децентралізації владних повноважень інституціоналізм повинен на всіх рівнях цементувати, а не розхитувати підвалини соборності держави. Натомість усі процеси владних перетворень до нині не врегульовані Конституцією України, на рівні формування об'єднаних територіальних громад вони ледь наблизились до екватора й не знаходять сприйняття і підтримки з боку населення передусім з боку сільських населених пунктів, проголошено про необхідність демонтажу районною ланкою управління і створення нових субрегіональних адміністративних утворень, які уже нині не узгоджуються з існуючими освітянськими, медичними, правоохоронними та іншими округами.

Крім того, загальмованість у створенні об'єднаних територіальних громад призвела до посилення інфраструктурної стратифікації таксономічних одиниць різного рівня, які відрізняються лише ступенем завершення децентралізації, що суперечить нормам чинної Конституції України та загострює відносини між громадянами унітарної держави.

Якщо ж на додаток брати до уваги владні наміри проводити вибори до органів місцевого самоврядування всіх рівнів, включаючи окуповані території на Сході країни, то в сукупності це прискорює дію відцентрованих сил, а цю ситуацію слід розцінювати як загрозу державності України.

Адже це розмиває поняття її соборності, під якою, на нашу думку розуміється не лише географічні, просторові, етнокультурні атрибути, здатність нації творити власну державу через консолідацію знань у всіх

сферах суспільного життя, а також ефективність функціонування всіх інститутів та інституцій у аксіологічній системі координат. Дорожня карта формування нового інституціонального ядра, в у мовах децентралізованого управління, яка б акцентувала фундамент соборності на нашу думку, має включати напрями удосконалення чинного нормативно-правового поля та вектори удосконалення сфери публічного управління (рис. 2.2).

Дескриптор другий. Практика країн ЄС переконливо засвідчує, що соборність базується на кадровому менеджменті органів влади, емпатійній налаштованості нації зміцнювати власну державу, бути відповідальним за її майбутнє, долати ментальну прірву між настроями окремих верств населення і всіляко сприяти консолідації державотворчих зусиль усього соціуму.

Ефективне управління процесами згуртованості нації, а також розв'язання стратегічних завдань і повсякденних проблем можна забезпечити лише через компетентність державних службовців посадових осіб місцевого самоврядування, керівників центральних органів виконавчої влади. Саме компетентність, а не політична приналежність, яка характеризується знаннями, досвідом практичної роботи, умінням сформувати типологію та ієрархію державного управління та приймати ефективні управлінські рішення, а також об'єднувати навколо себе креативну команду виконавців у сфері надання публічних послуг.

Натомість нам слід завершити процес формування об'єднаних територіальних громад, а це майже половина існуючих до нині місцевих рад, необхідно внести зміни до адміністративно-територіального устрою держави, ліквідувавши районну ланку та створити невідомої конфігурації округи, унормувати взаємовідносини й усунути дуалізм відповідальності між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в частині налагодження ефективного управління на просторовому рівні. І це при тому, що до проведення виборів до місцевих органів влади восени поточного року, ці потреби потребують унормування з Конституцією України, прийняття нового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та запровадження інституту префектів замість діючих місцевих державних адміністрацій.

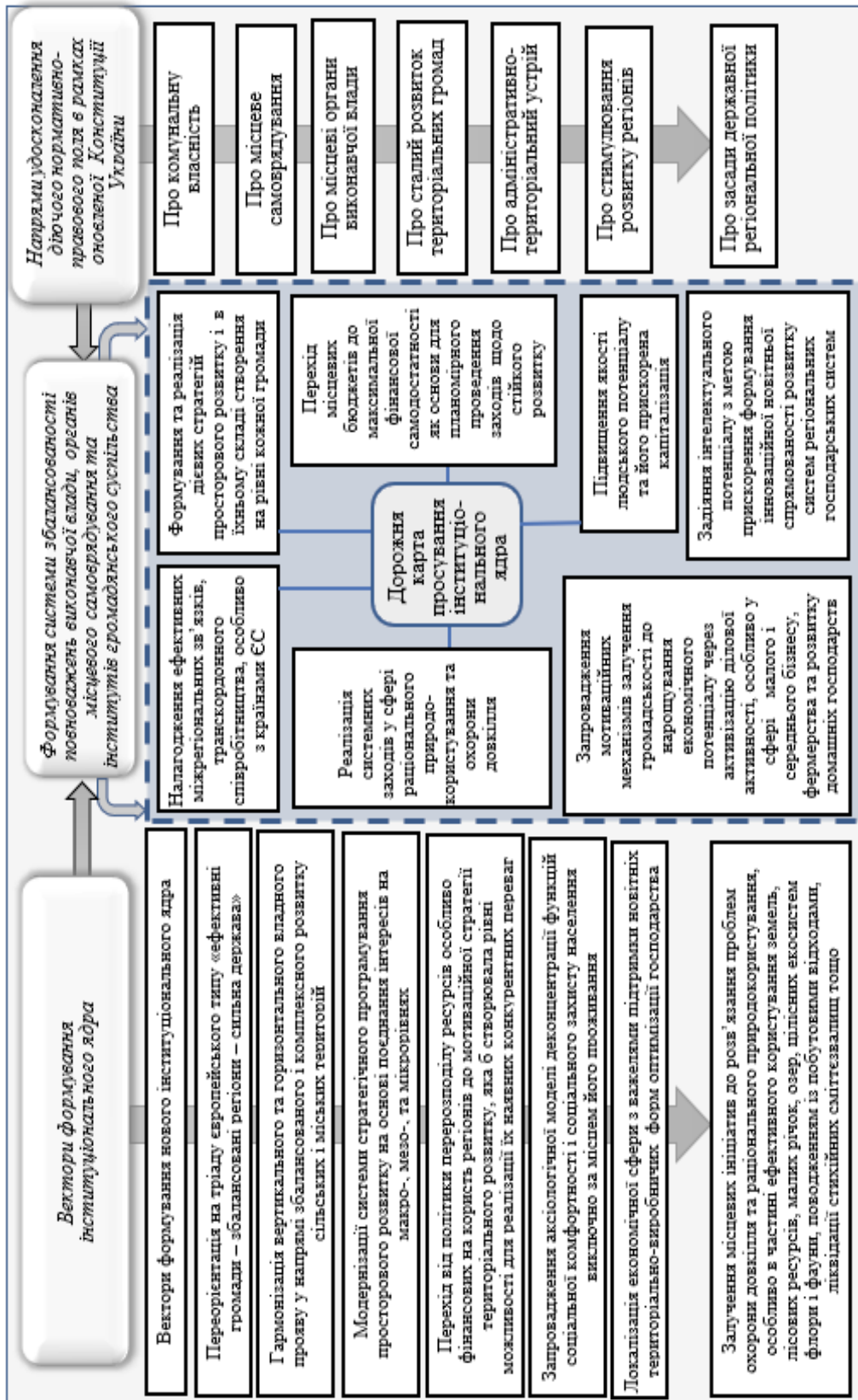

Рис. 2.2. Блок-схема дорожньої карти етапності поступальних дій у пріоритетних напрямках модернізації продуктивних сил в умовах децентралізації управління

Джерело: розроблено авторкою.

Останній має забезпечити поєднання інтересів держави, регіонів та окремих територій у загальнонаціональне русло підвищення національного рейтингу конкурентоспроможності, де Україна посідає донині останні сходинки.

Проте вже на стадії зародження цього, дотепер невідомого нам інституту, на нього покладаються лише наглядові функції за дотриманням законодавчо-правових норм суспільного життя у сфері публічної влади.

На наше переконання, префект має стати організатором модернізації суспільних систем у напрямі запровадження європейських стандартів життя людей, демонструючи при цьому державницький світогляд, високі морально-етичні якості, акцептовані довірою населення, а також здатність стати своєрідним топменеджером, а не наглядачем системної модернізації глибинних перетворень на регіональному рівні та розв'язання успадкованих та нашарованих у трансформаційний період суспільних негараздів.

Дескриптор третій. Всупереч курсу на бюджетну децентралізацію, яка лише посилює споживацькі настрої країни та для зменшення невизначеності у відносинах між формальними і неформальними суб'єктами владних повноважень інституціональні передумови варто спрямувати передусім для використання економічного потенціалу в таких напрямках сприяння динамізму розвитку всіх сфер економічної діяльності, особливо в секторах матеріального виробництва через:

- ліквідацію концентрацію зусиль державних інститутів економічного профілю у напрямі формування керованих суб'єктно-об'єктних відносин на просторовому рівні. З посиленням відповідальності територіальних громад за процеси економічного розвитку та детінізацію економічного простору;

- мотивацію створення нових робочих місць, оскільки саме тут формується додана вартість через нову систему заохочень бізнесу, територіальних громад і регіонів;

- створення інституту вивчення кон'юнктури та виявлення внутрішнього ринку, функціонування якого стало б каталізатором економічної активності населення, зниження рівня імпортозалежності та нарощення обсягів експорту товарів і послуг;

– формування інвестиційної привабливості, яка б спиралася не тільки на створення позитивного іміджу, але й на реальні зацікавленості всіх соціальних верств, у використанні землі, наявних природних, рекреаційних, інтелектуальних та інших ресурсів у напрямі активізації господарської діяльності;

– модернізацію виробничої інфраструктури з метою використання наявних конкурентних переваг у створенні індустріальних технологічних парків.

Дескриптор четвертий. Децентралізація владних повноважень є дійсно безальтернативним шляхом якомога повного залучення просторових ресурсів передусім людських, які всупереч прояву євроскептицизму підтвердили свою іманентність у більшості європейських країн, зокрема Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині, котрі майже одночасно розпочали глибокі суспільні трансформації з нашою країною, але отримали діаметрально протилежні кінцеві результати.

За таких обставин, започатковану реформу треба розглядати не лише виключно через призму бюджетної самодостатності територіальних громад, а з людиноцентричних позицій нарощування людського потенціалу. Адже реформи задумані саме заради людини, а вона є носієм інновацій, які зумовлюють структурні зрощення в економіці, нарощують та забезпечують ефективне функціонування соціогуманітарного простору через задіяння стимулів до перманентного пошуку нових знань, реалізації творчих можливостей та їх спрямування на задоволення всезростаючих потреб кожної людини.

Особливо яскраво це проглядається на прикладі агропромислового комплексу, який є провідним сектором економіки більшості сільських територій.

У межах спільної аграрної політики ЄС третього тисячоліття, зокрема передбачається, що господарювання на землі означає набагато більше ніж продовольче забезпечення, а включає збереження і відтворення етнокультурного середовища, запобігання обезлюдненню сільських територій,

омолодження фермерського бізнес-середовища, стимулювання зайнятості. При цьому базова підтримка фермерських доходів залежить виключно саме від кількості новостворених робочих місць.

Потребує також чіткого розмежування компетентності місцевих органів виконавчої влади та територіальних громад наданні послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, культури. Яскравим прикладом неузгодженості дій між цими гілками публічної влади та їхніх результатів і міжнародного резонансу стало розміщення громадян на обсервацію після повернення їх з інфікованих територій Китаю.

Натомість досвід країн Східної та Центральної Європи, зокрема Польщі, засвідчує, що виважені інституціональні рішення поєднані з чіткою ієрархією управлінських компетентностей дозволяють уникнути характерної для України розмитості відповідальності у ефективному функціонуванні об'єктів соціогуманітарної сфери та надання населенню якісних публічних послуг [24].

Дескриптор п'ятий. З перших років державності України екологічна проблематика перманентно загострювалася, але в умовах унітарності державного устрою звучала більше як настанова для розв'язання насамперед місцевими органами виконавчої влади.

Натомість в умовах інституціональних змін проблеми підвищення родючості ґрунтів, захисту земельних ресурсів від забруднення, особливо амброзією, раціонального лісокористування, збереження флори і фауни, повітряного і водного басейнів, очистки від забруднення озер і малих річок, поводження з промисловими відходами, сортування та переробка побутового сміття мають стати центральними для поступального їх розв'язання як територіальними громадами, так і органами виконавчої влади та місцевого самоврядування субрегіонального рівня.

Раціональне використання природних ресурсів, охорона довкілля та збереження навколишнього природного середовища для наступних поколінь стало планетарним завданням, а у вітчизняній практиці навіть проблеми

забезпечення населення, насамперед у сільській місцевості, якісною питною водою не включені до стратегічних пріоритетів органів місцевої влади на найближчу перспективу. Не проглядається перспектива розв'язання екологічних проблем, а це є і національною загрозою довіллю практично в усіх великих містах України, оскільки немає практично жодного сучасного сміттєпереробного заводу навіть у м. Києві.

2.2. Закономірності та екстрактивні максими інституціонального базису регіонального розвитку

Стратегічний курс на інтеграцію України в європейське співтовариство потребує передусім удосконалення інституціонального середовища, а також ефективних управлінських рішень на загальнодержавному, субнаціональному й місцевому рівнях, першочергово з вектором задіяння ресурсного потенціалу, який дасть змогу отримати конкурентні переваги в усіх сферах суспільного розвитку. Перші спроби реформування переконливо засвідчили, що реалізувати цю стратегію неможливо без вирівнювання регіонального ландшафту України.

Отже, децентралізація владних повноважень – це своєрідний індикатор, що відображає головні проблеми державотворення та вказує вектори регіонального суспільного розвитку. Уже відомо те, що у процесі реалізації цього курсу трапляються певні проблеми, виклики і навіть загрози, які необхідно враховувати, застосовуючи вказані стратегії та у процесі реалізації дорожньої карти модернізації продуктивних сил і управлінських функцій, особливо на рівні територіальних громад.

Зауважимо, що інституціональні парадигми переформатування владних відносин не отримали достатнього висвітлення в теоретично-методологічному обґрунтуванні, тому їх практична імплементація у сферу діяльності місцевих органів державної влади не реалізована належним чином.

Ґрунтуючись на місії української національної ідеї, що сформувана відомим ученим-регіоналістом С. Й. Вовканичем, візія якої зводиться до визнання Україною за стратегічний пріоритет сучасного етапу державотворення та суспільного життя розкриття творчого потенціалу кожного громадянина, який живе в гармонії з природою, суспільством і цивілізованим світом завдяки ефективному запровадженню та функціонуванню інституціональних норм, правил і традицій, перевірених світовою практикою. Тобто складові цієї ідеї мають націлювати націю на виконання триєдиних функцій: консолідацію, ідентифікацію та євроінтеграцію з вектором на світовий цивілізований розвиток [38; 54].

Висвітлення сутнісних характеристик методологічних засад економічного розвитку через стратегування вказаних процесів виключно на рівні регіонів в умовах децентралізації влади є надзвичайно актуальним та значущим.

Варто вказати на обставини, які підсилюють значущість стратегії переформатування влади, яка, на нашу думку, повинна ґрунтуватись на фундаментальних засадах неінституціоналізму, які, з одного боку, зміцнюють основи унітарності державного устрою, а з іншого – залучають як першооснову людський фактор, згуртовуючи територіальні громади на засадах гідності, компетентності для вирішення наявних проблем державотворення.

Проголошена децентралізація владних повноважень та зазначена реформа повинна проглядатися в контексті людиноцентризму, збереження національної ідентичності, історичних культурних надбань і умінь та потужного інтелектуального потенціалу, який виведе розвиток продуктивних сил на новий рівень та гармонізує економічну, бюджетну й соціогуманітарну сфери з потребами зовнішньоекономічної діяльності, національної оборони та євроінтеграційними процесами [38; 54].

Погоджуємося, що саме за таких умов нації не занепадають, а, крім того, завдяки трансформації екстрактивних інститутів в інклюзивні їм вдається досягти свободи й добробуту, незалежно від багатства їхньої країни [152].

Спираючись на теоретичному доробку Д. Норта щодо поділу інститутів на формальні та неформальні, зазначимо, що вони створюють рівновелику дуальну форму модернізації інституціональної основи регіонального розвитку в сучасних умовах [93].

Оскільки основою модернізації продуктивних сил є ресурси, де людина є особливим національним надбанням, а її активна діяльність і прогресивна життєва позиція мають стати рушієм перетворення ресурсів у потенціал із подальшою його капіталізацією з інноваційним змістом, то саме за таким алгоритмом рухаються високорозвинені країни світу, його обрали постсоціалістичні країни Європи, і він має стати дороговказом для нашої держави.

Зазначимо, що детермінантою суспільних відносин, передусім у галузі інституціональної економіки, є законодавчі акти. Варто наголосити на тому, що встановлені наукою закономірності розвитку природи й суспільства не можна порівнювати з чинними юридичними нормами нашої держави, адже вже розпочата реформа у сфері владних відносин із вектором на її децентралізацію досі не узгоджена з Основним Законом України.

Вони також суперечать чинним законам щодо адміністративно-територіального устрою, формування та функціонування на засадах сталості просторових господарських формувань, налагодження ефективного територіального управління місцевими органами виконавчої влади та новоствореними об'єднаними територіальними громадами.

На думку багатьох учених і практиків, урегулювання, сучасний стан інституціоналізаційного та регіонального розвитку не можна назвати інакше, як нормативно-правовий безлад [147].

Розуміючи, що економічні закони – це необхідні та стабільні взаємозв'язки між явищами, що відбуваються в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг; вони поділяються на загальні та специфічні та діють безперервно або протягом певного періоду соціальних відносин.

Конкретні історичні умови, загальні та специфічні закони є закономірностями, або відображенням стійких причинно-наслідкових імовірнісних зв'язків та є характеристикою найважливіших властивостей природних або ж суспільних явищ, процесів, характерних рис, суперечностей, тобто сугестійні взаємозалежності між ними [210, с. 28].

Неформальні правила стимулюють розвиток інститутів громадянського суспільства і ґрунтуються на тих самих характеристиках удосконалення діяльності громадських організацій, захисту основних прав і свобод, відкритості функцій місцевих засобів масової інформації, прозорості діяльності уряду, бізнесу та суспільства, культурно-етнічного середовища та інші значущі складові.

Вивчення та розпізнавання закономірностей дає змогу обрати оптимальний вектор формування інституціонального ядра та найефективніші варіанти модернізації інституційної бази регіонального розвитку.

Для модернізації інституціонального базису розвитку регіонів з урахуванням децентралізації влади важливим є такі фактори, як сукупність аргументів та причин, що переконують в ефективності національної стратегії інклюзивного сталого розвитку.

Наразі зосередимось на дослідженні сугестійних закономірностей модернізації інституціонального базису регіонального розвитку.

Базуючись на історичних передумовах та суспільних процесах розвитку посідає, найважливішою є **закономірність відповідності розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин**. Вона переконує, що кожен спосіб виробництва має свій рівень розвитку та характеризується застосуванням предметів і засобів праці, перевагами суспільного поділу праці та відносинами власності, розміщенням населення та іншими значущими просторовими та територіальними факторами.

Не менш важливою закономірністю, що відповідає сучасному виклику національного самоствердження, є **консолідація нації та творення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток та керуючись єдиними соборними інтересами**.

Водночас універсальність передбачає економічну інтеграцію та ефективні міжрегіональні та транскордонні зв'язки, а також інтеграцію суспільства у вектор орієнтації, патріотизм, морально-психологічні, духовні та наукові знання, культуру, освіту та інші нематеріальні перенесення. Посилення процесу децентралізації.

Зіткнувшись із необхідністю збільшити свою конкурентну перевагу в глобалізованому світі, подолати вплив російської військової агресії та реалізувати ідею консолідації інституціональної бази країни і зосередження уваги на єдності країни.

Подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення – це ще одна суттєва закономірність, яка підкреслює необхідність інклюзивного сталого просторового розвитку як незаперечного аспекту модернізаційних перетворень. На нашу думку, під суспільною інклюзією слід розуміти процес максимального нарощування суспільної участі усіх громадян відповідної території у сфері бізнесу, управління, впливу на якість громадського життя, не лише як суб'єктів, а водночас як активних об'єктів подолання регіональних бар'єрів і диспропорцій та активізації реалізації стратегії сталого просторового розвитку.

Це прямий шлях до задіяння закономірностей аксіологічних чинників інтеграції у цивілізований світ через збільшення ступенів участі в інтелектуальних, пасіонарних, та націоналістичних чинниках світоглядної суб'єктності.

У контексті децентралізації влади на модернізацію продуктивних сил впливають також різноманітні фактори через ряд аргументів та причин, які синергізують ефективність національної стратегії всебічного сталого розвитку. До таких **факторів синергізму** належать:

- **Природно-географічні** – характеризують вплив природно-кліматичних умов, наявність або відсутність мінеральних ресурсів, розміри та економіко-географічне розташування території.

- **Екстичні** – характеризують вплив чисельності населення, його статеві-вікові характеристики, зайнятість, міграція, неоднорідність системи розселення і людності таксономічних одиниць.

- **Соціогуманітарні** – відображають рівень обізнаності з багатьма процесами розвитку та підтримку демократичних норм та цінностей, що забезпечує обізнаність та допомагає створити умови для ефективного соціального діалогу для подолання нерівності в різних частинах населення та вирішення існуючих проблем. Вважаємо, що розвиток соціально-гуманітарної сфери в сучасному світі повинен базуватися на впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення продуктивності праці в цій галузі та посилення мотиваційного фактору для подолання негативних соціальних явищ.

- **Науково-технічні** – долає пасивність багатьох верств суспільства, особливо молоді, до реальності матеріаломісткості, трудомісткості, енергоємності, впливає на процес зниження трудомісткості продукції, має визначальний вплив на посилення інновацій. Структурні зміни, що сприяють розвитку високотехнологічного виробництва й сфери послуг через формування бізнес-інкубаторів, стартапів, технопарків та інших нових форм господарської територіальної організації.

- **Фактор змагальності** – фактор, який залежить від багатьох векторів і нерозривно пов'язаний зі спеціалізацією та кооперацією виробництва, що є формою змін у вираженні й одночасно складовою технологічної системи в економіці. Він також свідчить про втрату патріархальних очікувань, а визначальною парадигмою сучасних соціально-економічних, науково-технічних та всіх інших соціальних процесів є інновації, які дадуть відповідь на питання, чи залишиться Україна на траєкторії розвитку високорозвиненої країни в плані модернізації. Урешті-решт, інновації є не тільки запорукою динамічного розвитку, але й підвищують всебічний особистий успіх, а також забезпечують конкурентоспроможність у складному світі.

Реалізація цільового вектора, який формує інституціональне ядро в реформі влади, дозволяє Україні увійти в європейську цивілізацію завдяки використанню просторового потенціалу, прискорити локалізацію та структурні перетворення економіки та сформувати новий регіоналізм та соціальний гуманізм, тобто всебічний захист та різноманіття світу.

Реалізація основних завдань інституціонального розвитку потребує розробки системи екстрактивних максимів. При цьому варто визначитись з дефініційною сутністю максима. Під максимою слід розуміти систему елементів, що становлять фундамент методологічної бази явища, аргументують базові характеристики суспільних відносин.

Екстрактивні максими інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України доцільно поділяти на загальнонаукові та специфічні.

Функціональним навантаженням максимів є віддзеркалення закономірностей; вони суб'єктивні за формою однак об'єктивні за змістом. Порівняно із закономірностями максими більш динамічні, кожен із них може відображати не одну, а кілька закономірностей.

- Взагалі систему принципів (максимів) інституційного забезпечення територіальної організації господарства України поділяють на загальнонаукові та специфічні.

До загальнонаукових належать загальновідомі максими: системності, комплексності, ієрархічності, згуртованості, пропорційності, науковості, ефективності, націоцентризму, об'єктивності, пріоритетності, сталості, транспарентності, законності, але вони мають особливе наповнення в нових інституціональних умовах.

Специфічні максими, серед яких: адаптивності, синергії, верифікаційності, емерджентності, іманентності, комплементарності, соціо-гуманістичності, екзистенційності, інклюзивності, субсидіарності, захланності, ексклюзивності евристичності, абстрагованості, характеризують особливості інституціоналізму в сучасних умовах перегляду владних повноважень сутності їх реалізації.

На наш погляд, ці екстрактивні максими повинні визначатися за обсягом – у процесі формування, функціонування та розвитку. Сучасні зміни в інституціональному ядрі країни, нагальна потреба модернізації економіки

загалом і особливо продуктивних сил, необхідність максимізації наявного потенціалу сучасних інновацій для забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення якості та рівня життя є частиною ефективної стратегії.

Для вибору рамок регіонального розвитку та методів дослідження, спираючись на літературні джерела, узагальнимо спільні риси й визначимо максими, які конкретизують сутність інституційного інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку для економіки регіону.

Реалізація основних завдань інституціонального розвитку потребує розробки системи максимів (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Максими удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України

Джерело: розроблено авторкою.

Почати варто саме з дефініції максимів – Максима – це просте моральне правило чи принцип, який можна вважати об’єктивним або суб’єктивним і залежить від філософії людини. Максима часто має педагогічний характер і спонукає до конкретних дій. Це та система елементів, яка становить фундамент методологічної бази явища. Переклад з латинської слова «принцип» (*principium*) означає «основа», «початок», тобто те, фундаментальне, основоположне, що започатковує певну теорію, вчення, науку тощо.

Принципи – це загально визначені й поширені правила дій. Принципи інституціоналізму – це основоположні засади, норми, правила, на яких ґрунтується реалізується розвиток регіональних господарських систем.

Загалом систему принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України доцільно поділяти на загальнонаукові та специфічні.

До загальнонаукових належать такі максими системності, ієрархічності, згуртованості, науковості, унітарності, пріоритетності, сталості, транспарентності, законності.

Максим системності транслює поетапний, всебічний підхід до дослідження, коли інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України розглядається як складна динамічна система, що включає в собі функціонально пов’язані та взаємодоповнюючі одна одну інституції територіальної організації влади, соціокультурного простору, які сприяють всебічному задоволенню потреб населення певного регіону.

Максим ієрархічності відображає процес побудови просторової моделі інституціональної організації регіонального розвитку в умовах децентралізації владних повноважень в Україні та організації управлінської вертикалі, здатної забезпечити сучасні вимоги та базові потреби соціуму.

Максим згуртованості включає в собі виважений об’єктивний зріз національної єдності в процесі територіальної організації господарства України, яке спирається на потреби населення, територіальної громади як основного споживача послуг. Необхідність організації згуртованості країни,

особливо актуалізувалася в час національної нестабільності, викликаній втратою частини території через воєнні дії та руйнації самобутньої свідомості українців. Реалізація вказаного принципу потребує запровадження швидких та рішучих кроків зі зближення регіонального простору шляхом проведення відповідної державної регіональної політики.

Максим науковості полягає у впровадженні науково обґрунтованих засобів, методів оцінки та аналізу спроможності регіону, його інституціональних компонентів як економічної першооснови модернізації продуктивних сил кожної адміністративно-територіальної одиниці, яка завдяки постійному удосконаленню методології, з урахуванням економічних законів, наукових аргументів та світового досвіду з метою здійснення ефективної державної регіональної політики, спрямованої на модернізацію продуктивних сил регіонів збагатить регіоналістику та позитивно вплине на очікуваний результат.

Максим унітарності – передбачає досягнення очікуваного позитивного результату шляхом використання регіонального ресурсного потенціалу, впровадження дієвих заходів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та задоволення соціогуманітарних потреб, використовуючи переваги територіального поділу праці та децентралізації владних повноважень.

Максим пріоритетності характеризує першочерговість у вирішенні основних завдань і реалізацію потреб, зважаючи на пріоритет, визначений на законодавчому рівні, та впровадження державної регіональної політики, виконання регіональних програм оптимально використовуючи продуктивні сили регіону.

Максим сталості полягає в упорядкуванні економічної, соціальної, екологічної складових та інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, враховуючи потенціал регіону, організацію функціонування для комплексного розвитку регіону, прогнозуючи наслідки, враховуючи коротко-, середньо- та довгострокову перспективу.

Максим транспарентності – передбачає у процесі реалізації державних регіональних програм і заходів щодо модернізації продуктивних сил регіону та інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України забезпечити відкритість та прозорість інформації для загального доступу.

Максим законності є першоосновою будь-якої діяльності в державі й полягає у вирішенні питань, щодо інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та заходів для впровадження регіонального розвитку й модернізації продуктивних сил, базуючись на вимогах Конституції України та чинних законодавчих актах і нормативних документах.

Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України повинно враховувати функціональні особливості суспільних та людських відносин, економічну спроможність і зв'язки в межах певної території, зокрема, розвиток регіональних мереж локального партнерства та сучасні просторові можливості для створення сприятливих умов життєдіяльності населення в територіальній одиниці, а також забезпечення максимально рівних початкових можливостей для всіх громадян на шляху формування та розвитку їхнього людського потенціалу, формування дієвої організації влади на місцях та модернізації продуктивних сил регіону.

Вищевказані наміри доповнить реалізація *специфічних максимумів*. До них належать такі: адаптивності, синергії, емерджентності, іманентності, комплементарності, екзистенційності, релевантності, інклюзивності, евристичності, аксіологічності.

Максим адаптивності включає здатність оперативно реагувати, враховувати у процесі реалізації регіональних заходів модернізації інституціонального забезпечення вимоги й потреби внутрішніх і зовнішніх ринків, суспільства, територіальної громади та світові тенденції.

Максим синергії (враховуючи дослівний переклад з грецької «синергетика» означає співпрацю, узгоджену дію, співучасть) полягає в поєднанні та узгодженні національних, регіональних та локальних пріоритетів для отримання різностороннього ефекту у процесі модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Максим емерджентності передбачає сукупне функціонування різновекторних факторів (економічних, екологічних, соціальних та науково-технічних), які породжують нові напрями раціонального використання продуктивних сил регіону та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України .

Максим іманентності. Іманентний (лат. властивий, притаманний чомусь) – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їхньої природи [33]. Принцип іманентності, враховує особливості української ментальності та національної культури при формуванні й розвитку інституціонального забезпечення територіальної організації влади, розвитку регіональної економіки та соціогуманітарного простору.

Максим комплементарності – оснований на суцільній гарантованій підтримці регіональних проєктів і заходів з модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, шляхом взаємоприєднувальної доповнювальної дії різних суб'єктів регіонального розвитку.

Максим екзистенційності ґрунтується на свободі особистості, моральності, враховує важливість волевиявлення людини у заходах щодо інституціонального розвитку і модернізації продуктивних сил.

Максим релевантності – враховує важливість заходів, що реалізуються задля удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України з метою розвитку й модернізації продуктивних сил у комплексі заходів інноваційного розвитку національної економіки в цілому та конкретно регіоналістики.

Максим інклюзивності. Для деталізації цього принципу звернемося до дефініційного тлумачення поняття інклюзія (англ. *inclusion* – включення, залученість) – багатоаспектність цього поняття залежить від сфери застосування, однак у контексті економіки розглядаються поняття «інклюзивне зростання», «інклюзивні інновації», «інклюзивний розвиток», «інклюзивна економіка» та інші. На нашу думку, інклюзивність у нашому дослідженні дасть змогу виявити аспекти продуктивної зайнятості всіх груп працездатного населення, рівня бідності, причин неоднорідності просторового розвитку територій, доступності до послуг громад, участі у прийнятті рішень та формуванні факторів зростання, реалізації власного людського потенціалу максимально незалежно від місця проживання і соціально-економічних умов, статі і віку та інших чинників.

Максим евристичності розкривається через поняття евристика (грец. *εὐρίσκω* (*heuristiko*) – знаходжу, відшукую, відкриваю) – безпосередньо стосується творчого продуктивного мислення. Враховуючи потребу в задіянні новітніх механізмів удосконалення інституціональної складової територіальної організації влади, принцип евристичності передбачає результативний пошук способу вирішення задач, що вимагають, крім базових знань і вмінь, ще й кмітливості, оскільки вказаний принцип не передбачає виконання завдань регіоналістики через наперед відомі алгоритми чи шаблони. Це апробація, дослідження, пошук нових економічних, управлінських рішень, задіяння спільних громадських проєктів з новими виконавцями, партнерами, засобами.

Максим аксіологічності. Враховуючи етимологію слова аксіологія (від грец. *ἀξία* – цінність і ...логія) – теорія цінностей, з'ясовує природу та різновиди цінностей, відносини між ними (досліджує системи або множини взаємопов'язаних цінностей), принцип аксіологічності здатний ефективно здійснити аналітичні заходи щодо виявлення слабких і сильних сторін у процесі дослідження розвитку продуктивних сил регіону, виявлення точок відліку та встановлення першочергових позицій в ієрархії цінностей, що є

необхідним у виробленні стратегій розвитку соціально гуманітарного, економічного, просторового розвитку громад та країни загалом.

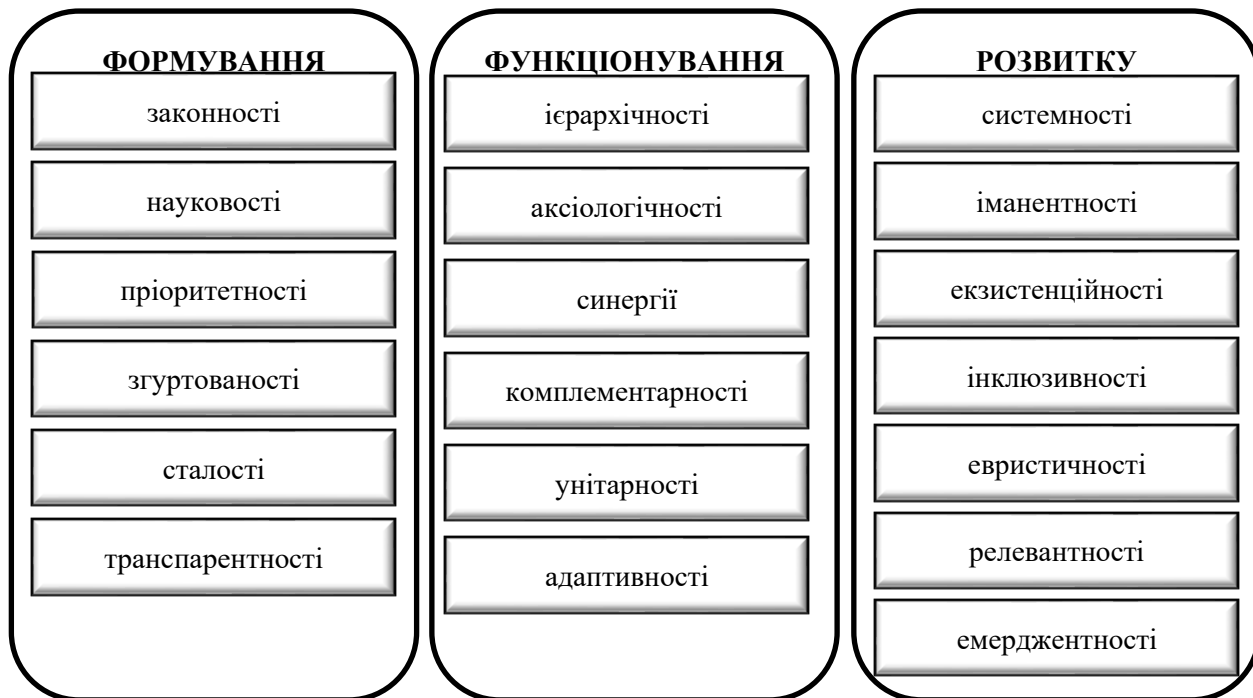
До вказаного переліку максимів вважаємо за доцільне додати:

Максим конвергенційності. В умовах децентралізаційних змін, принцип трикратності «громада-район-регіон» в інституціональному забезпеченні територіальної організації господарства України передбачається і в імплементації Європейської хартії місцевого самоврядування. Інституційна тріада органів влади визначає, що громада – головна ланка місцевого самоврядування. Рада громади формуватиме виконавчий комітет, яким керуватиме голова ради. У найближчому майбутньому на райони чекає ліквідація та організація округів, за їхнім змістом суто адміністративні одиниці. Території округів складатимуться з громад. Обласний рівень представлений обласними радами, які обираються на 4 роки й формують власні виконавчі комітети. Їхня компетенція – взаємовідносини між територіальними громадами області, реалізація продуктів регіонального значення, управління спільним майном територіальних громад регіону. Рівні округів представлятимуть префектури, які очолюватимуть префекти.

Максим холархії (англ. *Holacracy*) – за основу вказаного принципу ми обираємо саме той факт, що при запровадженні холарії буде активована така система організації управління, при якій влада і прийняття рішень розподіляється поміж командами, що самоорганізуються, а не надається згідно з управлінською ієрархією. Холархія, як один із принципів удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, передбачає те, що кожен суб'єкт об'єднаної територіальної громади може впливати на її життя і володіє повною владою в межах своєї ролі й зобов'язань, таким чином і в межах округу чи регіону.

Максим ексинхронізму (з грецької *eksynchronismós* – модернізація, поліпшення) передбачає здійснення заходів удосконалення, поліпшення діючих управлінських функцій, заходів просторового та регіонального розвитку.

Зазначені принципи пропонуємо згрупувати за трьома напрямками: формування, функціонування та розвитку (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Максими інституціонального забезпечення територіальної організації за напрямками формування, функціонування та розвитку
Джерело: розроблено авторкою.

Для максимального ефекту при виборі діагностичних змінних для оцінки інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та всіх його складних системних елементів необхідно керуватись такими основними критеріями, як універсальність, вимірюваність, доступність, якість даних, економічна ефективність, інтерпретативність та спосіб взаємодії змінних.

2.3. Методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави

Стратегічний курс України на інтеграцію до Європейського співтовариства вимагає гармонізації інституціонального середовища з

країнами ЄС, якісно нового менеджменту та ефективних управлінських рішень на загальнодержавному, субнаціональному й місцевому рівнях у напрямку задіяння наявного ресурсного потенціалу для отримання конкурентних переваг у всіх сферах суспільного розвитку. Реалії державотворення переконливо засвідчили: без вирівнювання регіонального ландшафту України реалізувати цю стратегію неможливо.

За цих обставин децентралізація владних повноважень є своєрідним маркером і вектором регіонального суспільного простору. Однак реалізація цього курсу містить у собі певні проблеми, виклики і навіть загрози, які б мали бути враховані при імплементації цієї стратегії в інституціональне тіло держави, а також при реалізації державної карти модернізації продуктивних сил і практику менеджменту, особливо на рівні територіальних громад.

Зауважимо, що в інтерпретації під методологією зазвичай розуміють сукупність теоретичних положень, критеріїв та методів, які відображають найбільш істотні зв'язки між суспільними явищами.

Натомість, на нашу думку, під стратегіями треба вбачати систему інтерактивних чинників державотворення, за дорожньою картою яких результативно змінюється держава, її таксономічні одиниці й нація загалом. Водночас перетворення екстраактивних інститутів на інклюзивні дає змогу досягти свободи та добробуту навіть у небагатій на природні ресурси країні.

На наше переконання, у центрі державотворення має стояти людина, оскільки фундаментом модернізації продуктивних сил є ресурси, де людина – особливе національне надбання, а її активна діяльність і прогресивна життєва позиція мають стати двигуном трансформації ресурсів у потенціал із подальшою його капіталізацією з інноваційним змістом. Адже високорозвинені країни світу дотримуються цього алгоритму, і він має стати дороговказом і для нашої держави. Хоча пробудження людини до такої активності після тривалого періоду нехтування цим ресурсом є надзвичайно складним завданням і його вирішення має починатися з модернізації інституціонального базису регіонального розвитку (рис. 2.5).

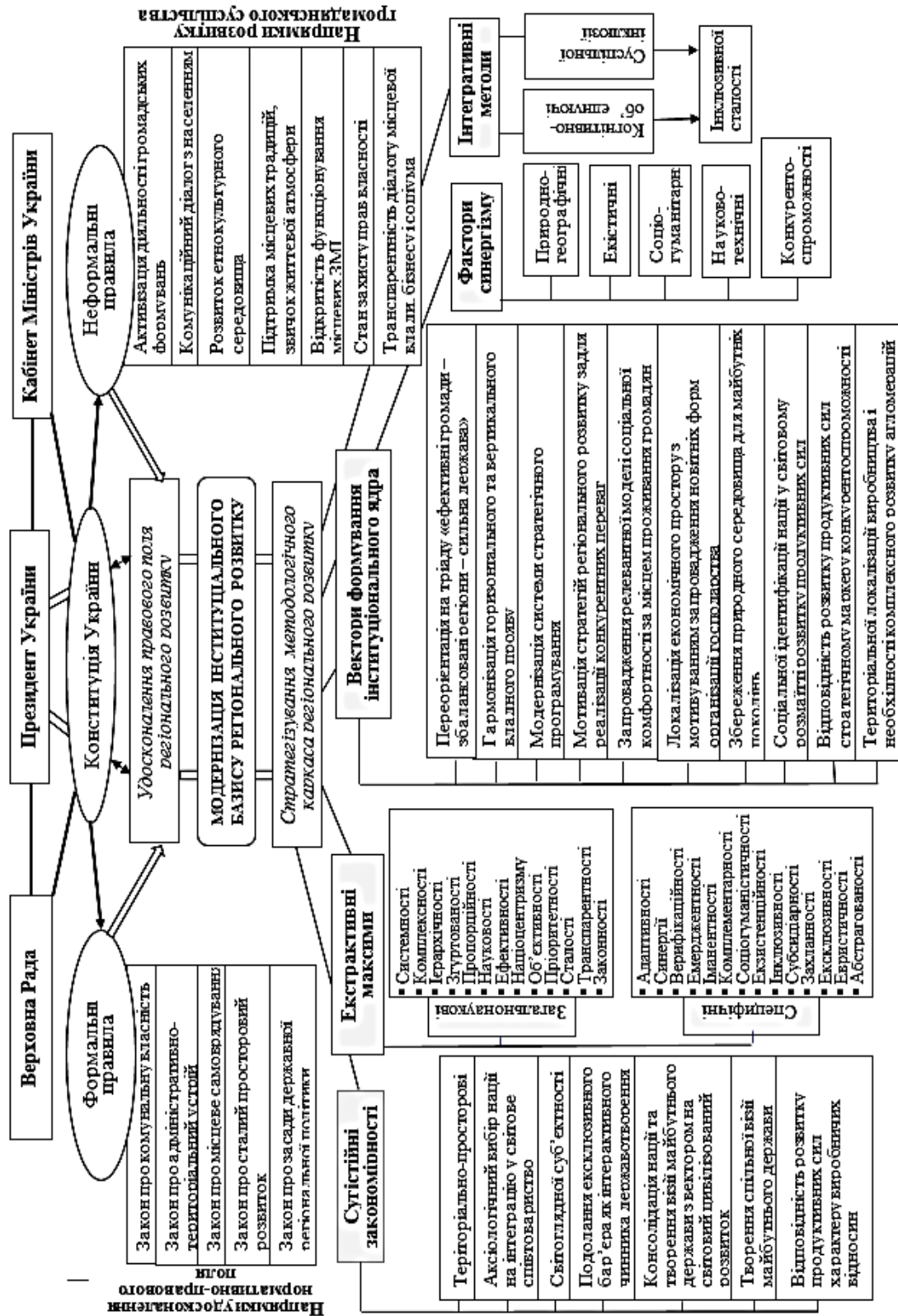

Рис. 2.5. Модернізація інституціонального базису регіонального розвитку

Джерело: розроблено авторкою.

При цьому зазначимо, що детермінантою суспільних відносин, передусім у сфері інституціональної економіки, виступають закони. Зазначимо, що встановлені наукою закони розвитку природи й суспільства, не треба ототожнювати з юридичними нормами нашої держави, адже давно розпочата реформа у сфері владних відносин із вектором на її децентралізацію донині не узгоджена з Конституцією України.

Не менш вагомими є також неформальні правила, що формують напрями розвитку громадянського суспільства та через активізацію діяльності громадських формувань, стан захисту прав власності, відкритість функціонування місцевих ЗМІ, транспарентність діалогу влади, бізнесу й соціуму, особливості розвитку етнокультурного середовища та інші складові.

Сучасні зміни в інституціональному ядрі країни, нагальна потреба в модернізації економіки загалом і продуктивних сил зокрема, необхідність максимального використання наявного потенціалу, впровадження сучасних інновацій забезпечення стійкого економічного зростання, покращення якості та рівня життя громадян залежить від модернізації методологічної бази регіонального розвитку та вибору методів дослідження.

Впровадження у вітчизняній практиці управління просторовим розвитком у контексті європейської стратегії нового регіоналізму передбачає необхідність використання загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціальних методів дослідження.

Якщо для загальнонаукових пріоритетними є діалектичний та системний методи пізнання, завдяки яким регіон розглядається як складна соціо-економіко-екологічна система, що постійно взаємодіє в процесі свого розвитку з іншими суб'єктами інституціонального середовища держави, то до міждисциплінарних належать порівняльний, економіко-математичний, балансовий та методи системного аналізу, які дозволяють виявити вплив тих чи інших суспільних явищ на дослідження у суміжних сферах людської діяльності.

Ми поділяємо методологічні підходи до оцінки рівня інклюзивності сталого регіонального розвитку, які запропонують науковці «Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» [61]. Проте

вважаємо за доцільне доповнити методику розрахунком зведеного індексу, який дасть змогу вирівняти обсяги валового регіонального продукту в межах економічного простору держави.

На наше переконання, об'єктивну оцінку модернізації інституціональної основи регіонального розвитку можливо здійснити провівши розрахунок композитного індексу регіонального розвитку на засадах інклюзивності.

Зокрема, композитний індекс інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості (I) включає розрахунки трьох субіндексів, кожен із яких включає по 5 показників. А саме:

I блок – I_{nc} – індекс реального стану продуктивних сил (40 % – вагомість блоку в композитному індексі) (Додаток А, табл. А.1-А.6). Показники:

- рівень зайнятості (приріст робочих місць) (x_1);
- продуктивність праці (ВРП на 1 працівника) (x_2);
- рівень ревіталізації засобів виробництва через зношеність основних засобів (x_3);
- інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну особу (x_4);
- обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України (x_5).

II блок – I_c – індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління (30 % - вагомість блоку у композитному індексі). Оціночні показники:

- середня тривалість здорового способу життя (x_6);
- коефіцієнт Джині (x_7);
- рівень бідності (або медіанний дохід) (x_8);
- стан соціогуманітарного простору (x_9);
- рівень інноваційної активності (x_{10}).

III блок – I_e – Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку (30 %).

Визначається за показниками:

- викиди забруднених речовин у атмосферне повітря (x_{11});
- скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (x_{12});
- утворення відходів (x_{13});
- потужність очисних споруд (x_{14});
- інвестиції у збереження довкілля (x_{15}).

Композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості (КР_{ІРР}) передбачає розрахунок:

$$\text{КР}_{\text{ІРР}} = \text{Р}_{\text{РСпсв } i\text{-го}} + \text{Р}_{\text{ССіСПв } i\text{-го}} + \text{Р}_{\text{ЕБіСРв } i\text{-го}},$$

де здійснюється розрахунок:

I блоку – Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта ($\text{Р}_{\text{РСпсв } i\text{-го}}$) визначаємо за формулою:

$$\text{Р}_{\text{РСпсв } i\text{-го}} = \text{Р}_{\text{РСпс } i\text{-го}} * \text{кв-Iблоку}$$

I_{nc} – **індекс реального стану продуктивних сил**

II блоку – Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта ($\text{Р}_{\text{ССіСПв } i\text{-го}}$) визначаємо за формулою (табл. Б.4-Б.6, рис. Б.1-Б.6):

$$\text{Р}_{\text{ССіСПв } i\text{-го}} = \text{Р}_{\text{ССіСП } i\text{-го}} * \text{кв-IIблоку}$$

III блоку – Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта ($\text{Р}_{\text{ЕБіСРв } i\text{-го}}$) визначаємо за формулою:

$$\text{Р}_{\text{ЕБіСРв } i\text{-го}} = \text{Р}_{\text{ЕБіСР } i\text{-го}} * \text{кв-IIIблоку}$$

Рейтинг за регіонами $\text{РР}_{\text{РАНГJ}}$ регіону i -го року

Ранжування показників регіонів в порядку спадання (де найнижчий показник – це максимальне значення, а найвищий – мінімум).

A = до 33 %, регіони лідери

B = 33 %, регіони середньої групи

C = 34 %, регіони аутсайдери

Групування регіонів згідно з рейтингом за ABC-аналізом, де група A – від 0 до 8 (або менше за 33 %), група B – від 8 до 16 (або 33 %), група C – від 16 до 24 (або 34 %).

Для визначення **рівня реального стану продуктивних сил** за регіонами потрібно проаналізувати Рівень зайнятості ($V_{\text{Pзj}} = (\text{Pз}_j - \text{Pз}_{\text{min}}) / (\text{Pз}_{\text{max}} - \text{Pз}_{\text{min}})$) ВРП на 1 працівника ($V_{\text{ВРПj}} = (\text{ВРП}_j - \text{ВРП}_{\text{min}}) / (\text{ВРП}_{\text{max}} - \text{ВРП}_{\text{min}})$), інвестиції в основний капітал у розрахунку на 1 особу ($V_{\text{Іокj}} = (\text{ІОК}_j - \text{ІОК}_{\text{min}}) / (\text{ІОК}_{\text{max}} - \text{ІОК}_{\text{min}})$), обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України ($V_{\text{Іокj}} = (\text{РІП}_j - \text{РІП}_{\text{min}}) / (\text{РІП}_{\text{max}} - \text{РІП}_{\text{min}})$).

Інтегральний показник індексу реального стану продуктивних сил i -го року $I_{PCPC\ i\text{-го}} = (VP3j + VBPIj + V3Bj + VIokj + VIokj) / \pi$. Інтегральний показник середній за період $I_{PCPC\ \text{середнє}} = \sum I_{PCPC\ i\text{-го}} / N_p$. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами ($P_{PCPC\ i\text{-го}} = (I_{PCPC\ i\text{-го}} / I_{PCPC\ \text{середнє}}) 100\%$). Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта $P_{PCPC\ i\text{-го}} = P_{PCPC\ i\text{-го}} * k_{B\text{-блоку}}$ (табл. А.9, рис. А.3-А.8).

Для визначення показника II блоку – **Рівня соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь** за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта ($P_{CCiCP\ i\text{-го}}$) необхідно зробити прорахунки та аналіз таких показників, як:

- середня тривалість здорового способу життя ($V3CЖj = 3CЖj - 3CЖmin / 3CЖmax - 3CЖmin$), коефіцієнт Джині ($VКДжj = КДжj - КДжmin / КДжmax - КДжmin$), рівень бідності (або медіанний дохід) (дестимулятор) ($VPБj = PБmax - PБj / PБmax - PБmin$), стан соціогуманітарного простору ($VСПj = СПj - СПmin / СПmax - СПmin$), рівень інноваційної активності ($VIАкj = IАкj - IАкmin / IАкmax - IАкmin$).

При цьому для визначення рівня інноваційної активності проаналізуємо вплив таких показників, як кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси).

$VППВj = (ППВj - ППВmin) / (ППВmax - ППВmin)$, витрати на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування ($VВППj = (ВППj - ВППmin) / (ВППmax - ВППmin)$) та обсяг реалізованої інноваційної продукції ($VРІПj = (РІПmax - РІПj) / (РІПmax - РІПmin)$).

Інтегральний показник індексу соціальної стратифікації та спадкоємності покоління (табл. Б.1) i -го року ($ICCiCP\ i\text{-го}} = (V3CЖj + VКДжj + VPБj + VIokj + VIАкj) / \pi$).

Інтегральний показник середній за період ($ICCiCP\ \text{середнє}} = \sum IC CiCP\ i\text{-го}} / N_p$).

Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за інтегральним показником (табл. Б.3) з урахуванням вагового коефіцієнта i -го року $ICCiCP\ i\text{-го}} = (V3CЖj * k_{в1\ i\text{-го}} + VКДжj * k_{в2\ i\text{-го}} + VPБj * k_{в3\ i\text{-го}} + VIokj * k_{в4\ i\text{-го}} + VIАкj * k_{в5\ i\text{-го}}) / \pi$.

Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами визначимо за формулою $(PCCiСПв\ i\text{-го} = PCCiСП\ i\text{-го} * kV - I\text{блоку}) * 100\ %$.

Схема дослідження оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості наведена на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Схема проведення дослідження оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості

Джерело: розроблено та запропоновано авторкою.

Обґрунтування показників щодо оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості відповідає таким принципам їх групування, як:

- системності – що передбачає, що обрані для розрахунків показники повною мірою характеризують інклюзивність регіонального розвитку на засадах сталості та при цьому виокремлюють його особливості, а саме відповідно до реального стану продуктивних сил, соціальної стратифікації, спадкоємності покоління та екологічної безпеки і сталості розвитку регіонів;

- узгодженості – оціночні показники інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості не дублюються та не містять кореляційної залежності, що підтверджується та перевіряється в результаті проведення розрахунків інтегральних субіндексів;

- мінімальності – що одночасно передбачає максимально наближену оцінку досліджуваного предмета – інклюзивного розвитку регіонів, а також його виокремлених складових блоків та оптимальний набір оціночних показників для усунення обтяжливості процесу математичного моделювання та розрахунків.

Максимальне значення **вагового коефіцієнта індексу реального стану продуктивних сил** у 2022 р. характерне для Вінницька області (51,3 %), а мінімальне – для Тернопільської області (3,6 %), тобто різниця становить більше ніж 4 рази (рис. 2.7).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька (51,3 %), Київська (15,2 %), Дніпропетровська (12,8 %), Харківська та Полтавська (по 9,6 %), які посіли, відповідно, перші п'ять місць в рейтингу.

До групи провідних регіонів слід віднести Львівську (9,4 %), Одеську (8,6 %), Запорізьку (8,3 %), Житомирську (7,9 %) та Хмельницьку (7,7 %) області, які посіли з 6-о по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника нижче середнього характеризували такі області: Херсонська (6,8 %), Сумська (6,4 %), Чернігівська та Івано-Франківська (по 5,8 %), Волинська (4,6 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Тернопільська (3,6 %), Кіровоградська (3,7 %), Закарпатська (4,4 %), Волинська (4,6 %) області, посідаючи з 21-го по 24-е місця в рейтингу.

Максимальне значення вагового коефіцієнта індексу соціальної стратифікації та спадкоємності покоління у 2022 р. характерне для Вінницької області (44,7 %), а мінімальне – для Черкаської області (8,3 %) (рис. 2.8).

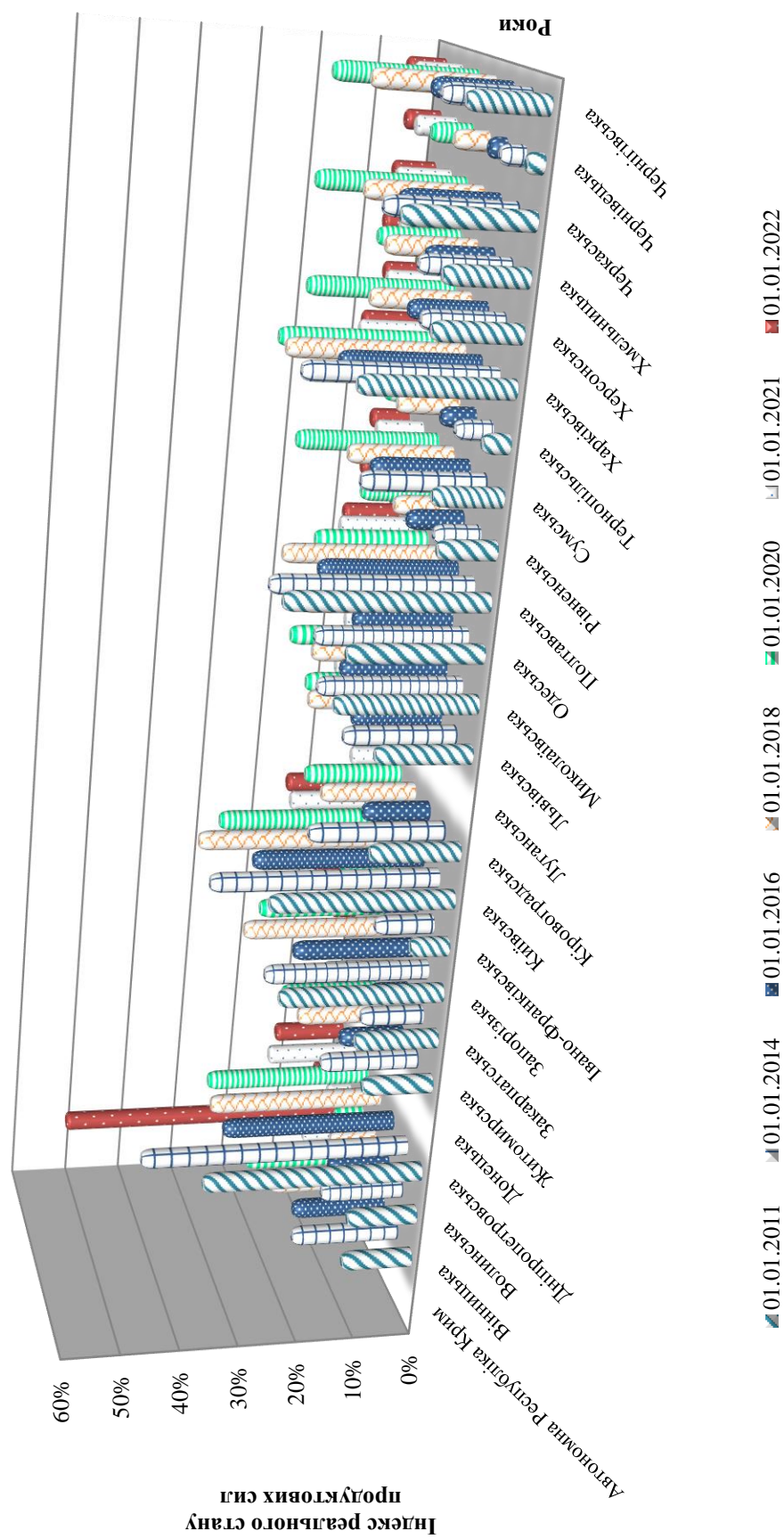

Рис. 2.7. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [48].

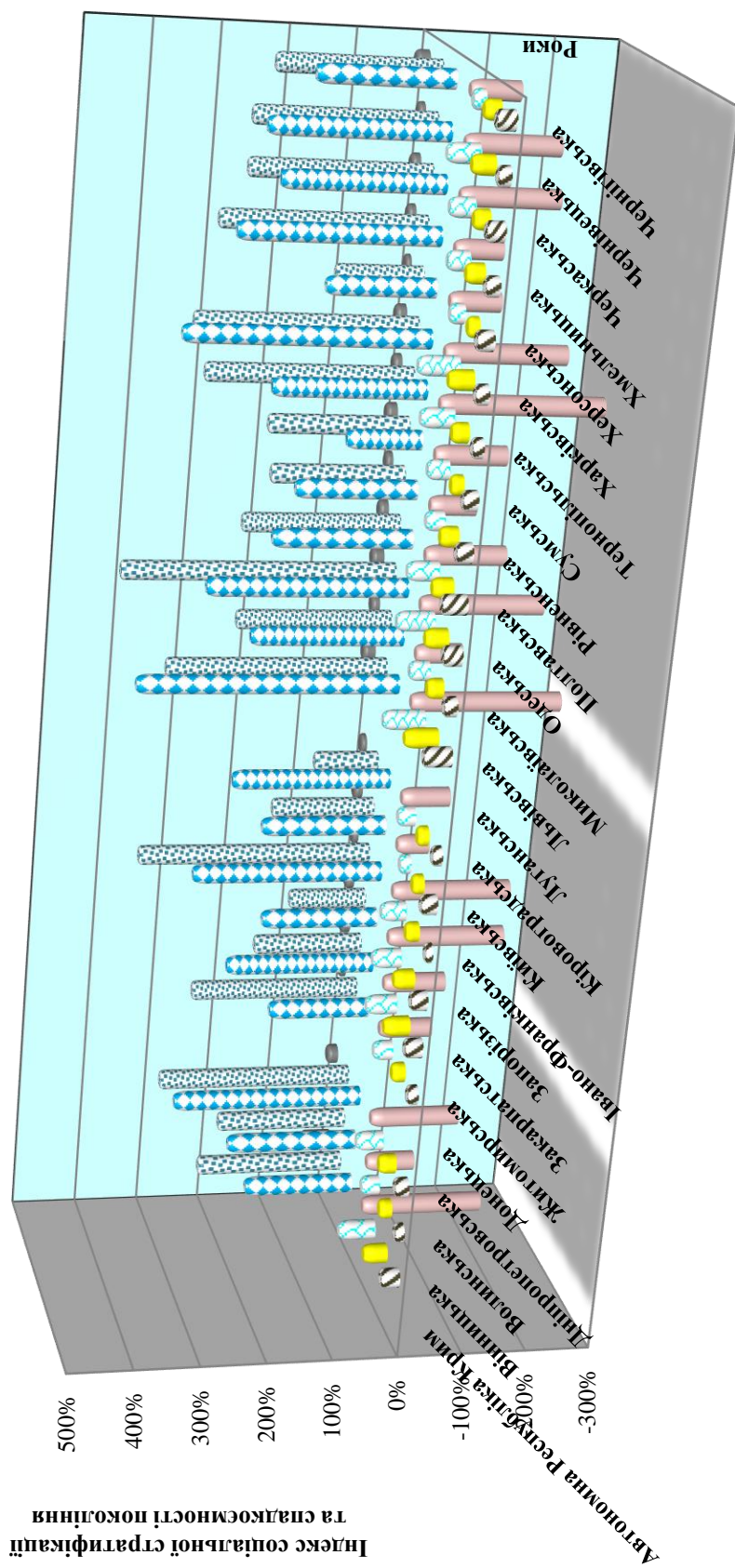

Рис. 2.8. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [48].

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька (44,7 %), Чернігівська (19,8 %), Львівська (18,4 %), Одеська (18,1 %), Дніпропетровська та Сумська (16,1 %), які посіли, відповідно, перші шість місць в рейтингу. До групи провідних регіонів слід віднести Харківську (15,6 %), Закарпатська та Полтавська (по 13,8 %), Черкаська (13,3 %) області, які посіли з 7-о по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника нижче середнього характеризували такі області: Запорізьку, Тернопільська (по 12,6 %), Миколаївська (12,3 %), Волинська (12,2 %), Хмельницька (11,8 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Рівненська (10,5 %), Чернівецька (10,1 %), Житомирська (9,8 %), Івано-Франківська (9,0 %) та Кіровоградська (8,5 %) та Херсонська (8,3 %) області.

Максимальне значення вагового коефіцієнта індексу екологічної безпеки і сталості розвитку характерне Донецькій області (0,067), а мінімальне – Полтавській області (0,041).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Київська (6,3 %), Запорізька (6,1 %), Харківська (5,9 %), Дніпропетровська (5,6 %) (рис. 2.9).

До групи провідних регіонів слід віднести Хмельницьку (4,9 %), Херсонську (4,8 %), Житомирську, Волинську та Одеську (по 4,7 %) області.

Групу регіонів зі значенням показника нижче середнього характеризували такі області: Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська та Тернопільська, Чернівецька (по 4,6 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська та Черкаська, Миколаївська та Івано-Франківська (4,5 %), Львівська та Сумська (4,4 %), посідаючи останні місця в рейтингу.

Максимальне значення композитного рівня інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості у 2019 р. характерне Львівській області (0,677), а мінімальне – Донецькій області (-2,673) (рис. 2.10).

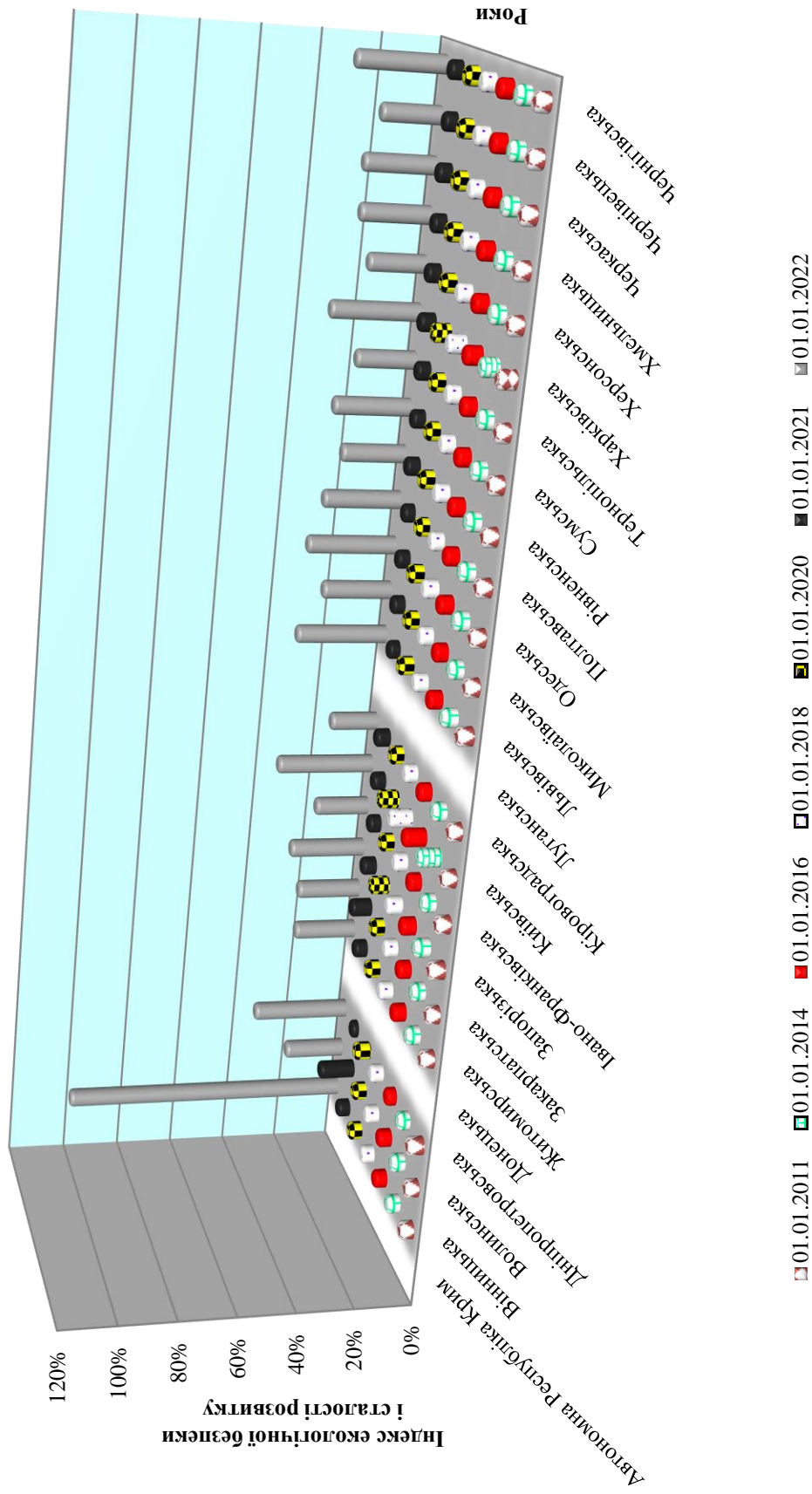

Рис. 2.9. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

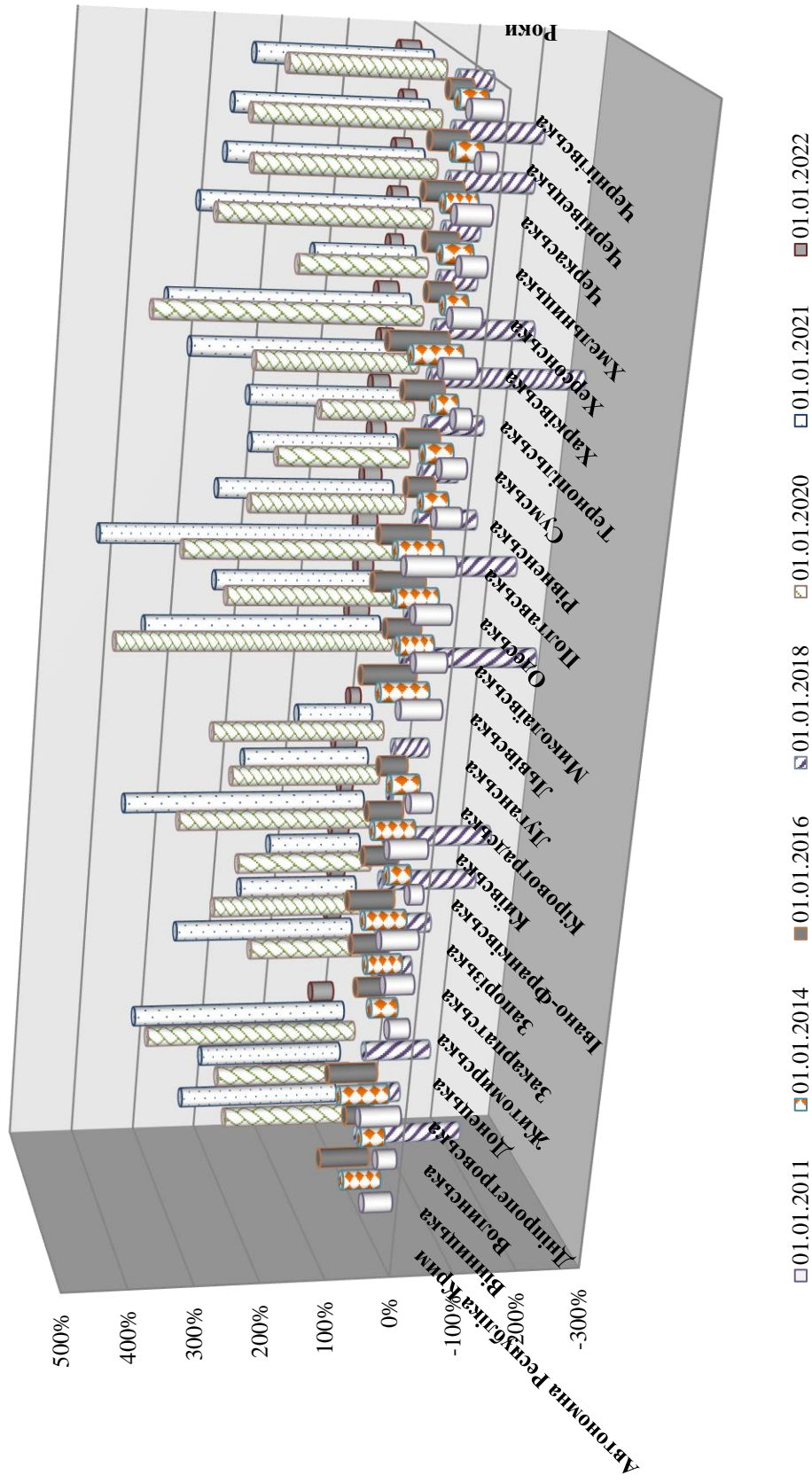

Рис. 2.10. Композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості за 2010-2022 рр.

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Львівська та Одеська області, які посідали провідні місця в рейтингу.

Групу регіонів із середніми показниками характеризували такі області: Харківська, Чернігівська, Полтавська, Запорізька, Сумська.

До регіонів зі значенням показника нижче середнього увійшли такі області: Черкаська, Миколаївська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Житомирська.

Останні місця в рейтингу посідали Волинська, Тернопільська, Чернівецька та Херсонська області.

У межах цього дисертаційного дослідження пропонується для оцінки сталого рівня регіонального розвитку використовувати критеріальний рівень валового регіонального продукту у розрахунку на 1 особу скорегованого на композитний індекс інклюзивності.

На нашу думку цей показник буде відповідати європейській практиці оцінки стану продуктивних сил та об'єктивно характеризувати рівень інклюзивності регіонального ландшафту України.

РОЗДІЛ 3

ЕНДОГЕННІ ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів

Новостворена система адміністративно-територіального устрою та, власне, завершення першого етапу реформи децентралізації в Україні є дуже важливим кроком для подальшої модернізації принципів державної регіональної політики.

Зміни, які відбулися в умовах впровадження заходів із переформатування владних повноважень, стосуються не лише регіональної складової як об'єкта державної політики, власне зростання мобільності ресурсів, капіталів, товарів і послуг переоцінили значення донедавна важливих чинників регіонального розвитку, серед яких: географічне розташування та територіальна близькість, а такі традиційні, як наявність природних, трудових, енергетичних ресурсів чи якість наявного матеріального капіталу наразі дещо втрачають вагомість у оцінці рівня регіонального розвитку.

Враховуючи те, що в межах цього дослідження слід оцінити тенденції і динаміку розвитку продуктивних сил регіонів України, нами запропоновано не секторальний, а функціональний підхід до критеріального виміру стану предметів і засобів праці, а також людського розвитку в контексті інклюзивності інституціональності просторових суспільних систем.

Однією зі складових композитного індексу інклюзивності є визначення рівня реального стану розвитку продуктивних сил. Відповідно до наявної практики дослідження стану потенціалу промислового та сільськогосподарського виробництва, рівня інфраструктурної облаштованості окремих територій, запропоновано проаналізувати показники, які мають

безпосередній вплив на регіональний розвиток та, на нашу думку, зможуть об'єктивно визначити якісний стан продуктивних сил. До таких показників вважаємо доцільно віднести рівень капіталізації людського потенціалу через:

- реальний приріст робочих місць (x_1);
- продуктивність праці (ВРП на 1 працівника) (x_2);
- рівень ревіталізації засобів виробництва або ж зношеність основних засобів (x_3);
- інвестиції у основний капітал (x_4);
- обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України (x_5).

Одним із вагомих показників, що характеризує ресурсний потенціал регіонів України, є рівень капіталізації людського потенціалу (табл. 3.1, 3.2).

Таблиця 3.1

*Динаміка рівня зайнятості у % до населення відповідного віку
з 2010 року по 2022 рік*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	65,6	67,4	64,7	64,5	67,6	49,9	49,3
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	63,7	65,4	65,9	63,9	67,8	48,9	48,4
Волинська	62,9	64,7	60,3	56,1	58,7	44,2	43,8
Дніпропетровська	69,4	71,7	70,9	67,7	70,5	51,2	50,9
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	64,3	65,5	61,5	63,9	67,8	48,7	48,1
Закарпатська	63,6	64,7	62,6	60,6	62,9	49,2	48,4
Запорізька	67,1	69,5	65	64,9	68,5	49,5	49,2
Івано-Франківська	57,6	60,4	60,3	60,3	62,9	49,1	48,9
Київська	65,9	67,8	67,7	67,9	69,9	51,6	50,7
Кіровоградська	65,0	66,9	62,5	62,4	65,4	46,0	45,5
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	64,1	65,3	63,9	64,8	67,0	50	49,7
Миколаївська	66,5	68,8	67,6	66,2	69,4	50,8	49,8
Одеська	65,3	66,8	65,8	65,3	68,1	50,6	50,2
Полтавська	65,9	67,7	63,6	63,8	66,8	48,0	47,1
Рівненська	60,8	62,7	60,4	57,8	64,0	51,4	50,7
Сумська	63,1	65,7	64,0	65,6	70,3	49,8	48,6
Тернопільська	59,0	60,4	58,9	58,4	62,3	45,8	45,1
Харківська	67,5	70,3	69,1	71,0	73,3	53,1	52,4

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Херсонська	66,4	66,9	65,7	66,3	70,5	50,5	49,8
Хмельницька	65,3	66,2	61,3	63,2	66,1	48,5	47,7
Черкаська	67,4	68,7	66,7	67,5	71,3	49,3	48,3
Чернівецька	57,5	59,3	56,3	58,0	61,2	52,0	51,3
Чернігівська	64,3	66,2	64,7	65,6	70,3	48,6	47,7
Мінімальне значення	57,5	59,3	56,3	56,1	58,7	44,2	43,8
Максимальне значення	69,4	71,7	70,9	71,0	73,3	53,1	52,4

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

Таблиця 3.2

Динаміка зайнятості та рівня безробіття в Україні

Період	Стан зайнятості населення, осіб				Рівень безробіття (у % до активного населення)	Зареєстрованих безробітних (тис. осіб)
	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення		
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,43	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,68	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,30	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,67	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,17	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,79	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,37	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,88	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,89	596
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,63	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,82	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,55	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,12	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,70	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,70	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,51	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,69	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,87	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,12	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,55	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,89	459,2

Примітка. З 2014 р. – без урахування окупованих територій (АРК, Севастополя та частини Донбасу).

Джерело: розроблено автором на підставі [97].

Аналіз засвідчує, що максимальне значення цього показника через рівень зайнятості населення у 2022 р. характерне для Харківської області (52,4 %), а мінімальне – для Волинської (43,8 %).

Регіонами-лідерами були також Чернівецька (51,3 %), Дніпропетровська (50,9 %), Київська (50,7 %), Рівненська (50,7 %) області, які посіли відповідно перші п'ять місць у рейтингу.

До групи провідних регіонів увійшли Одеська (50,2 %), Миколаївська (49,8 %), Херсонська (49,8 %), Львівська (49,7 %) та Запорізька (49,2 %) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника рівня зайнятості нижче середнього формували такі області, як Івано-Франківська (48,9 %), Вінницька (48,4 %), Сумська (48,6 %), Черкаська (48,3 %), Закарпатська (48,4 %), Житомирська (48,1 %), Чернігівська (47,7 %), Хмельницька (47,7 %), Полтавська (47,1 %), Кіровоградська (45,5 %), Тернопільська (45,1 %) які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

Одним із найважливіших показників, що характеризує якісні зміни обсягів суспільного виробництва в регіональному розрізі, є продуктивність праці. Треба підкреслити, що останнім часом його аналізу не приділяється належного значення (табл. 3.3).

У 2022 р. беззаперечними регіонами-лідерами за показником продуктивність праці в розрахунку на 1 особу були Полтавська (179 843 грн), Київська (168 978 грн) та Дніпропетровська (155 098 грн) області, які суттєво перевищували показники в середньому по Україні.

До регіонів-лідерів також належать Запорізька (124 107 грн) та Харківська (119 383 грн) області, які разом з лідерами посідають перші п'ять місць у рейтингу.

Якщо порівнювати значення цього показника у 2022 порівняно з 2010 рр., то серед областей, які суттєво покращили свої позиції в рейтингу, треба відзначити Сумську (+7,2 %), Чернігівську (+6,0 %) та Харківську (+5,8 %) області, а серед областей, які мали негативну динаміку в рейтингу, – Донецька (-6,2 %), Волинська (-4,2 %) та Закарпатська (-0,7 %).

Таблиця 3.3

Динаміка стану продуктивності праці в розрізі регіонів України

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	23600	33473	46413	70233	94661	101138	122860
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	14332	22303	37270	58384	83175	88380	116478
Волинська	13916	19817	30387	49987	73215	75193	96699
Дніпропетровська	34709	46333	65897	97137	122379	126209	155098
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	14616	20286	30698	49737	70247	76017	94275
Закарпатська	12278	17044	22989	34202	48861	49538	60467
Запорізька	23657	30526	50609	75306	91498	99738	124107
Івано-Франківська	14814	24022	33170	46312	63254	66245	82777
Київська	26140	39988	60109	90027	123267	135817	168978
Кіровоградська	15533	25533	39356	55183	77816	81166	105053
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	16353	24937	37338	58221	85198	94317	116923
Миколаївська	20276	27355	41501	60549	82149	86750	106678
Одеська	22544	29118	41682	62701	82903	92823	108564
Полтавська	29652	39962	66390	106248	134449	136608	179843
Рівненська	13785	19003	30350	42038	58332	62485	76998
Сумська	15711	23517	37170	51419	70576	75815	95074
Тернопільська	11713	16819	24963	38593	54833	60565	73922
Харківська	23639	31128	45816	69489	92864	97428	119383
Херсонська	14346	19311	30246	45532	59987	66973	81414
Хмельницька	13602	20165	31660	49916	65916	77153	94658
Черкаська	17325	26168	40759	59697	86319	91817	116078
Чернівецька	10939	15154	20338	31509	46136	50110	59218
Чернігівська	15406	22603	35196	55198	78118	85435	107163
Мінімальне значення	10939	15154	20338	31509	46136	49538	59218
Максимальне значення	34709	46333	66390	106248	134449	136608	179843

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

Аналіз рівня зайнятості свідчить про збільшення цього показника серед громадян усіх вікових груп. Винятком є особи 40-49 років, адже серед них показник рівня зайнятості скоротився з 79,4 до 78,7 %.

Серед осіб віком від 35 до 50 років (майже 80 %) спостерігається найвищий рівень зайнятості, а найнижчий – серед осіб у віці 60-70 років (14 %) та у віці 15-24 роки (31 %). Низький рівень зайнятості молоді пояснюється тим, що значна кількість осіб цього віку це учні, студенти, які навчаються тому не входять до складу контингенту активно працюючих.

При цьому в міських поселеннях спостерігається збільшення кількості зайнятого населення віком 15-70 років на 143 тис. осіб (до 11,4 млн осіб), а рівень зайнятості зріс з 58,1 до 59,1 %. Кількість зайнятого населення у сільській місцевості збільшилася на 74 тис. осіб, тобто до 5,2 млн осіб, а рівень зайнятості зріс з 55,0 до 56,2 %.

Варто зазначити, що останнім часом на ринку праці в Україні спостерігаються суттєві гендерні особливості пов'язані з тим, що серед чоловіків чисельність зайнятого населення віком 15-70 років збільшилася на 205 тис. осіб, а от серед жінок вказаний показник збільшився лише на 12 тис. осіб. До того ж серед чоловіків рівень зайнятості становить 64,0 %, а серед жінок вказаний показник лише 52,9 %.

В Україні спостерігається позитивна динаміка скорочення кількості громадян зайнятих у неформальному секторі економіки. Дефініція «неформальний сектор економіки» вперше зустрічаємо в доповіді, підготовленій Міжнародною організацією праці (МОП) з питань зайнятості, у Кенії (1972). Ще тоді в доповіді наголошувалось, що найбільшою проблемою зайнятості є не кількісні показники безробіття, а існування значної кількості «трудящої бідноти», представники якої змушені працювати в нелюдських умовах, продукують товари та послуги, однак обсяг їхньої діяльності не фіксується та не регулюється державними органами влади. Це явище в доповіді назвали «неформальний сектор економіки». Наголошено й на тому, що окремі види діяльності неформального сектору за умови мінімального сприяння та підтримці державним управлінням змогли б забезпечити зайнятість ширшому колу осіб [99].

Заслуговує на увагу й той факт, що неформальний сектор зменшує певну частку безробітних або частково зайнятих працівників, тим самим пом'якшуючи соціальну напругу – створює додаткові робочі місця, сприяє підвищенню реальних доходів населення та збільшує пропозицію на ринку товарів і послуг.

Найбільш висока питома вага неформального сектору належить виробництву товарів і послуг, виготовлення і розподіл яких не суперечить чинному законодавству. Крім того, діяльність у неформальному секторі не завжди супроводжується навмисним ухиленням від сплати податків, зборів, внесків на соціальне страхування чи порушенням законодавства про працю. У науковій літературі її називають «економікою виживання», «економікою злиднів», «паралельною тіньовою економікою», «вимушеною економікою» тощо.

Натомість серед зайнятих громадян України кожний п'ятий найманий працівник не був зареєстрований. Неформальна зайнятість була найбільш поширена в сільському, лісовому та рибному господарствах (42 %), у торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (17 %) та в будівництві (17 %).

Питома вага зайнятих у неформальному секторі економіки була найбільшою в Миколаївській, Івано-Франківській, Херсонській, Рівненській, Чернівецькій областях від 34 до 49 % зайнятого населення, а найменшою – у Київській, Харківській та Полтавській областях (10-11 %).

Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років у 2019 році становило 1,5 млн осіб, хоча при цьому дещо зменшився загалом і практично в усіх регіонах України. Найнижчим рівень безробіття був у Харківській області (5,0%), м. Києві (5,8 %), Одеській та Київській областях (відповідно по 5,9 %), а найвищим – у Луганській (13,7 %), Донецькій (13,6 %), Кіровоградській (11,0 %), Полтавській та Волинській областях (відповідно по 10,6 %).

Варто наголосити, що скорочення рівня безробіття спостерігалось серед громадян віком від 15 до 39 років, однак серед осіб віком 40-49 років рівень безробіття зріс з 7,7 до 8,4 %, серед осіб 50-59 років – з 7,4 до 8,0 %. Серед

осіб у віці 30-34 роки (7,3 %) найнижчий рівень безробіття, водночас серед молоді до 25 років цей показник становив 15,4 % робочої сили відповідного віку (майже удвічі вище, ніж серед усього населення).

Рівень зайнятості населення України у 2019 році (67,6 %) у порівнянні з 2010 роком (65,6 %) зростає, спад спостерігався у 2015-му (64,7 %) та у 2017 р. (64,5 %).

Регіональна диференціація рівня економічної активності обумовлюється особливостями статево-вікової структури населення, загальною ситуацією на ринках праці, традиційно-культурною специфікою окремих територій.

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника продуктивності праці в розрахунку на 1 особу по Україні (101 138 грн), увійшли Львівська (94 317 грн), Черкаська (91 817 грн), Одеська (92 823 грн), Вінницька (88 380 грн) та Миколаївська (86 750 грн) області, які посіли з 6-го по 10-е місце в рейтингу.

Регіонами, які мали значення зазначеного показника значно нижче середнього по Україні, були: Чернігівська (85 435 грн), Хмельницька Житомирська (76 017 грн), Волинська (75 193 грн), Херсонська (77 153 грн), Сумська (75 815 грн), Кіровоградська (81 166 грн), Івано-Франківська (66 245 грн) та Рівненська (62 485 грн) області, які посідали з 11-го по 20 місце в рейтингу. Регіонами-аутсайдерами стали Закарпатська (49 538 грн) та Чернівецька (50 110 грн) області.

Таким чином, висновок щодо стану модернізації людського потенціалу свідчить про надзвичайно широку асиметрію його стану, який суттєво погіршиться внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну, міграції високопродуктивного населення за межі держави, витрати робочих місць, зумовлених руйнацією (до 30 %) сфери матеріального виробництва та інфраструктурних об'єктів.

Крім людського потенціалу, вагоме значення у складі продуктивних сил відіграють засоби виробництва у складі предметів і засобів праці.

Слід зазначити, що навіть без урахування воєнної руйнації засобів виробництва в більшості регіонах України всі вони зазнали структурної деградації продуктивних сил, їх технологічної відсталості та високого ступеня зношуваності основних засобів.

У процесі дослідження зроблена авторська спроба оцінювання ревіталізаційного стану основних засобів через критерії їх зношуваності (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівень ревіталізації засобів виробництва, % (відсотки)

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	111,2	95,7	87,0	100,4	99,5	95,5	101,9
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	106,5	110,4	104	108,2	114,7	94,5	100,8
Волинська	126,7	102,9	98,6	105,7	94,9	95,7	110,0
Дніпропетровська	116,1	98,5	92,1	100,1	101	87,8	107,2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	108,2	113,4	110	109,5	94,3	97,6	107,1
Закарпатська	142,9	96,9	79,7	100,3	86,1	92,7	106,5
Запорізька	107,8	97,1	95,3	106,2	95,5	92,9	106,4
Івано-Франківська	100,2	95,3	89,1	112	95,6	93,4	106
Київська	108	99,1	93	110,3	99,7	98,5	97,5
Кіровоградська	113,3	106,6	82,9	105,5	103,6	102,2	81,7
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	100,9	101,2	98,5	106	97	105,4	104,8
Миколаївська	110,3	96,5	91,1	101,5	98,3	102,6	99,3
Одеська	102,9	100,6	96,1	112,2	107,4	100,7	107
Полтавська	112,6	94,7	96,2	98,9	98,8	99,8	101,2
Рівненська	129,6	91,4	100,3	109,3	106,9	97,3	107,2
Сумська	93,5	107	98,4	101,7	98,3	95,5	102
Тернопільська	102,5	99,5	92,1	108,5	98,3	91,7	105,2
Харківська	105,8	94,5	88,2	106,1	96,7	95,8	93,5
Херсонська	100,5	92,4	98,1	103,2	104,4	104,8	95,1
Хмельницька	104,9	97,6	95,7	101,6	85,5	98	106,4
Черкаська	117,1	95,2	90,8	99,1	101,3	96,8	98,3
Чернівецька	111,9	103,7	98,3	106,7	100,3	85,9	97,3
Чернігівська	99,8	89,6	91,2	96,5	89,9	93,2	97,6
Мінімальне значення	93,5	89,6	79,7	96,5	85,5	85,9	81,7
Максимальне значення	142,9	113,4	110,0	112,2	114,7	105,4	110,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

При цьому під ревіталізацією розуміється модернізаційний стан засобів виробництва для оновлення їх використання в межах якісного оновлення наявного виробничого апарату, або ж його реконструкцією, відповідно до ринкових потреб на продукцію чи послуги.

Аналіз показує, що максимальне значення рівня ревіталізації засобів виробництва у 2022 р. характерне для Волинської області (110 %), а мінімальне – для Кіровоградської (81,7 %). Регіонами-лідерами були також Дніпропетровська (107,2 %), Рівненська (107,2 %), Житомирська (107,1 %), Закарпатська (106,5 %), Одеська (107 %) області, які посіли відповідно перші п'ять місць у рейтингу.

До групи провідних регіонів належить Запорізька (106,4 %), Хмельницька (106,4 %), Івано-Франківська (106 %), Львівська (104,8 %) та Тернопільська (105,2 %) області, які посіли з 7-го по 11-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника рівня ревіталізації нижче середнього формували такі області, як Сумська (102 %), Полтавська (101,2 %), Миколаївська (99,3 %), Черкаська (98,3 %), Чернівецька (97,3 %), Чернігівська (97,6 %), Херсонська (95,1 %), Київська (97,1 %), Вінницька (100,8 %), Харківська (93,5 %), які посідали з 12-го по 21-е місця в рейтингу.

Статистичні дані засвідчують, що максимальний обсяг інвестицій в основний капітал у 2022 р. спостерігається в Київській області (28 798 грн), а мінімальне – у Закарпатській (6544 грн) (табл. 3.5).

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника інвестицій в основний капітал у розрахунку на 1 особу по Україні (16031 грн), увійшли Дніпропетровська (23700 грн), Волинська (14269 грн), Полтавська (13953 грн), Львівська (13203 грн), Херсонська (12949 грн) та Вінницька (12286) області.

Регіонами, які мали значення зазначеного показника значно нижче середнього по Україні, були: Житомирська (9894 грн), Рівненська (9208 грн), Івано-Франківська (7089 грн).

Аутсайдерами були Чернівецька (6942 грн) та Закарпатська (6544 грн) області, які посідали останні місця в рейтингу.

Таблиця 3.5

Інвестиції в основний капітал у розрахунку на 1 особу, грн

Дата \ Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	4137,9	5908,9	6399,9	10598,0	14907,0	12223,9	16031
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	2163,0	3781,6	4610,2	7451,8	10172,5	8888,8	12286
Волинська	1708,5	3139,5	5929,3	6790,8	12287,4	8884,5	14269
Дніпропетровська	4791,6	6798,9	7944,9	13294,8	20999,3	18568,1	23700
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	1567,5	2274,4	3229	6244,4	6968,8	7708,3	9894
Закарпатська	1773,9	2189,2	3007	4478,7	7449,5	4067,6	6544
Запорізька	4410,3	4030	4431,1	9176,2	8772,5	9244,3	10296
Івано-Франківська	3178,7	3749	6964,6	7055,2	6802,5	4653,9	7089
Київська	6611,5	11875,7	14121,6	19840,4	28436,3	18414,8	28798
Кіровоградська	2107,2	4611,3	4180,6	7669,2	8354,8	7331	10263
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3491,9	4429,5	5317,1	9590,8	12431,1	9507,8	13203
Миколаївська	3729,6	3996,3	5161,2	9762,3	11157,3	26595	11826
Одеська	4087,7	6145,7	4190,7	9394,4	8903,2	22795	10017
Полтавська	4233,0	6975,8	5805,8	11225,3	16599,9	37380	13953
Рівненська	1683,0	2400,1	3735,0	5278,8	5830,9	13030	9208
Сумська	1878,3	2506,3	3281,8	6331,6	7210,5	15285	10096
Тернопільська	1974,2	3137,6	3595,3	6793,9	8864,2	18146	11104
Харківська	2935,9	5410,8	4151,1	7219,2	8627,4	20691	10066
Херсонська	1735,5	2256,6	2921,4	7012,4	11992,4	20012	12949
Хмельницька	2220,7	2655,7	5259,5	8224,4	8383,4	20608	11642
Черкаська	2200,5	2978,4	3606,6	6663,8	9522,7	18807	11091
Чернівецька	1902,4	2468,5	3075,6	3308,6	4552,4	9244	6942
Чернігівська	1726,2	2547,3	3407,8	7219,7	8828,9	18299	11668
Мінімальне значення	1567,5	2189,2	2921,4	3308,6	4552,4	4067,6	6544,2
Максимальне значення	6611,5	11875,7	14121,6	19840,4	28436,3	18568,1	28798,4

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

Аналіз засвідчує, що максимальне значення обсягу реалізації інноваційної продукції за межі України у 2022 р. спостерігається у Запорізькій області (1 231 142 тис. грн), а мінімальне – у Рівненській (19 657 тис. грн) (рис. 3.6).

Регіонами-лідерами були також Дніпропетровська (1 185 901 тис. грн), Харківська (1 006 490 тис. грн), Київська (697 223 тис. грн), Кіровоградська (557 882 тис. грн), Сумська (367 870 тис. грн) та Чернігівська (341 005 тис. грн) області, які посіли відповідно перші шість місць у рейтингу.

Таблиця 3.6

Обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України, тис. грн

Дата Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	3697574,4	16053359,7	10843801,4	5518834,9	18558591,9	47526197,0	30446728
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	309193,8	4085,9	2563,4	8216,9	56636,2	669645,0	55859
Волинська	295513,2	174989,3	168079,7	4797,0	292703,5	450488,0	115027
Дніпропетровська	854126,5	3062173,1	771455,7	141703,9	628585,8	6393062,0	1185901
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	165422,9	43619,4	64261,5	20733	78849,5	74817	44298
Закарпатська	878597,8	364268,4	424384,1	162308,3	44041,9	89199	49654
Запорізька	1978995,4	1172918,5	1351687,2	1092821,6	981394,4	1989522	1231142
Івано-Франківська	305774,9	290502,3	80408,3	59172,4	27755,1	238652	55241
Київська	607714,5	224453,8	137600,2	226954	766943	1501543	697223
Кіровоградська	356791,6	143369	59457,2	150888,4	546486	1421588	557882
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	383570,8	71775,5	123443,3	92872,5	154334,1	1253064,0	297818
Миколаївська	1514549,2	455961,4	14919,5	4945,3	97627,2	к/с	20690
Одеська	235849,0	201181,6	97995,5	28659,6	266950,7	824393,0	237465
Полтавська	5617452,3	1002590,8	497423,6	41911,9	22106,4	4300978,0	106524
Рівненська	78569,4	24704,5	21787,8	70078,0	2476,4	116767,0	19657
Сумська	1208800,9	1414589,8	1237343,5	331001,3	566760,0	412819,0	367870
Тернопільська	277422,1	7668,8	21552,6	230149,3	153388,4	532281,0	237008
Харківська	1473365,5	1545757,2	1762513,4	656429,7	384050,0	3157266,0	1006490
Херсонська	476055,1	21228,2	17904,7	3755,6	17780,7	420578,0	23723
Хмельницька	32309,1	76114,3	32392,2	46897,0	46921,9	387437,0	137161
Черкаська	1756904,5	64026,0	87233,3	59346,9	47254,4	549427,0	70281
Чернівецька	153883,6	28045,1	22265,7	133873,8	94388,4	к/с	89555
Чернігівська	1084672,3	35457,3	41029,1	908874,5	595781,5	325742,0	341005
Мінімальне значення	32309,1	4085,9	2563,4	3755,6	2476,4	74817,0	19657,1
Максимальне значення	5617452,3	3062173,1	1762513,4	1092821,6	981394,4	6393062,0	1231142,5

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

До групи провідних регіонів треба віднести Львівську (297 818 тис. грн), Одеську (237 465 тис. грн), Тернопільську (237 008 тис. грн), Волинську (115 027 тис. грн), Хмельницьку (137 161 тис. грн) та Полтавську (106 524 тис. грн) області.

Групу регіонів зі значенням показника обсягу реалізації інноваційної продукції за межі України нижче середнього формували такі області, як Чернівецька (89 555 тис. грн), Черкаська (70 281 тис. грн), Вінницька (55 859 тис. грн), Івано-Франківська (55 241 тис. грн), Закарпатська (49 654 тис. грн), Житомирська (44 298 тис. грн), Херсонська (23 723 тис. грн), Миколаївська (20 690 тис. грн) та Рівненська (19 657 тис. грн) області.

3.2. Стратифікація та спадкоємність поколінь у сучасному форматі

Цілі, задекларовані в рамках реалізації децентралізаційних перетворень, серед яких основними є підвищення рівня життя населення, покращення доступу до державних послуг незалежно від місця проживання та інші, можуть бути досягнуті лише шляхом реалізації системне розуміння місця і ролі громад у розвитку держави.

Тобто основна увага зосереджена на питанні визначення норм споживання, рівня та купівельної спроможності доходів, а певним вимірником національного багатства виступає добробут людини.

Друга концепція оцінки якості життя ґрунтується на визнанні потреби людини задовольняти потреби не лише в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку та життя. Тобто частковий перехід від макроекономічного розуміння, яке базується на створенні умов для якісного життя та всебічного розвитку людини.

Варто зазначити, що в процесі аналізу показників якості життя населення науковці досліджують нерівності у володінні багатством, власністю, матеріальними благами та продукцією культури, використовуючи термін «соціальна стратифікація».

Соціальна стратифікація (від лат. *Stratum* – прошарок і *facere* – робити, створювати) – це розшарування суспільства на страти, або прошарки, верстви, між якими існують структурні нерівності у доступі до матеріальних або символічних винагород та ресурсів.

У межах нашого дисертаційного дослідження вагомим критерієм просторового розвитку є стан соціальної стратифікації та спадкоємності покоління. Оціночні показники, на яких базується це дослідження, включають критерії інклюзивності, тобто доступність соціальних послуг для найбільш широких верств населення. Це:

- середня тривалість здорового способу життя (у розрахунку у роках);
- коефіцієнт Джині (у розрахунку до кількості осіб);
- рівень бідності (у розрахунку у %);
- стан соціогуманітарного простору (у розрахунку грн. на 1 особу);
- рівень інноваційної активності.

Згідно з глобальним дослідженням науковців із США, Великої Британії, Індії, Нідерландів та ще низки країн, в Україні зафіксували найнижчий показник здорового життя у 2019 році серед усіх європейських країн [182].

Показовим є те, що дослідження враховує роки життя з поправкою на інвалідність (Disability-Adjusted Life Year, DALY). Загалом він визначає не лише тривалість життя, а і якість життя, тобто наявність чи відсутність загального «тягару» хвороб, кількість років, втрачених через погане здоров'я, інвалідність чи смертність.

Підрахунки DALY в Україні у 2019 році становило 61,7 року. У списку найближчою європейською країною до України є росія із показником 63,7 року. Найвищий показник DALY серед європейських країн – у Словенії (70,1), Албанії (68,7) та Чехії (68,5), а загалом у світі – у Сінгапурі, там він становить 73,9.

DALY нижчий за середню тривалість життя у країнах, бо останній показник не враховує втрати років через погане здоров'я. Наприклад, середня тривалість життя в Україні становить 70,74 року, що більше за DALY на майже 10 років (табл. 3.7).

Як зазначає Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, в Україні середня тривалість життя населення

загалом нижча за середній показник у світі. Середня тривалість життя не тільки чоловіків, а населення загалом нижча, ніж середня по земній кулі й становить 63 роки у чоловіків і 73 роки у жінок [35; 81].

Таблиця 3.7

Середня тривалість здорового способу життя з 2010 по 2022 роки, рік

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	70,44	71,37	71,38	71,98	72,01	72,30	70,74
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	71,5	71,93	72,01	72,70	72,69	72,24	71,70
Волинська	70,6	71,35	71,51	71,94	71,94	71,29	71,03
Дніпропетровська	69,2	69,97	69,92	70,91	71,07	70,17	69,55
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	69,1	69,31	69,61	70,40	70,28	69,72	69,25
Закарпатська	69,2	71,16	70,66	71,31	71,04	70,47	70,17
Запорізька	70,5	71,20	71,07	71,49	71,39	70,83	70,89
Івано-Франківська	70,5	73,08	73,18	73,78	73,59	72,83	71,84
Київська	72,5	70,01	69,99	70,46	70,46	69,72	71,39
Кіровоградська	69,5	69,61	70,27	70,50	71,22	70,11	69,62
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	72,6	73,08	73,33	73,49	73,45	72,42	73,04
Миколаївська	68,7	69,96	70,32	71,33	71,32	71,04	69,25
Одеська	69,0	70,33	70,36	71,09	71,35	71,31	69,48
Полтавська	70,4	70,89	71,22	72,07	71,92	71,16	70,72
Рівненська	70,8	71,16	71,35	71,62	71,99	71,24	71,01
Сумська	72,8	71,15	71,23	72,30	72,43	71,22	72,07
Тернопільська	71,2	73,23	73,35	73,58	73,69	73,05	72,24
Харківська	69,3	71,11	71,15	71,88	71,84	71,11	70,21
Херсонська	71,4	70,03	69,95	70,80	70,77	70,05	70,76
Хмельницька	70,9	71,73	71,77	72,18	72,64	71,80	71,29
Черкаська	72,6	71,46	72,04	72,20	72,16	71,77	72,17
Чернівецька	69,2	73,18	72,96	73,71	74,08	72,81	71,12
Чернігівська	73,7	70,05	70,23	71,18	70,68	70,08	72,08
Мінімальне значення	68,70	69,31	69,61	70,40	70,28	69,72	69,25
Максимальне значення	73,70	73,23	73,35	73,78	74,08	73,05	73,04

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Водночас проблема старіння та депопуляції в Україні не найвища в Європі. «Частка населення 65+ в ЄС у середньому 19 %, в Україні – 17 %. Навантаження 60+ на 20-64 тобто на фактичний, реальний працездатний вік в Україні – 27 %, в ЄС – 31 %. Що свідчить про позитивну динаміку. При

цьому, депопуляція відбувається в багатьох країнах, у тому числі Японії, Німеччині, Італії, Португалії, Греції та інших країнах, де народжується менше, ніж помирає людей [72].

Основною причиною депопуляції і старіння є довготривале збереження рівня народжуваності настільки низьким, що воно не забезпечує, щоб покоління батьків замістилося поколінням дітей. Для того щоб покоління батьків замістилося поколінням дітей, тобто щоб хоча б наступне покоління не було меншим за попереднє, треба, щоб на одну жінку народжувалось 2,13-2,15 дитини. В Україні і в Європі з 1960-х років стільки дітей не народжується [72].

Науковці доводять, що проблема депопуляції пов'язана не просто із середньою тривалістю життя і смертністю, а з величезною дочасною смертністю. До прикладу у 2019 році в Україні, із тисячі 40-річних чоловіків в Україні до 65 років не доживає 343, тоді як у Швейцарії – 81, у Польщі – 210.

Аналіз засвідчує, що найвища середня тривалість здорового способу життя у 2022 р. була притаманна для Львівській області (73,04 року), а найнижча – Миколаївській області (69,25 року).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були також Тернопільська (72,24 року), Чернігівська (72,08 року), Сумська (72,07 року), Черкаська (72,17 року) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи провідних регіонів слід віднести Хмельницьку (71,29 року), Сумську (72,43 року), Черкаську (72,16 року), Київську (71,39 року) та Івано-Франківську (71,84 року) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника рівня тривалості здорового способу життя нижче середнього характеризували більшість областей, серед яких: Рівненська (71,01 року), Чернівецька (71,12 року), Вінницька (71,70 року), Волинська (71,03 року), Запорізька (70,89 року), Полтавська (70,72 року), Херсонська (70,76 року), Харківська (70,21 року), Закарпатська (70,17 року), Одеська (69,48 року), Кіровоградська (69,62 року), які посідали з 11-го по 21-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Дніпропетровська (69,5 року) та Житомирська (69,25 року) області, посідаючи з 22-го по 23-є місця в рейтингу.

Ще одним індикатором соціальної інклюзивності регіонального розвитку є коефіцієнт Джині (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Коефіцієнт Джині з 2010 року по 2022 рік, тис. грн/особу

Регіон	Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Україна		0,248	0,237	0,227	0,232	0,241	0,250
Автономна Республіка Крим		-	-	-	-	-	-	-
Вінницька		0,250	0,241	0,252	0,264	0,212	0,202	0,259
Волинська		0,192	0,183	0,189	0,209	0,254	0,236	0,178
Дніпропетровська		0,227	0,216	0,226	0,243	0,254	0,241	0,220
Донецька		-	-	-	-	-	-	-
Житомирська		0,237	0,226	0,236	0,260	0,261	0,260	0,229
Закарпатська		0,258	0,247	0,257	0,215	0,242	0,235	0,255
Запорізька		0,209	0,198	0,206	0,252	0,216	0,211	0,207
Івано-Франківська		0,156	0,144	0,153	0,239	0,258	0,253	0,135
Київська		0,184	0,173	0,173	0,215	0,238	0,214	0,172
Кіровоградська		0,228	0,217	0,226	0,247	0,264	0,232	0,223
Луганська		-	-	-	-	-	-	-
Львівська		0,214	0,219	0,208	0,236	0,230	0,231	0,213
Миколаївська		0,224	0,213	0,222	0,220	0,232	0,225	0,218
Одеська		0,249	0,240	0,249	0,247	0,258	0,259	0,243
Полтавська		0,296	0,214	0,221	0,221	0,237	0,241	0,253
Рівненська		0,242	0,224	0,195	0,233	0,244	0,242	0,223
Сумська		0,198	0,189	0,197	0,213	0,201	0,226	0,190
Тернопільська		0,190	0,179	0,187	0,302	0,233	0,228	0,186
Харківська		0,210	0,201	0,211	0,206	0,219	0,228	0,203
Херсонська		0,192	0,181	0,190	0,227	0,246	0,234	0,180
Хмельницька		0,208	0,197	0,206	0,208	0,279	0,274	0,187
Черкаська		0,206	0,195	0,204	0,265	0,233	0,236	0,200
Чернівецька		0,234	0,214	0,209	0,207	0,231	0,245	0,216
Чернігівська		0,213	0,232	0,183	0,237	0,253	0,258	0,205
Мінімальне значення		0,156	0,144	0,153	0,206	0,201	0,202	0,135
Максимальне значення		0,296	0,247	0,257	0,302	0,279	0,274	0,259

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Коефіцієнт Джині – розроблений італійським соціологом, демографом, статистом Джині Коррадо для вимірювання нерівності доходів у суспільстві ще на початку 1900-х років. Однак враховуючи те, що й донині найбільшою і найсуперечливішою проблемою як для України, так і для світу загалом є економічна нерівність, то індекс концентрації доходів, індекс Джині є важливим показовим аналітичним методом оцінки реального стану життя населення.

У 2022 р. регіонами-лідерами за коефіцієнтом Джині були Вінницька (0,259), Івано-Франківська (0,135), Закарпатська (0,255), Полтавська (0,253) та Одеська (0,243) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу.

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника коефіцієнта Джині увійшли Житомирська (0,229), Дніпропетровська (0,220), Кіровоградська (0,223), Миколаївська (0,218) та Рівненська (0,223) області, які посіли з 6-го по 10-е місце в рейтингу.

Регіонами, які демонстрували поглиблення розшарування населення, були: Чернівецька (0,216), Львівська (0,213), Запорізька (0,207), Харківська (0,203), Черкаська (0,200), Чернігівська (0,205), Хмельницька (0,187), Тернопільська (0,187) та Сумська (0,190) області.

Регіонами-аутсайдерками було визначено такі області Херсонська (0,180), Київська (0,172) та Волинська (0,178).

На переконання експертів, незважаючи на оптимістичні показники Державної служби статистики, соціальна нерівність в Україні найбільша у світі. За оцінками окремих учених коефіцієнт Джині для України коливається від 0,3 до 0,6 [13, с. 14]. При цьому, різниця в доходах між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших, враховуючи тіньові доходи сягає 40 разів [149, с. 117] (табл. 3.9).

Аналіз засвідчує, що найвищий рівень бідності (табл. 3.9) у 2022 р. характерний для Херсонській області (50,0 %), а найнижчий – для Сумській області (13,2 %).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником були Миколаївська (42,0 %), Житомирська (32,8 %), Тернопільська (31,3 %), Запорізька (31,0 %) області, які посіли перші п'ять місць у рейтинг відповідно.

Таблиця 3.9

Рівень бідності (або медіанний дохід) з 2010 року по 2022 рік, %

Дата							
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	24,1	24,50	22,90	24,40	24,90	23,20	23,70
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	26,2	24,4	15,9	21,6	25,4	17,6	23,4
Волинська	37,4	32,5	20,2	16,3	37,9	25,5	19,2
Дніпропетровська	27,9	28,9	25,5	20,2	29,6	19,3	20,4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	40,8	39,4	24,8	36,2	39,6	27,9	32,8
Закарпатська	25,7	19,7	21,8	18,7	24,3	29,6	28,4
Запорізька	18,1	14,6	15,5	20,4	16,0	32,7	31,1
Івано-Франківська	21,8	29,6	11,6	8,2	26,6	12,6	17,2
Київська	18,2	23,4	22,9	34,4	17,5	27,7	24,5
Кіровоградська	39,6	32,7	30,0	21,9	39,4	34,0	20,2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	29,1	28,3	19,0	16,9	30,2	24,4	22,7
Миколаївська	18,7	17,1	25,0	22,6	17,9	31,5	42,0
Одеська	25,9	31,8	28,5	31,0	27,5	19,4	19,1
Полтавська	26,0	22,6	20,6	22,8	24,7	18,8	24,0
Рівненська	33,7	48,7	44,5	46,0	38,3	27,9	24,9
Сумська	24,0	34,8	23,8	17,9	29,5	16,7	13,2
Тернопільська	37,3	41,3	20,6	25,0	39,7	22,2	31,3
Харківська	19,1	13,8	19,5	22,6	16,3	21,7	25,1
Херсонська	36,8	28,5	30,9	32,4	33,8	32,5	50,0
Хмельницька	28,8	27,3	36,8	27,8	29,2	34,7	28,3
Черкаська	14,1	18,6	20,4	23,9	14,6	17,6	21,9
Чернівецька	25,8	17,5	20,4	21,7	22,8	40,4	28,0
Чернігівська	19,7	18,6	7,6	10,8	19,8	18,9	19,9
Мінімальне значення	14,1	13,8	7,6	8,2	14,6	12,6	13,2
Максимальне значення	40,8	48,7	44,5	46,0	39,7	40,4	50,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [48].

До групи проблемних регіонів слід віднести Чернівецьку (28,0%), Хмельницьку (28,3 %), Закарпатську (28,4 %), Харківську (25,1 %), Рівненську (24,9 %) та Київську (24,5 %) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника рівня бідності нижче середнього входять: Полтавська (24,0 %), Львівська (22,7 %), Кіровоградська (20,2 %), Черкаська (21,9 %), Одеська (19,1 %), Вінницька (23,4 %), Дніпропетровська (20,4 %), Волинська (19,2 %) області, які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська (19,9 %) та Івано-Франківська (17,2 %) області.

Загально визнаним фактом є те, що економічна нерівність гальмує людський розвиток, породжує соціальну напруженість, нестабільність, деградує економічні процеси на всіх рівнях.

Сучасний стан економічної нерівності є надзвичайно великими на світовому рівні та має тенденцію до зростання. Показовим є те, що близько 70 % світового багатства володіють 10 % населення.

У глобальному вимірі в 2017 р. 1 % людей, що знаходяться на верхньому шаблі розподілу багатства, володіли 33 % загальних статків проти 28 % у 1980 р. У цей час 50 % населення, що знаходяться в нижній частині цього розподілу, володіє менше ніж 2 % глобального багатства [215, с. 200].

Як свідчать данні Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй, найбільша середньомісячна заробітна плата в Європі становить 7351 дол. США у Швейцарії. При цьому найменша середньомісячна заробітна плата за аналізований період є в нашій державі, і становить вона 267 дол. США, що у 27,5 раза менше за показник Швейцарії.

Визначення соціогуманітарного простору регіону являє собою доступність суспільного середовища, для якого характерна, з одного боку, континуальність поширення, а з іншого – водночас дискретність організації, що призводить до стабільного функціонування дистинацій різного таксономічного рангу в напрямі нарощування людського потенціалу та його ринкової капіталізації [25].

Під соціальною інфраструктурою розуміємо складну динамічну систему, яка складається з функціонально-пов'язаних і взаємодоповнюючих інфраструктурних закладів (освіти, культури, медицини, мистецтва, спорту, дозвілля) [121, с. 30].

Як зазначають вітчизняні науковці, в Україні є потреба розробки та впровадження нового соціогуманістичного підходу до людського та просторового розвитку, фундаментальною основою, якого має бути, передовсім, науково обґрунтована, значно масштабнішою за існуючу ефективну гуманітарну політику.

Основними суб'єктами фінансування в Україні є адміністратори бюджету (центральні та регіональні/місцеві урядові установи), приватні фірми та корпорації, а також домашні господарства.

Для здійснення оцінки стану соціогуманітарного простору нами використані статистичні дані про обсяги реалізованих послуг за регіонами за видами діяльності, які, на наше переконання, об'єктивно охарактеризують доступність послуг для населення. Серед них послуги в сфері освіти, охорони здоров'я, надання соціальної допомоги, мистецтва, спорту, розваг відпочинку у розрахунку на кількість осіб у відповідному році. Оцінка стану соціогуманітарного простору регіонів України обсяги послуг (рис. 3.10).

Таблиця 3.10

Стан соціогуманітарного простору з 2010 року по 2022 рік, грн/1000 осіб

Дата \ Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	8226,71	10425,27	14557,29	18063,95	2759,54	1376,98	2464,76
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	172,4	215,7	560,5	748,3	26,8	1004,9	1576,9
Волинська	94,9	110,4	299,1	359,8	24,0	500,4	1961,2
Дніпропетровська	225,0	234,1	501,0	738,8	76,3	1527,2	3078,9
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	141,8	141,9	294,2	361,8	20,5	1201,6	к/с
Закарпатська	253,0	356,8	532,0	730,9	82,2	к/с	1331,1
Запорізька	259,3	292,5	658,4	900,8	50,7	к/с	1504,7
Івано-Франківська	96,4	106,7	530,5	583,0	19,5	701,6	955,9
Київська	131,4	196,4	289,1	439,9	54,6	739,6	1814,3
Кіровоградська	77,6	61,6	191,7	286,5	57,2	к/с	к/с
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	508,1	545,4	781,5	1166,6	154,0	1391,7	2013,6
Миколаївська	155,9	179,9	314,1	367,0	77,9	1309,0	2533,5
Одеська	305,5	330,8	898,9	1379,6	94,9	2050,6	3315,9
Полтавська	260,4	302,2	677,6	714,8	36,7	576,0	791,3
Рівненська	139,7	169,7	347,7	302,1	22,0	330,0	к/с
Сумська	69,2	75,2	401,9	514,1	14,2	795,2	2029,2
Тернопільська	97,2	99,3	645,2	670,8	21,7	916,8	1112,7
Харківська	207,5	333,2	995,7	1271,2	153,3	1576,7	3205,4
Херсонська	151,5	178,9	394,0	575,7	37,4	к/с	889,6
Хмельницька	150,8	172,6	303,6	365,0	25,3	437,7	595,7
Черкаська	111,8	103,5	336,4	410,5	56,6	763,5	783,6
Чернівецька	122,6	131,5	497,0	667,5	37,1	к/с	к/с
Чернігівська	80,7	99,5	218,8	233,4	47,0	674,0	3187,8
Мінімальне значення	69,2	61,6	191,7	233,4	14,2	330,0	595,7
Максимальне значення	508,1	545,4	995,7	1379,6	154,0	2050,6	3315,9

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

Максимальне значення показника стану соціогуманітарного простору в розрахунку на 1000 осіб у 2022 р. характерне для Одеської області (3315,9 грн), а мінімальне – для Хмельницької області (595,7 грн).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Харківська (3205,4 грн), Дніпропетровська (3078,9 грн), Чернігівська (3187,8 грн), Миколаївська (2533,5 грн), Сумська (2029,2 грн), які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи провідних регіонів слід віднести Львівська (2013,6 грн), Волинська (1961,2 грн), Київська (1814,3 грн), Запорізька (1504,7 грн) та Вінницька (1576,9 грн) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника стану соціогуманітарного простору в розрахунку на 1000 осіб нижче середнього характеризували такі області: Закарпатська (1331,1 грн), Тернопільська (1112,7 грн), Івано-Франківська (955,9 грн), Херсонська (889,6 грн), Полтавська (791,3 грн), Черкаська (783,6 грн) посідали з 11-го по 16-е місця в рейтингу.

На жаль, рівень зарплат найменший в Україні, на останньому місці в Європі. Порівнюючи середню заробітну плату в Україні і Європейськими країнами, то найближче сусідня Румунія, з результатом 819 дол. США.

В Україні спостерігається своєрідний феномен, який полягає в тому, що дані офіційної статистики свідчать про доволі помірний ступінь нерівності, а населення та експерти переконані в тому, що суспільство є дуже розшарованим, оскільки в Україні досить великий відсоток тінізації економіки, яка заважає об'єктивно оцінити зазначений суспільно важливий показник [199, с. 47].

Показовим є також розрахунок коефіцієнта Джині. За офіційними даними Державної служби статистики України він має тенденцію до спаду, однак, ці данні не є об'єктивними, через те, що присутні висока тінізація національної економіки й небажання людей із високим доходами оприлюднювати свої справжні статки.

Впродовж останніх років в Україні спостерігаємо значне зростання показників бідності за базовими абсолютними критеріями. Так, рівень бідності за витратами нижче за фактичний прожитковий мінімум збільшився з 40,9 % у 2019 році до 51,0 %, а за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму – з 25,5 до 28,3 %. Рівень абсолютної бідності, розрахований, ґрунтуючись на законодавчо встановленому розмірі прожиткового мінімуму, збільшився і становив 2,1 проти 1,8 % у 2019 році.

Що стосується показників відносної бідності за 2020 рік, то рівень бідності за критерієм за витратами (75 % медіани сукупних витрат) зменшився на 3,6 в.п. і становив 22,1 %, а за критерієм з використанням еквівалентної шкали ЄС (60 % медіани сукупних доходів) зменшився на 0,9 в. п. і становив 11,4 відсотки [48].

Рівень бідності серед:

- працюючих за відносним критерієм за витратами зменшився на 3,4 в. п. і становив 16,5 % (за 2019 рік – 19,9 %), за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму збільшився на 1,7 в. п. і становив 17,3 % (у 2019 році – 15,6 %);

- осіб пенсійного віку (непрацюючих) за відносним критерієм за витратами зменшився на 2,4 в.п. і становив 26,0 % (у 2019 році – 28,4 %), за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму збільшився на 2,4 в.п. і становив 36,7 % (за 2019 рік – 34,3 %) [48].

Аналіз засвідчує, що найвищий рівень бідності у 2022 р. характерний для Херсонської області (50,0 %), а найнижчий – для Сумської області (13,2 %) (табл. 3.11).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником були Миколаївська (42,0 %), Житомирська (32,8 %), Тернопільська (31,3 %), Запорізька (31,0 %) області, які посіли відповідно перші п'ять місць у рейтингу.

До групи проблемних регіонів належать Чернівецька (28,0 %), Хмельницька (28,3 %), Закарпатська (28,4 %), Харківська (25,1 %), Рівненська (24,9 %) та Київська (24,5 %) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Рівень бідності (або медіанний дохід) з 2010 року по 2022 рік, %

Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	24,1	24,50	22,90	24,40	24,90	23,20	23,70
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	26,2	24,4	15,9	21,6	25,4	17,6	23,4
Волинська	37,4	32,5	20,2	16,3	37,9	25,5	19,2
Дніпропетровська	27,9	28,9	25,5	20,2	29,6	19,3	20,4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	40,8	39,4	24,8	36,2	39,6	27,9	32,8
Закарпатська	25,7	19,7	21,8	18,7	24,3	29,6	28,4
Запорізька	18,1	14,6	15,5	20,4	16,0	32,7	31,1
Івано-Франківська	21,8	29,6	11,6	8,2	26,6	12,6	17,2
Київська	18,2	23,4	22,9	34,4	17,5	27,7	24,5
Кіровоградська	39,6	32,7	30,0	21,9	39,4	34,0	20,2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	29,1	28,3	19,0	16,9	30,2	24,4	22,7
Миколаївська	18,7	17,1	25,0	22,6	17,9	31,5	42,0
Одеська	25,9	31,8	28,5	31,0	27,5	19,4	19,1
Полтавська	26,0	22,6	20,6	22,8	24,7	18,8	24,0
Рівненська	33,7	48,7	44,5	46,0	38,3	27,9	24,9
Сумська	24,0	34,8	23,8	17,9	29,5	16,7	13,2
Тернопільська	37,3	41,3	20,6	25,0	39,7	22,2	31,3
Харківська	19,1	13,8	19,5	22,6	16,3	21,7	25,1
Херсонська	36,8	28,5	30,9	32,4	33,8	32,5	50,0
Хмельницька	28,8	27,3	36,8	27,8	29,2	34,7	28,3
Черкаська	14,1	18,6	20,4	23,9	14,6	17,6	21,9
Чернівецька	25,8	17,5	20,4	21,7	22,8	40,4	28,0
Чернігівська	19,7	18,6	7,6	10,8	19,8	18,9	19,9
Мінімальне значення	14,1	13,8	7,6	8,2	14,6	12,6	13,2
Максимальне значення	40,8	48,7	44,5	46,0	39,7	40,4	50,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [98].

Групу регіонів зі значенням показника рівня бідності нижче середнього входять: Полтавська (24,0 %), Львівська (22,7 %), Кіровоградська (20,2 %), Черкаська (21,9 %), Одеська (19,1 %), Вінницька (23,4 %), Дніпропетровська (20,4 %), Волинська (19,2 %) області, які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська (19,9 %) та Івано-Франківська (17,2 %).

Стан соціогуманітарного простору також переконливо свідчить про гармонізацію суспільних відносин в частині рівновеликої доступності до сфери послуг.

Інтегральним індикатором інклюзивності інтелектуального потенціалу є рівень інноваційної активності населення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Рівень інноваційної активності з 2010 року по 2022 рік, тис. грн/особу

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	0,83	0,83	0,89	0,90	0,82	1,25	1,36
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,022	0,024	0,030	0,012	0,037	0,033	0,042
Волинська	0,011	0,011	0,012	0,017	0,007	0,002	0,004
Дніпропетровська	0,050	0,050	0,144	0,100	0,102	0,079	0,124
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,019	0,032	0,028	0,016	0,021	0,015	0,016
Закарпатська	0,011	0,005	0,012	0,005	0,001	0,039	0,040
Запорізька	0,020	0,052	0,051	0,105	0,053	0,024	0,054
Івано-Франківська	0,042	0,040	0,025	0,022	0,020	0,034	0,038
Київська	0,026	0,031	0,046	0,045	0,043	0,138	0,147
Кіровоградська	0,016	0,018	0,024	0,034	0,014	0,002	0,007
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,065	0,055	0,066	0,057	0,037	0,033	0,037
Миколаївська	0,028	0,033	0,026	0,025	0,028	0,010	0,019
Одеська	0,036	0,029	0,034	0,036	0,030	0,014	0,019
Полтавська	0,023	0,015	0,029	0,019	0,037	0,038	0,038
Рівненська	0,012	0,018	0,012	-0,001	0,013	0,013	0,015
Сумська	0,024	0,018	0,025	0,042	0,033	0,002	0,011
Тернопільська	0,018	0,012	0,017	0,023	0,028	0,021	0,024
Харківська	0,143	0,141	0,109	0,148	0,118	0,128	0,124
Херсонська	0,013	0,014	0,020	0,010	0,009	0,045	0,038
Хмельницька	0,035	0,032	0,019	0,001	0,004	0,011	0,009
Черкаська	0,030	0,026	0,026	0,030	0,022	0,034	0,031
Чернівецька	0,012	0,007	0,009	0,001	0,000	0,043	0,034
Чернігівська	0,012	0,014	0,015	0,006	0,005	0,039	0,030
Мінімальне значення	0,011	0,005	0,009	-0,001	0,000	0,002	0,004
Максимальне значення	0,143	0,141	0,144	0,148	0,118	0,138	0,147

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

За статистичну базу в дослідженні рівня інноваційної активності регіонів ми обрали дані щодо:

- кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси);
- витрат на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування;
- кількість науковців і винахідників у розрахунку на 100 тис. населення.

Отже, отримали змогу знайти рівень інноваційної активності регіону за інтегральним показником з урахуванням вагового коефіцієнта i -го року, застосувавши формулу:

$$P_{ia} \text{ } i\text{-го} = (V_{iP} \text{ } i\text{-го} \text{ року} * kv1 + V_{iP} \text{ } i\text{-го} \text{ року} * kv2 + V_{iP} \text{ } i\text{-го} \text{ року} * kv3) / n.$$

Максимальне значення показника рівня інноваційної активності у 2022 р. характерне для Київської області (0,147), а мінімальне – для Волинської області (0,004).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Харківська (0,124), Дніпропетровська (0,124), які посіли провідні місця в рейтингу.

До групи провідних регіонів належать Запорізька (0,054), Вінницька (0,042), Закарпатська (0,040), Івано-Франківська (0,038), Херсонська (0,038) та Львівська (0,037) області.

Групу регіонів зі значенням показника рівня інноваційної активності нижче середнього характеризували такі області: Чернівецька (0,034), Чернігівська (0,030), Черкаська (0,031), Тернопільська (0,024), Миколаївська (0,019), Одеська (0,019), Житомирська (0,016), Рівненська (0,015) та Сумська (0,011) області.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Хмельницька (0,009), Кіровоградська (0,007) та Волинська (0,004) області, посідаючи останні місця в рейтингу.

Таким чином, нами розраховано рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, враховуючи їхню соціальну значущість та науковий

інтерес дослідження. Враховуючи аналіз: середньої тривалості здорового способу життя, коефіцієнт Джині, рівень бідності, стан соціогуманітарного простору, рівень інноваційної активності в регіональному вимірі та можемо зробити такі висновки.

Важливим індикатором успішності впровадження реформ є рівень життя населення. Зазначений визначник є складним і багатоплановим поняттям, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини в суспільстві. До того ж рівень життя як одна з основних соціально-економічних категорій, що характеризують не лише добробут окремої людини, а і слугує маркером для визначення результатів державної політики загалом.

Дослідження рівня соціальної стратифікації та спадкоємності покоління (табл. 3.13-3.16) на сучасному етапі ґрунтується на двох концептуальних трактуваннях. Перша концепція розглядає рівень життя, оцінюючи через матеріальний стан населення.

Таблиця 3.13

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2011 та 01.01.2014*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
Дата	01.01.2011					01.01.2014				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,560	0,671	0,547	0,235	-0,085	0,668	0,942	0,696	0,319	0,139
Волинська	0,380	0,257	0,127	0,059	0,084	0,520	0,379	0,464	0,101	0,042
Дніпропетровська	0,100	0,507	0,483	0,355	0,000	0,168	0,699	0,567	0,356	0,332
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,080	0,579	0,000	0,165	-0,085	0,000	0,796	0,266	0,166	0,196
Закарпатська	0,100	0,729	0,566	0,419	0,060	0,472	1,000	0,831	0,610	0,000
Запорізька	0,360	0,379	0,850	0,433	0,001	0,482	0,524	0,977	0,477	0,343
Івано-Франківська	0,360	0,000	0,712	0,062	0,063	0,962	0,000	0,547	0,093	0,257
Київська	0,760	0,200	0,846	0,142	0,232	0,179	0,282	0,725	0,279	0,190
Кіровоградська	0,160	0,514	0,045	0,019	0,109	0,077	0,709	0,458	0,000	0,094

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,780	0,414	0,438	1,000	-0,085	0,962	0,728	0,585	1,000	0,366
Миколаївська	0,000	0,486	0,828	0,198	0,410	0,166	0,670	0,905	0,244	0,206
Одеська	0,060	0,664	0,558	0,539	0,130	0,260	0,932	0,484	0,556	0,174
Полтавська	0,340	1,000	0,554	0,436	0,187	0,403	0,680	0,748	0,497	0,077
Рівненська	0,420	0,614	0,266	0,161	0,089	0,472	0,777	0,000	0,223	0,100
Сумська	0,820	0,300	0,629	0,000	0,009	0,469	0,437	0,398	0,028	0,097
Тернопільська	0,500	0,243	0,131	0,064	0,099	1,000	0,340	0,212	0,078	0,055
Харківська	0,120	0,386	0,813	0,315	0,054	0,459	0,553	1,000	0,561	1,000
Херсонська	0,540	0,257	0,150	0,188	1,000	0,184	0,359	0,579	0,242	0,069
Хмельницька	0,440	0,371	0,449	0,186	0,015	0,617	0,515	0,613	0,229	0,199
Черкаська	0,780	0,357	1,000	0,097	0,183	0,548	0,495	0,862	0,087	0,156
Чернівецька	0,100	0,557	0,562	0,122	0,144	0,987	0,680	0,894	0,144	0,014
Чернігівська	1,000	0,407	0,790	0,026	0,009	0,189	0,854	0,862	0,078	0,068

Джерело: розроблено авторкою на підставі [48].

Таблиця 3.14

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
Регіон	01.01.2016					01.01.2018				
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,642	0,952	0,775	0,459	0,154	0,680	0,604	0,646	0,449	0,089
Волинська	0,508	0,346	0,659	0,134	0,020	0,456	0,031	0,786	0,110	0,119
Дніпропетровська	0,083	0,702	0,515	0,385	1,000	0,151	0,385	0,683	0,441	0,677
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,000	0,798	0,534	0,127	0,139	0,000	0,563	0,259	0,112	0,112
Закарпатська	0,281	1,000	0,615	0,423	0,016	0,269	0,094	0,722	0,434	0,042
Запорізька	0,390	0,510	0,786	0,580	0,305	0,322	0,479	0,677	0,582	0,711
Івано-Франківська	0,955	0,000	0,892	0,421	0,114	1,000	0,344	1,000	0,305	0,157
Київська	0,102	0,192	0,585	0,121	0,272	0,018	0,094	0,307	0,180	0,310
Кіровоградська	0,176	0,702	0,393	0,000	0,110	0,030	0,427	0,638	0,046	0,236
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,995	0,529	0,691	0,734	0,423	0,914	0,313	0,770	0,814	0,387
Миколаївська	0,190	0,663	0,528	0,152	0,126	0,275	0,146	0,619	0,117	0,178
Одеська	0,201	0,923	0,434	0,880	0,179	0,204	0,427	0,397	1,000	0,246
Полтавська	0,430	0,654	0,648	0,604	0,148	0,494	0,156	0,614	0,420	0,133
Рівненська	0,465	0,404	0,000	0,194	0,022	0,361	0,281	0,000	0,060	0,000
Сумська	0,433	0,423	0,561	0,261	0,113	0,562	0,073	0,743	0,245	0,291
Тернопільська	1,000	0,327	0,648	0,564	0,053	0,941	1,000	0,556	0,382	0,162
Харківська	0,412	0,558	0,678	1,000	0,736	0,438	0,000	0,619	0,905	1,000
Херсонська	0,091	0,356	0,369	0,252	0,081	0,118	0,219	0,360	0,299	0,073
Хмельницька	0,578	0,510	0,209	0,139	0,073	0,527	0,021	0,481	0,115	0,013
Черкаська	0,650	0,490	0,653	0,180	0,126	0,533	0,615	0,585	0,154	0,209
Чернівецька	0,896	0,538	0,653	0,380	0,000	0,979	0,010	0,643	0,379	0,014
Чернігівська	0,166	0,288	1,000	0,034	0,040	0,231	0,323	0,931	0,000	0,044

Джерело: розроблено авторкою на підставі [48].

Таблиця 3.15

Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління

станом на 01.01.2020 та 01.01.2021

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Дата	01.01.2020					01.01.2021				
Регіон	01.01.2020					01.01.2021				
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,634	0,141	0,570	0,090	0,310	0,757	0,000	0,820	0,453	0,229
Волинська	0,437	0,679	0,070	0,070	0,058	0,471	0,472	0,536	0,189	0,002
Дніпропетровська	0,208	0,679	0,402	0,444	0,864	0,135	0,542	0,759	0,726	0,570
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,000	0,769	0,005	0,045	0,178	0,000	0,806	0,450	0,556	0,101
Закарпатська	0,200	0,526	0,612	0,486	0,007	0,225	0,458	0,388	0,146	0,274
Запорізька	0,292	0,192	0,944	0,261	0,453	0,333	0,125	0,277	0,135	0,258
Івано-Франківська	0,871	0,731	0,520	0,037	0,171	0,934	0,708	1,000	0,294	0,236
Київська	0,047	0,474	0,883	0,289	0,361	0,000	0,167	0,457	0,314	1,000
Кіровоградська	0,247	0,808	0,011	0,307	0,117	0,117	0,417	0,230	0,000	0,003
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,834	0,372	0,377	1,000	0,318	0,811	0,403	0,576	0,655	0,230
Миколаївська	0,274	0,397	0,867	0,456	0,236	0,396	0,319	0,320	0,612	0,061
Одеська	0,282	0,731	0,485	0,577	0,252	0,477	0,792	0,755	1,000	0,090
Полтавська	0,432	0,462	0,595	0,161	0,315	0,432	0,542	0,777	0,228	0,270
Рівненська	0,450	0,551	0,055	0,056	0,108	0,456	0,556	0,450	0,100	0,086
Сумська	0,566	0,000	0,405	0,000	0,280	0,450	0,333	0,853	0,343	0,000
Тернопільська	0,897	0,410	0,000	0,054	0,236	1,000	0,361	0,655	0,407	0,144
Харківська	0,411	0,231	0,930	0,995	1,000	0,417	0,361	0,673	0,752	0,926
Херсонська	0,129	0,577	0,236	0,166	0,072	0,099	0,444	0,284	0,055	0,315
Хмельницька	0,621	1,000	0,418	0,080	0,032	0,625	1,000	0,205	0,156	0,074
Черкаська	0,495	0,410	1,000	0,303	0,186	0,616	0,472	0,820	0,327	0,238
Чернівецька	1,000	0,385	0,674	0,164	0,000	0,928	0,597	0,000	0,052	0,304
Чернігівська	0,105	0,667	0,791	0,235	0,043	0,108	0,778	0,773	0,280	0,272

Джерело: розроблено авторкою на підставі [48].

Таблиця 3.16

Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління

станом на 01.01.2022

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
1	2	3	4	5	6
Дата	01.01.2022				
Регіон	01.01.2022				
Автономна Республіка Крим					
Вінницька	0,648	1,000	0,723	0,361	9,480
Волинська	0,472	0,345	0,837	0,502	-0,031
Дніпропетровська	0,081	0,684	0,804	0,913	0,265
Донецька	-	-	-	-	-

Таблиця 3.16

1	2	3	4	5	6
Житомирська	0,001	0,757	0,467	0,037	0,835
Закарпатська	0,243	0,962	0,587	0,376	-0,031
Запорізька	0,434	0,582	0,514	0,431	0,084
Івано-Франківська	0,685	0,000	0,891	0,258	0,248
Київська	0,565	0,295	0,693	0,528	0,346
Кіровоградська	0,099	0,704	0,810	0,003	0,238
Луганська	-	-	-	-	-
Львівська	1,000	0,623	0,742	0,591	0,017
Миколаївська	0,000	0,670	0,217	0,754	-0,031
Одеська	0,061	0,869	0,840	1,000	0,226
Полтавська	0,390	0,949	0,707	0,207	0,101
Рівненська	0,464	0,707	0,682	0,000	0,101
Сумська	0,745	0,443	1,000	0,596	0,235
Тернопільська	0,790	0,413	0,508	0,308	0,072
Харківська	0,254	0,542	0,677	0,965	0,044
Херсонська	0,400	0,361	0,000	0,237	0,139
Хмельницька	0,540	0,420	0,590	0,145	0,833
Черкаська	0,773	0,521	0,764	0,204	0,232
Чернівецька	0,495	0,650	0,598	0,018	0,033
Чернігівська	0,747	0,561	0,818	0,960	0,183

Джерело: розроблено авторкою на підставі [48].

Рейтинг регіонів за цими показниками, а також рейтинг за регіонами відповідно до ABC аналізу наведено в Додатку А.

Зважаючи на досвід постсоціалістичних країн Європейської спільноти передумовами інституціонального розвитку та залучення економічного потенціалу в нашій державі могла б бути мотивація до утворення нових робочих місць у всіх сферах матеріального виробництва, імпортозаміщення та активізації функціонування внутрішнього ринку, створення інвестиційної привабливості певних територій та удосконалення впровадження ефективних міжрегіональних зв'язків.

I блок – I_{nc} – індекс реального стану продуктивних сил (40 % – вагомість блоку у композитному індексі). Показники:

- продуктивність праці (ВРП на 1 працівника) (x_2);
- рівень ревіталізації засобів виробництва (зношеність основних засобів) (x_3);
- зростаючий рівень зайнятості (приріст робочих місць) (x_4);
- інвестиції у основний капітал у розрахунку на одну особу (x_5);

II блок – I_c – індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління (30 % – вагомість блоку в композитному індексі). Оціночні показники:

- середня тривалість здорового життя (x_6);
- коефіцієнт Джині (x_7);
- рівень бідності (або медіанний дохід) (x_8);
- стан соціогуманітарного простору (x_9);
- рівень інноваційної активності (x_{10}).

III блок – I_6 – Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку (30 %).

Визначається за показниками:

- викиди забруднених речовин у атмосферне повітря (x_{11});
- рівень очистки викидів у водні джерела (x_{12});
- обсяги накопичення твердих побутових відходів (x_{13});
- рівень використання рекреаційних ресурсів (x_{14});
- інвестиції у збереження довкілля (x_{15}).

Обґрунтування показників щодо оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості відповідає таким принципам їх групування, як:

- системності – що передбачає, що обрані для розрахунків показники повною мірою характеризують інклюзивність регіонального розвитку на засадах сталості та, при цьому, виокремлюють його особливості, а саме відповідно до реального стану продуктивних сил, соціальної стратифікації, спадкоємності покоління та екологічної безпеки і сталості розвитку регіонів;

- узгодженості – оціночні показники інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості не дублюються та не містять кореляційної залежності, що підтверджується та перевіряється в результаті проведення розрахунків інтегральних субіндексів;

- мінімальності – що одночасно передбачає максимально наближену оцінку досліджуваного предмета – інклюзивного розвитку регіонів, а також його виокремлених складових блоків та оптимальний набір оціночних показників для усунення обтяжливості процесу математичного моделювання та розрахунків.

3.3. Ресурсний потенціал та специфікація прав власності в умовах локалізації економічного простору

Наукове сприйняття модернізації продуктивних сил на засадах сталості передбачає екологічний моніторинг їхнього розвитку та функціонування. Незаперечним фактом є те, що екологізація регіонального розвитку є закономірним еволюційним процесом, але до екологізації підштовхують сучасні кризові явища. Екологічна безпека та сталість розвитку є багатограним, різнобічним вектором удосконалення та впровадження подальших реформ, сутність яких, зводиться до наповнення економіки процесами спрямованими на інноваційність, ефективність економічного зростання та підвищенню добробуту населення.

Оціночними показниками екологічної безпеки та сталості розвитку є:

- викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря (у розрахунку на 1 особу);
- скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (у розрахунку на 1 особу);
- утворення відходів (у розрахунку у тис. т);
- інвестиції у збереження довкілля, тис. грн.

Показник, що характеризує рівень безпечності ресурсного потенціалу регіонів України як негативний дестимулюючий фактор, є викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря (у розрахунку тис. т) (табл. 3.17). Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря як дестабілізуючий показник забруднення атмосфери, за ступенем хімічної небезпеки для людини займає перше місце. Пояснення цьому знаходимо в тому, що шкідливі речовини з атмосферного повітря мають найширший ареал поширення та негативно впливають на різні природні середовища.

Максимальне значення показника викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря (у розрахунку тис. т) у 2022 р. Характерне для Дніпропетровської області (537,6), а мінімальне – для Чернівецької (1,6).

Таблиця 3.17

*Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря
з 2010 року по 2022 рік, тис. т*

Дата \ Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	4095,3	4265,9	2857,4	2584,9	2459,5	2238,6	2242,0
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	103,0	149,5	134,7	155,8	99,7	78,1	79,2
Волинська	8,2	6,6	4,7	5,1	5,3	5,0	5,5
Дніпропетровська	933,1	940,5	723,9	657,3	576,9	534,6	537,6
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18,4	17,2	9,0	10,3	12,7	11,8	11,8
Закарпатська	17,4	7,7	4,4	3,2	3,7	3,3	2,8
Запорізька	217,5	245,9	193,7	180,9	173,4	155,4	148,1
Івано-Франківська	169,2	202,9	223,9	198,3	205,0	140,4	172,4
Київська	106,8	111,9	78,1	48,2	84,4	66,5	59,3
Кіровоградська	14,8	15,7	14,2	12,2	12,8	10,6	11,0
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	113,2	121,4	102,4	109,1	88,9	76,0	75,4
Миколаївська	21,5	20,4	15,8	14,2	12,1	11,2	12,1
Одеська	29,2	26,2	26,1	29,6	33,1	42,6	35,9
Полтавська	72,8	66,6	55,6	55,9	51,0	45,8	52,4
Рівненська	12,9	12,0	10,2	9,6	9,9	10,1	9,4
Сумська	31,7	30,5	17,5	20,3	21,7	20,9	18,2
Тернопільська	18,5	15,9	8,5	10,6	9,4	9,4	8,2
Харківська	151,9	210,3	53,4	45,0	106,5	94,1	73,3
Херсонська	5,3	6,0	8,9	9,6	17,8	17,7	17,0
Хмельницька	19,1	17,2	18,3	21,1	20,3	18,1	21,1
Черкаська	61,2	73,1	57,5	48,3	51,8	51,4	47,6
Чернівецька	3,8	2,7	3,2	3,3	2,4	1,7	1,6
Чернігівська	47,4	43,7	33,9	31,6	27,5	20,8	22,9
Мінімальне значення	3,8	2,7	3,2	3,2	2,4	1,7	1,6
Максимальне значення	933,1	940,5	723,9	657,3	576,9	534,6	537,6

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Регіонами-лідерами за негативним дестимулятором у 2022 р. були Івано-Франківськ (172,4), Запорізька (148,1), Вінницька (79,2), Львівська (75,4), Харківська (73,3) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи провідних регіонів належать Київська (59,3), Полтавська (52,4), Черкаська (47,6), Одеська (35,9) та Хмельницька (21,1) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря нижче середнього характеризували такі області: Миколаївська (12,1), Житомирська (11,8), Кіровоградська (11,0), Сумська (18,2), Херсонська (17,0), Чернігівська (22,9), Рівненська (9,4), Тернопільська (8,2), Волинська (5,5), Закарпатська (2,8), які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

Рівень екологічної безпеки регіонів України характеризує стан водних природних ресурсів, що характеризується скиданням забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

*Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти
з 2010 року по 2022 рік, млн. м³*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	1717,0	1396,0	854,0	713,0	450,0	518,0	1717,0
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	2	1	1	1	1	1	1
Волинська	4	1	1	1	1	1	1
Дніпропетровська	504	325	267	230	200	128	134
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	6	3	3	2	2	2	2
Закарпатська	8	2	2	4	3	3	2
Запорізька	73	77	70	64	11	12	13
Івано-Франківська	15	1	1	1	1	1	1
Київська	14	3	4	2	2	2	1
Кіровоградська	24	5	4	1	3	4	2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	59	46	45	71	45	123	78
Миколаївська	29	25	21	22	20	21	19
Одеська	145	81	44	33	36	25	20
Полтавська	5	5	3	2	2	2	2
Рівненська	10	7	6	4	5	15	7
Сумська	20	27	22	23	21	20	21
Тернопільська	2	3	2	3	2	2	2
Харківська	14	12	10	10	15	13	12
Херсонська	2	2	1	1	1	2	1
Хмельницька	2	1	1	1	1	1	1
Черкаська	11	8	5	4	3	3	2
Чернівецька	7	2	2	2	1	2	1
Чернігівська	19	17	5	14	14	11	10
Мінімальне значення	2	1	1	1	1	1	1
Максимальне значення	504	325	267	230	200	128	134

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

У 2022 р. регіонами-лідерами за дестимулюючим показником скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти були Дніпропетровська (134), Львівська (78), Сумська (21) та Одеська (20) області, які посіли перші місця в рейтингу.

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти увійшли Миколаївська (19), Запорізька (13), Харківська (12), Чернігівська (10), області.

Регіонами, які мали значення зазначеного показника значно нижче за середній по Україні, були: Рівненська (7), Черкаська (3), Житомирська (2), Закарпатська (2), Кіровоградська (2), Полтавська (2), Тернопільська (2), Черкаська (2) області.

Регіонами-аутсайдерами було визначено Вінницька (1), Волинську (1), Київська (1), Херсонську (1), Хмельницьку (1) та Чернівецьку (1) області.

Критерієм ефективності використання характеристики водних ресурсів є потужність очисних споруд. Слід зазначити, що понад 60 % потужностей очисних споруд концентрується у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Одеській, Київській та Львівських областях, тоді як у Закарпатській, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській, Полтавській та Чернігівській областях очисних споруд явно бракує, і за останні роки ці потужності не вводять в експлуатацію. При цьому якісні характеристики очистки не враховуються.

Серед попередньо названих оціночних факторів зі дестабілізуючим змістом особливої гостроти набувають показники, які здатні їх урівноважити та певною мірою поліпшити екологічну ситуацію. Таким показником, що характеризує здатність регіонів України протистояти забрудненням атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, є *потужність очисних споруд* (у розрахунку млн м³).

Наступним показником, що негативно характеризує стан антропогенного навантаження є *утворення відходів* (табл. 3.19).

Утворення відходів з 2010 року по 2022 рік, тис. т

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	425914,2	448117,6	312267,6	366054,0	366054,0	431977,9	372393,7
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	1860,9	2907,4	1950,3	2341,7	2711,2	1557,7	2101
Волинська	2718,0	572,0	638,9	733,1	668,1	630,2	464
Дніпропетровська	282799,4	300581,8	227076,8	243114,7	252234,5	309398,4	263327
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	757,6	673,3	518,3	550,3	474,5	397,2	401
Закарпатська	188,7	123,3	133,7	173,4	153,1	145,0	145
Запорізька	5758,1	4594,9	5463,3	5129,4	5403,3	5531,0	5338
Івано-Франківська	1278,5	1692,5	2124,8	1948,8	2991,7	1729,8	2484
Київська	3529,0	2427,8	1660,5	1265,6	1414,3	2153,6	1336
Кіровоградська	29177,1	38934,9	33344,7	37623,3	37410,3	498,7	4729
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	2599,9	2652,3	2953,3	2483,1	2047,1	3121,1	2580
Миколаївська	3268,8	2476,3	2306,1	2327,9	2327,3	2502,1	2203
Одеська	748,8	720,5	602,6	739,9	638,8	456,2	535
Полтавська	4581,7	5898,9	4431,7	35121,8	97442,8	98051,3	124845
Рівненська	747,9	1587,1	843,3	457,7	519,9	886,2	607
Сумська	1031,2	768,2	840,0	580,4	863,8	728,5	683
Тернопільська	1121,8	690,2	808,9	1905,8	1062,6	279,9	625
Харківська	2856,8	2179,5	1711,4	1803,4	1752,3	1487,8	1423
Херсонська	472,2	439,4	417,3	399,8	375,9	90,8	181
Хмельницька	1435,3	1111,6	960,9	928,2	900,4	500,9	604
Черкаська	1568,9	1029,8	1179,2	1295,1	1259,6	1124,2	1133
Чернівецька	251,1	415,9	398,1	369,0	318,7	208,9	291
Чернігівська	410,2	674,7	867,3	732,7	695,9	498,4	705
Мінімальне значення	188,7	123,3	133,7	173,4	153,1	90,8	144,8
Максимальне значення	282799,4	300581,8	227076,8	243114,7	252234,5	309398,4	263327,1

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Максимальне значення показника рівня утворення відходів (тис. т) у 2022 р. характерне для Дніпропетровської області (263 327), а мінімальне – для Закарпатської області (145).

Регіонами-лідерами за негативним показником утворення відходів у 2022 р. були Полтавська (124 845), Кіровоградська (4729), Запорізька (5338) області, які були лідерами в рейтингу.

До групи регіонів, у яких усе ж негативний показник, належать Львівська (2580), Івано-Франківська (2484), Миколаївська (2203) та Вінницька (2101) області.

Групу регіонів зі значенням показника рівня утворення відходів нижче за середній характеризували такі області: Харківська (1423), Київська (1336), Черкаська (1133), Чернігівська (705), Сумська (683), Тернопільська (625), Рівненська (607), Хмельницька (604), Одеська (535) та Волинська (464) області.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернівецька (291), Херсонська (181) та Житомирська (145) області, посідаючи три останні місця в рейтингу.

Потужність очисних споруд з 2010 року по 2022 рік наведено в табл. 3.20.

Таблиця 3.20

Потужність очисних споруд з 2010 року по 2022 рік, млн. м³

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	6693,0	6848,0	5143,0	4758,0	4889,0	5142,0	4566,2
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	97,0	101,0	98,0	102,0	99,0	96,0	99
Волинська	78,0	78,0	78,0	83,0	83,0	81,0	83
Дніпропетровська	983,0	897,0	1004,0	897,0	883,0	904,0	885
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	104,0	106,0	105,0	102,0	102,0	102,0	102
Закарпатська	42,0	43,0	44,0	50,0	50,0	49,0	51
Запорізька	410,0	407,0	418,0	417,0	420,0	423,0	423
Івано-Франківська	132,0	129,0	130,0	111,0	113,0	112,0	109
Київська	164,0	169,0	170,0	156,0	139,0	125,0	133
Кіровоградська	69,0	124,0	68,0	70,0	68,0	68,0	67
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	330,0	323,0	269,0	278,0	282,0	368,0	304
Миколаївська	117,0	118,0	67,0	53,0	56,0	66,0	49
Одеська	279,0	288,0	281,0	280,0	276,0	130,0	191
Полтавська	148,0	147,0	92,0	68,0	48,0	47,0	41
Рівненська	122,0	123,0	124,0	116,0	116,0	115,0	115
Сумська	139,0	140,0	85,0	84,0	83,0	73,0	68

1	2	3	4	5	6	7	8
Тернопільська	51,0	51,0	59,0	51,0	51,0	44,0	48
Харківська	512,0	504,0	504,0	504,0	505,0	499,0	500
Херсонська	99,0	100,0	102,0	105,0	137,0	136,0	135
Хмельницька	98,0	108,0	139,0	147,0	142,0	106,0	137
Черкаська	144,0	157,0	88,0	83,0	76,0	62,0	59
Чернівецька	63,0	97,0	70,0	70,0	65,0	29,0	45
Чернігівська	74,0	66,0	64,0	64,0	61,0	61,0	59
Мінімальне значення	42,0	43,0	44,0	50,0	48,0	29,0	40,6
Максимальне значення	983,0	897,0	1004,0	897,0	883,0	904,0	885,3

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Позитивно характеризує ресурсний потенціал регіонів України, є *інвестиції у збереження довкілля* (табл. 3.21).

Максимальне значення показника інвестицій у збереження довкілля (тис. грн) у 2022 р. характерне для Дніпропетровської області (44 125 83), а мінімальне – для Житомирської (12 505).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Дніпропетровська (4 412 583), Київська (2 452 170), Запорізька (1 448 115) області, які були лідерами в рейтингу за значенням показника.

До групи провідних регіонів належать Харківська (512 827), Полтавська (343 077), Івано-Франківська (329 100), Миколаївська (300 012), Львівська (240 704) області.

Групу регіонів зі значенням показника рівня інноваційної активності нижче за середній характеризували такі області: Вінницька (144 037), Хмельницька (107 861), Одеська (99 842), Сумська (65 577), Чернігівська (60 122), Чернівецька (55 566), Рівненська (50 027), Волинська (45 142), Тернопільська (41 366), Кіровоградська (31 839), Закарпатська (31 486), Черкаська (30 379) області.

Таблиця 3.21

*Інвестиції у збереження довкілля з 2010 по 2022 рр.,
у фактичних цінах; тис. грн*

Дата Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	2761472,1	6038783,0	7675597,0	11025535,2	10074279,3	14060025,6	16711417,5
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	36986,5	29337,6	40533,0	88844,2	80949,8	182052,9	144037
Волинська	3524,9	2953,7	5268,7	19264,3	34835,3	32643,1	45142
Дніпропетровська	950927,4	1000759,8	1417943,2	2628764,6	2454713,2	5103870,8	4412583
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	11507,4	705,0	17979,6	14626,5	8230,5	11871,3	12505
Закарпатська	9879,3	7930,8	7812,3	13838,9	45883,4	24765,6	31486
Запорізька	159249,0	322908,7	591509,0	817114,6	1065343,5	902925,0	1448115
Івано-Франківська	136851,1	89345,2	90553,5	370373,0	293643,0	267585,4	329100
Київська	53446,6	1863334,7	4157510,7	4088520,9	1773634,6	285410,3	2452170
Кіровоградська	26363,4	8893,5	6252,8	14179,4	41376,4	48486,4	31839
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	87603,4	146597,2	60398,5	241440,7	284509,7	165137,4	240704
Миколаївська	31259,1	33438,9	98168,4	118060,9	137981,2	331435,8	300012
Одеська	55422,5	35589,5	26512,9	95079,1	73647,4	124768,3	99842
Полтавська	77112,1	134630,1	66925,9	199642,0	264100,3	364417,7	343077
Рівненська	20636,0	46638,0	42919,8	39504,9	39099,1	51226,9	53027
Сумська	15361,8	14771,1	52506,2	47128,9	22735,7	85935,6	65577
Тернопільська	7626,9	4175,2	23742,1	32392,0	19435,5	36200,6	41366
Харківська	98635,0	176565,4	62885,6	340746,0	273049,9	706836,6	512827
Херсонська	2818,4	7966,9	7865,9	3209,3	15296,0	11035,3	12551
Хмельницька	4358,1	10164,6	19254,1	35863,5	79353,8	60990,4	107861
Черкаська	36114,6	29164,8	54313,6	22508,1	23088,0	42892,4	30379
Чернівецька	8447,9	3859,0	18739,6	23759,6	21410,0	79942,4	55566
Чернігівська	27164,3	51824,1	30872,4	47431,8	64275,5	49454,9	60122
Мінімальне значення	2818,4	705,0	5268,7	3209,3	8230,5	11035,3	12505,3
Максимальне значення	950927,4	1863334,7	4157510,7	4088520,9	2454713,2	5103870,8	4412582,8

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Херсонська (12 551) та Житомирська (12 505) області.

Індекси екологічної безпеки і сталості розвитку наведені в табл. 3.22-3.30 та в Додатку В.

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку
станом на 01.01.2011 та 01.01.2014*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Дата	01.01.2011					01.01.2014				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,893	1,000	0,994	0,058	0,036	0,843	1,000	0,991	0,068	0,015
Волинська	0,995	0,996	0,991	0,038	0,001	0,996	1,000	0,999	0,041	0,001
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,537
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,984	0,992	0,998	0,066	0,009	0,985	0,994	0,998	0,074	0,000
Закарпатська	0,985	0,988	1,000	0,000	0,007	0,995	0,997	1,000	0,000	0,004
Запорізька	0,770	0,859	0,980	0,391	0,165	0,741	0,765	0,985	0,426	0,173
Івано-Франківська	0,822	0,974	0,996	0,096	0,141	0,787	1,000	0,995	0,101	0,048
Київська	0,889	0,976	0,988	0,130	0,053	0,884	0,994	0,992	0,148	1,000
Кіровоградська	0,988	0,956	0,897	0,029	0,025	0,986	0,988	0,871	0,095	0,004
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,882	0,886	0,991	0,306	0,089	0,873	0,861	0,992	0,328	0,078
Миколаївська	0,981	0,946	0,989	0,080	0,030	0,981	0,926	0,992	0,088	0,018
Одеська	0,973	0,715	0,998	0,252	0,055	0,975	0,753	0,998	0,287	0,019
Полтавська	0,926	0,994	0,984	0,113	0,078	0,932	0,988	0,981	0,122	0,072
Рівненська	0,990	0,984	0,998	0,085	0,019	0,990	0,981	0,995	0,094	0,025
Сумська	0,970	0,964	0,997	0,103	0,013	0,970	0,920	0,998	0,114	0,008
Тернопільська	0,984	1,000	0,997	0,010	0,005	0,986	0,994	0,998	0,009	0,002
Харківська	0,841	0,976	0,991	0,499	0,101	0,779	0,966	0,993	0,540	0,094
Херсонська	0,998	1,000	0,999	0,061	0,000	0,996	0,997	0,999	0,067	0,004
Хмельницька	0,984	1,000	0,996	0,060	0,002	0,985	1,000	0,997	0,076	0,005
Черкаська	0,938	0,982	0,995	0,108	0,035	0,925	0,978	0,997	0,133	0,015
Чернівецька	1,000	0,990	1,000	0,022	0,006	1,000	0,997	0,999	0,063	0,002
Чернігівська	0,953	0,966	0,999	0,034	0,026	0,956	0,951	0,998	0,027	0,027

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.23

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Дата	01.01.2016					01.01.2018				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,818	0,996	0,992	0,056	0,008	0,767	0,996	0,991	0,061	0,021

Закінчення табл. 3.23

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Волинська	0,998	1,000	0,998	0,035	0,000	0,997	1,000	0,998	0,039	0,004
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	0,340	0,000	0,000	0,000	1,000	0,643
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,992	0,989	0,998	0,064	0,003	0,989	0,991	0,998	0,061	0,003
Закарпатська	0,998	0,993	1,000	0,000	0,001	1,000	0,983	1,000	0,000	0,003
Запорізька	0,736	0,738	0,977	0,390	0,141	0,728	0,722	0,980	0,433	0,199
Івано-Франківська	0,694	0,996	0,991	0,090	0,021	0,702	0,996	0,993	0,072	0,090
Київська	0,896	0,985	0,993	0,131	1,000	0,931	0,991	0,996	0,125	1,000
Кіровоградська	0,985	0,985	0,854	0,025	0,000	0,986	0,996	0,846	0,024	0,003
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,862	0,831	0,988	0,234	0,013	0,838	0,691	0,990	0,269	0,058
Миколаївська	0,983	0,921	0,990	0,024	0,022	0,983	0,904	0,991	0,004	0,028
Одеська	0,968	0,835	0,998	0,247	0,005	0,960	0,857	0,998	0,272	0,022
Полтавська	0,927	0,989	0,981	0,050	0,015	0,919	0,991	0,856	0,021	0,048
Рівненська	0,990	0,978	0,997	0,083	0,009	0,990	0,983	0,999	0,078	0,009
Сумська	0,980	0,918	0,997	0,043	0,011	0,974	0,900	0,998	0,040	0,011
Тернопільська	0,993	0,993	0,997	0,016	0,004	0,989	0,987	0,993	0,001	0,007
Харківська	0,930	0,963	0,993	0,479	0,014	0,936	0,957	0,993	0,536	0,083
Херсонська	0,992	1,000	0,999	0,060	0,001	0,990	0,996	0,999	0,065	0,000
Хмельницька	0,979	0,996	0,996	0,099	0,003	0,973	0,996	0,997	0,115	0,008
Черкаська	0,925	0,981	0,995	0,046	0,012	0,931	0,983	0,995	0,039	0,005
Чернівецька	1,000	0,993	0,999	0,027	0,003	1,000	0,991	0,999	0,024	0,005
Чернігівська	0,957	0,981	0,997	0,021	0,006	0,957	0,939	0,998	0,017	0,011

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.24

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом
на 01.01.2020 та 01.01.2021*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ваговий коєфіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Дата	01.01.2020					01.01.2021				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,831	0,995	0,990	0,061	0,030	0,857	1,000	0,995	0,077	0,007
Волинська	0,995	1,000	0,998	0,042	0,011	0,994	1,000	0,998	0,059	2,763
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	1,000	-0,002
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,982	0,990	0,999	0,065	0,000	0,981	0,984	0,999	0,083	0,004
Закарпатська	0,998	0,985	1,000	0,002	0,015	0,997	0,977	1,000	0,023	1,000
Запорізька	0,702	0,945	0,979	0,446	0,432	0,712	0,906	0,982	0,450	-0,002
Івано-Франківська	0,647	0,995	0,989	0,078	0,117	0,740	0,992	0,995	0,095	0,000
Київська	0,857	0,990	0,995	0,109	0,722	0,878	0,984	0,993	0,110	0,003
Кіровоградська	0,982	0,985	0,852	0,024	0,014	0,983	0,969	0,999	0,045	0,175
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Львівська	0,849	0,775	0,992	0,280	0,113	0,861	0,039	0,990	0,387	0,054
Миколаївська	0,983	0,900	0,991	0,010	0,053	0,982	0,836	0,992	0,042	0,007
Одеська	0,947	0,820	0,998	0,273	0,027	0,923	0,805	0,999	0,115	-0,002
Полтавська	0,915	0,990	0,614	0,000	0,105	0,917	0,984	0,683	0,021	0,030
Рівненська	0,987	0,975	0,999	0,081	0,013	0,984	0,883	0,997	0,098	0,063
Сумська	0,966	0,895	0,997	0,042	0,006	0,964	0,844	0,998	0,050	0,022
Тернопільська	0,988	0,990	0,996	0,004	0,005	0,986	0,984	0,999	0,017	0,069
Харківська	0,819	0,925	0,994	0,547	0,108	0,827	0,898	0,995	0,537	0,008
Херсонська	0,973	0,995	0,999	0,107	0,003	0,970	0,984	1,000	0,122	0,015
Хмельницька	0,969	0,995	0,997	0,113	0,029	0,969	0,992	0,999	0,088	0,005
Черкаська	0,914	0,985	0,996	0,034	0,006	0,907	0,977	0,997	0,038	0,137
Чернівецька	1,000	0,995	0,999	0,020	0,005	1,000	0,984	1,000	0,000	0,000
Чернігівська	0,956	0,930	0,998	0,016	0,023	0,964	0,914	0,999	0,037	0,010

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.25

Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом на 01.01.2022

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Дата	01.01.2022				
Регіон					
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-
Вінницька	0,855	0,999	0,993	0,069	0,030
Волинська	0,993	1,000	0,999	0,050	0,007
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000
Донецька	-	-	-	-	-
Житомирська	0,981	0,994	0,999	0,072	0,000
Закарпатська	0,998	0,987	1,000	0,013	0,004
Запорізька	0,727	0,907	0,980	0,453	0,326
Івано-Франківська	0,681	0,998	0,991	0,081	0,072
Київська	0,892	0,996	0,995	0,109	0,554
Кіровоградська	0,982	0,994	0,983	0,031	0,004
Луганська	-	-	-	-	-
Львівська	0,862	0,423	0,991	0,312	0,052
Миколаївська	0,980	0,862	0,992	0,010	0,065
Одеська	0,936	0,851	0,999	0,178	0,020
Полтавська	0,905	0,993	0,526	0,000	0,075
Рівненська	0,985	0,954	0,998	0,088	0,009
Сумська	0,969	0,846	0,998	0,032	0,012
Тернопільська	0,988	0,989	0,998	0,009	0,007
Харківська	0,866	0,913	0,995	0,544	0,114
Херсонська	0,971	0,997	1,000	0,112	0,000
Хмельницька	0,964	0,999	0,998	0,115	0,022
Черкаська	0,914	0,987	0,996	0,022	0,004
Чернівецька	1,000	0,997	0,999	0,005	0,010
Чернігівська	0,960	0,929	0,998	0,022	0,011

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.26

*Інтегральний індекс екологічної безпеки і сталості регіонального розвитку
з 2010 року по 2022 рік*

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,596	0,583	0,574	0,567	0,581	0,587	0,589
Волинська	0,604	0,607	0,606	0,608	0,609	1,163	0,610
Дніпропетровська	0,400	0,307	0,268	0,329	0,400	0,200	0,400
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,610	0,610	0,609	0,609	0,607	0,610	0,609
Закарпатська	0,596	0,599	0,598	0,597	0,600	0,799	0,600
Запорізька	0,633	0,618	0,596	0,612	0,701	0,610	0,679
Івано-Франківська	0,606	0,586	0,558	0,570	0,565	0,564	0,565
Київська	0,607	0,803	0,801	0,809	0,735	0,594	0,709
Кіровоградська	0,579	0,589	0,570	0,571	0,571	0,634	0,599
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,631	0,626	0,586	0,569	0,602	0,466	0,528
Миколаївська	0,605	0,601	0,588	0,582	0,587	0,572	0,582
Одеська	0,599	0,606	0,611	0,622	0,613	0,568	0,597
Полтавська	0,619	0,619	0,592	0,567	0,525	0,527	0,500
Рівненська	0,615	0,617	0,611	0,612	0,611	0,605	0,607
Сумська	0,609	0,602	0,590	0,585	0,581	0,576	0,571
Тернопільська	0,599	0,598	0,600	0,595	0,596	0,611	0,598
Харківська	0,682	0,674	0,676	0,701	0,679	0,653	0,686
Херсонська	0,612	0,613	0,610	0,610	0,615	0,618	0,616
Хмельницька	0,608	0,612	0,615	0,618	0,621	0,611	0,619
Черкаська	0,612	0,610	0,592	0,591	0,587	0,611	0,585
Чернівецька	0,604	0,612	0,604	0,604	0,604	0,597	0,602
Чернігівська	0,596	0,592	0,592	0,584	0,585	0,585	0,584

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.27

Інтегральний показник середній з 2010 року по 2022 рік

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,600	0,603	0,593	0,595	0,598	0,607	0,592

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

*Інтегральний показник індексу екологічної безпеки і сталості розвитку
з 2010 року по 2022 рік*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,092	0,089	0,087	0,087	0,089	0,090	0,091
Волинська	0,091	0,092	0,092	0,092	0,093	0,259	0,093
Дніпропетровська	0,110	0,082	0,070	0,089	0,110	0,050	0,110
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,093	0,093	0,093	0,093	0,092	0,093	0,093
Закарпатська	0,090	0,090	0,090	0,090	0,091	0,150	0,090
Запорізька	0,108	0,106	0,101	0,107	0,127	0,100	0,121
Івано-Франківська	0,097	0,091	0,086	0,090	0,090	0,087	0,088
Київська	0,095	0,153	0,153	0,154	0,134	0,091	0,125
Кіровоградська	0,088	0,090	0,086	0,086	0,087	0,101	0,091
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,103	0,103	0,093	0,093	0,099	0,079	0,087
Миколаївська	0,093	0,092	0,089	0,088	0,090	0,087	0,089
Одеська	0,096	0,097	0,097	0,099	0,098	0,087	0,094
Полтавська	0,097	0,097	0,090	0,087	0,082	0,080	0,077
Рівненська	0,095	0,095	0,094	0,094	0,094	0,095	0,093
Сумська	0,094	0,093	0,090	0,089	0,088	0,088	0,087
Тернопільська	0,090	0,090	0,091	0,090	0,090	0,094	0,090
Харківська	0,115	0,115	0,111	0,118	0,116	0,109	0,117
Херсонська	0,093	0,093	0,093	0,093	0,095	0,096	0,095
Хмельницька	0,092	0,094	0,094	0,095	0,096	0,093	0,096
Черкаська	0,095	0,095	0,090	0,090	0,089	0,096	0,088
Чернівецька	0,091	0,093	0,091	0,091	0,091	0,090	0,091
Чернігівська	0,091	0,090	0,089	0,088	0,089	0,089	0,088

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

*Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами
з 2010 року по 2022 рік*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,153	0,148	0,148	0,146	0,149	0,148	0,153
Волинська	0,152	0,153	0,155	0,155	0,155	0,426	0,156
Дніпропетровська	0,183	0,136	0,119	0,149	0,184	0,082	0,186
Донецька	-	-	-	-	-	-	-

Закінчення табл. 3.29

1	2	3	4	5	6	7	8
Житомирська	0,155	0,154	0,156	0,156	0,154	0,154	0,157
Закарпатська	0,149	0,149	0,151	0,151	0,151	0,248	0,153
Запорізька	0,179	0,177	0,171	0,179	0,212	0,165	0,204
Івано-Франківська	0,162	0,151	0,145	0,151	0,150	0,143	0,149
Київська	0,159	0,255	0,258	0,258	0,224	0,150	0,211
Кіровоградська	0,147	0,150	0,145	0,145	0,145	0,167	0,153
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,172	0,171	0,157	0,155	0,166	0,131	0,147
Миколаївська	0,155	0,153	0,151	0,148	0,150	0,143	0,151
Одеська	0,161	0,161	0,163	0,167	0,164	0,144	0,158
Полтавська	0,162	0,162	0,152	0,146	0,137	0,132	0,130
Рівненська	0,158	0,158	0,158	0,157	0,157	0,156	0,157
Сумська	0,156	0,154	0,151	0,149	0,148	0,145	0,146
Тернопільська	0,150	0,149	0,153	0,150	0,150	0,155	0,152
Харківська	0,192	0,190	0,188	0,199	0,194	0,180	0,198
Херсонська	0,155	0,155	0,156	0,156	0,158	0,158	0,160
Хмельницька	0,154	0,155	0,159	0,160	0,161	0,154	0,162
Черкаська	0,158	0,157	0,152	0,150	0,149	0,159	0,149
Чернівецька	0,152	0,155	0,154	0,153	0,152	0,148	0,153
Чернігівська	0,151	0,150	0,151	0,148	0,148	0,146	0,149

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Таблиця 3.30

*Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами
з урахуванням вагового коефіцієнта з 2010 року по 2022 рік, %*

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
1	2	3	4	5	6	7	8
	Ваговий коефіцієнт індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління						30%
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	4,6	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4	4,6
Волинська	4,6	4,6	4,6	4,6	4,6	12,8	4,7
Дніпропетровська	5,5	4,1	3,6	4,5	5,5	2,5	5,6
Донецька	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4
Житомирська	4,7	4,6	4,7	4,7	4,6	4,6	4,7
Закарпатська	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	7,4	4,6
Запорізька	5,4	5,3	5,1	5,4	6,4	5,0	6,1
Івано-Франківська	4,8	4,5	4,4	4,5	4,5	4,3	4,5
Київська	4,8	7,6	7,7	7,7	6,7	4,5	6,3
Кіровоградська	4,4	4,5	4,3	4,3	4,3	5,0	4,6
Луганська	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4
Львівська	5,2	5,1	4,7	4,7	5,0	3,9	4,4
Миколаївська	4,7	4,6	4,5	4,4	4,5	4,3	4,5

1	2	3	4	5	6	7	8
Одеська	4,8	4,8	4,9	5,0	4,9	4,3	4,7
Полтавська	4,9	4,8	4,6	4,4	4,1	4,0	3,9
Рівненська	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7
Сумська	4,7	4,6	4,5	4,5	4,4	4,4	4,4
Тернопільська	4,5	4,5	4,6	4,5	4,5	4,7	4,6
Харківська	5,8	5,7	5,6	6,0	5,8	5,4	5,9
Херсонська	4,6	4,6	4,7	4,7	4,7	4,7	4,8
Хмельницька	4,6	4,7	4,8	4,8	4,8	4,6	4,9
Черкаська	4,7	4,7	4,6	4,5	4,5	4,8	4,5
Чернівецька	4,6	4,6	4,6	4,6	4,6	4,4	4,6
Чернігівська	4,5	4,5	4,5	4,4	4,4	4,4	4,5

Джерело: розроблено авторкою на підставі [72].

Рейтинг регіонів за цими показниками, а також рейтинг за регіонами відповідно до ABC аналізу наведено в Додатку Б.

Дані щодо композитного рівня інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості наведено в Додатку Г.

Варто зазначити, що за умови зниження рівня економічних і соціальних показників регіонального розвитку, параметри сталості їх функціонування вимагають позитивної динаміки в екологічній сфері як важливої складової модернізації продуктивних сил регіонів.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ ІНКЛЮЗИВНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ УКРАЇНИ

4.1. Домогосподарства та їх проєкція на процеси в інституціоналізації регіонального простору

На етапі становлення нового регіоналізму потреба інклюзивного підходу до генерації просторового регіонального розвитку в аспекті підвищення добробуту суспільства стає особливо гострою. Тобто існує нагальна потреба того, щоб переважна більшість членів громад мали можливість особисто відчутти та оцінити результати економічного розвитку країни та її регіонів.

Тому новітні глобальні виклики спричинили появу дефініції «інклюзія» не лише в науковому, а й у прикладному аспекті. Попри значну популярність цього терміна серед наукової еліти та досить поширене використання його в ЗМІ, категорія інклюзії не має однозначного й чіткого визначення, що спричиняє взаємне нерозуміння його суті.

Більшість праць вітчизняних дослідників певною мірою розглядали питання результативності децентралізації як передумови інклюзивності, практичних діях територіальних громад у соціогуманітарному середовищі, особливостях відносин між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Однак інституціональне підґрунтя сучасних процесів переформатування владних повноважень та результативності зазначеної діяльності з позиції інклюзивності, вседоступності та людиноцентризму не досить ефективно проглядається у напрямі практичної імплементації цих напрямів у сферу діяльності місцевих органів публічної влади. Зокрема, вбачаємо за необхідність більш детального дослідження впливу домогосподарств як базової інституції просторового розвитку на засадах інклюзії.

Проголошена реформа децентралізації в контексті людського розвитку, збереження національної ідентичності, історичних надбань, умінь та інтелектуального потенціалу повинна гармонізувати економічну, фіскальну та соціогуманітарну децентралізацію з потребами зовнішньоекономічної та політичної діяльності, національної оборони, зміцнення державних кордонів та євроінтеграційні процеси.

У цьому контексті йдеться про інклюзивний розвиток, а враховуючи неоднозначність його трактування, спробуємо проаналізувати генезу поняття. Зазначена дефініція в україномовній версії походить від англійського «*inclusion*» і у спрощеному розумінні означає залучення в різні сфери життя суспільства якомога більше соціуму без будь-яких обмежень [14].

Таке визначення стало наслідком того, що у вітчизняній економічній літературі замість терміна «інклюзія» часто вживають поняття «залучення» або «включення». Багатогранність поняття інклюзії проявляється в тому, що маючи широке значення, воно застосовується в різних контекстах. Так, в економічній літературі трапляються різні його сполучення та аспекти: «інклюзивний розвиток», «інклюзивне зростання», «інклюзивна освіта», «фінансова інклюзія», «соціальна інклюзія» тощо.

Ідеями інклюзивності пронизані практично всі 17 Цілей сталого розвитку, затверджених підсумковим документом саміту ООН 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

Серед визначених важливих стратегічних цілей: подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохопної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу

до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохопній і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.

У цих положеннях невід’ємна частина цілей присвячена інклюзивному інституціональному розвитку, зокрема сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах усіх громадян, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; зміцнення засобів здійснення і активізація роботи в межах глобального партнерства в інтересах сталого розвитку тощо.

Україна разом з іншими країнами-членами приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку та протягом 2016–2017 рр. адаптувала до цілі сталого розвитку національного законодавства. Враховуючи індивідуальність національного розвитку, вказані цілі були переглянуті та сформовані в національні завдання, які відображені в Національній доповіді “Цілі сталого розвитку: Україна”.

Популярність поняття «інклюзивність» чітко продемонстрована на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, де був запропонований Індекс інклюзивного росту та розвитку (Inclusive Growth and Development Index) як альтернативний до ВВП показник, для віддзеркалення стану економічного розвитку країни, через два аспекти: по-перше, через процес більшого залучення суб’єктів економіки до створення валового внутрішнього продукту, забезпечення рівних можливостей усіх верств суспільства для реалізації власного людського потенціалу й незалежно від конкретних соціально-економічних умов, статі, віку, місця проживання, етнічної належності; по-друге, як стійке довгострокове економічне зростання з метою скорочення бідності і нерівності (Світовий банк, МВФ) [5].

Отже, інклюзивність означає, що таку категорію, як економічний розвиток відчувають на собі більшість членів суспільства не через зростання доходів і ВВП, а через розвиток людини, зменшення її нерівності в напрямку підвищення особистого й суспільного добробуту.

Інклюзивність економіки у ХХ столітті стала своєрідним оціночним явищем, яке надало реальних обрисів зростанню, розвитку, чи споживанню, певним агрегованим показником, що враховує не лише ВВП на душу населення, а й коефіцієнти розшарування суспільства за доходами й розподілом багатства, рівнем бідності, медіанного доходу та інших показників, які враховують наступність поколінь і сталий розвиток.

Аналізуючи узагальнені теоретичні підходи до поняття інклюзії, є підстави визначати її як спосіб усунення бар'єрів, таких як економічна нерівність і бідність, на шляху до участі й доступу до ресурсів і можливостей [107]; як процес, спрямований суспільством на боротьбу з бідністю і соціальним відторгненням [92].

Отже, незважаючи на багатоаспектність поняття інклюзії, можна констатувати, що це сучасне явище суспільного життя ХХІ століття, яке потребує більш ґрунтовних досліджень його сутності, форм прояву та практичної реалізації. Основоположною в теорії інклюзії є ідея про те, що не індивід має пристосовуватися до економічних, соціальних, психологічних та інших проблем, а навпаки – суспільство має створювати рівні умови для задоволення потреб кожного члена суспільства.

Основою інклюзивного розвитку є рух знизу вгору, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та послугам охорони здоров'я.

Іншими словами, формування громадянського суспільства та інклюзивних інституцій дозволяє всім громадянам брати участь у створенні ВВП та реалізовувати свій потенціал.

Якість життя населення є комплексним показником розвитку будь-якої суспільної системи, оскільки є основним результатом та метою її функціонування.

Ми погоджуємось з думкою вітчизняних учених, що рівень інклюзивності розвитку треба розглядати через таку інституцію, як аналіз домогосподарства.

Давньогрецький мислитель Ксенофонт у трактаті «Домострой» описує зразкове домашнє господарство, надає характеристику економічним відносинам того часу через облаштування побуту, аналізує їхню економічну самостійність [92, с. 115].

Розглянемо основні аспекти діяльності домогосподарств як основної інституціональної передумови інклюзивного регіонального розвитку в Україні в умовах децентралізації владних повноважень з урахуванням усіх передумов для їх становлення та розвитку.

При цьому домогосподарство як інклюзивний інститут розуміється як група людей, об'єднаних спільними завданнями відтворення людського потенціалу та його капіталізації за місцем проживання, бюджетом та сімейно-родинними зв'язками. Крім того, інституціональною основою домогосподарства є відносини власності та контроль над господарською діяльністю, що передається одному з членів сім'ї.

Варто зауважити, що тривалий період функціонування командно-адміністративної системи витіснив діяльність домогосподарств, замінивши їх підприємствами державної форми власності, що суттєво погіршило стан домогосподарств і не дозволило їм повноцінно реалізувати свої потреби та інтереси, що стало однією з перешкод на шляху розвитку національного виробництва.

Термін «домашнє господарство» з'явився у вітчизняному науковому обігу лише в 2001 р. у Законі України «Про Всеукраїнський перепис населення», де домогосподарство розглядалося як «сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім

необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть знаходитися в споріднених зв'язках або у зв'язках свояків, не знаходитися в жодних з цих зв'язків, або бути в тих і в інших. Домогосподарство може складатися з однієї особи» [111].

У своїх рекомендаціях ООН визначає поняття «домогосподарство» як «особу чи групу осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя», тобто об'єднаних спільним веденням господарства. Часто термін «домогосподарство» ототожнюють з поняттям «сім'я», але вони не є спорідненими. Розрізнити ці терміни можливо через твердження про відмінність групи осіб, які ведуть спільне господарство, що виявляється в спільному виробництві та споживанні благ, з одного боку, і групи родичів – з другого. Крім того, наголос робиться саме на тому, що члени сім'ї не обов'язково живуть разом і мають спільний бюджет. Важливим дефініційним моментом є те, що домогосподарство має визначені територіальні межі, може включати членів, що не є родичами, а також передбачає існування внутрішніх економічних відносин (власності, розподілу праці, бюджетних відносин, відносин влади і т. ін.) [184].

Аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів показує, що сучасна практика розуміння поняття домогосподарства, яке співзвучне із загальноприйнятими міжнародними стандартами, трактує домогосподарство як економічний суб'єкт, який складається з однієї або кількох осіб, які проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси та спільно приймають економічні рішення щодо формування своїх доходів і здійснення витрат із метою задоволення власних матеріальних і духовних потреб, тобто спільно здійснюють господарську діяльність та мають спільний бюджет.

На нашу думку, домогосподарство – це не лише економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб; постачає економіку ресурсами й використовує отримані доходи для купівлі товарів і послуг, які задовольняють потреби людини, а й інституціональна передумова інклюзивному регіональному розвитку та підвищенню добробуту населення України.

Стан сучасної економіки свідчить про те, що домогосподарства відіграють провідну роль у її формуванні, адже лівова частка ВВП створюється в секторі підприємств різних форм власності, то споживання отриманих матеріальних благ переважно відбувається в секторі домогосподарств. Домогосподарства виробляють певну частку внутрішнього продукту, але існує тенденція: чим більш розвинута економіка тієї чи іншої країни, тим менша частка ВВП виробляється домогосподарствами, а більше зосереджені на споживання.

В Україні виробниками сільськогосподарської продукції є насамперед домогосподарства, зокрема особисті селянські господарства, які виробляють значну частку продукції тваринництва та значну частку продукції овочівництва, при цьому виробнича активність домогосподарств є джерелом самозайнятості.

Держстатом України для оцінки рівня розвитку домогосподарств до системи показників віднесено:

- 1) грошові доходи;
- 2) негрошові доходи;
- 3) загальні доходи;
- 4) сукупні ресурси [98].

Основними видами витрат домогосподарств є: витрати на придбання товарів і послуг (споживчі) та поточні трансферти (податки і добровільні платежі та заощадження).

Рівень доходів і структура витрат домогосподарств тісно взаємопов'язані і саме вони характеризують інклюзивну стратифікацію регіонального ландшафту. Уперше це дослідив Е. Енгель, який стверджував, що зі зростанням доходу частка витрат на харчування зменшується; витрати на одяг, житло, опалення й освітлення змінюються порівняно менше, несуттєво; а частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб помітно збільшується. Потреби споживачів задовольняються від

найпростіших до найвищих і залежно від доходу. Сім'ї з низькими доходами витрачають більшу їх частину на харчування, одяг, житло. Ця закономірність, яка отримала назву «закон Енгеля», визначає еластичність попиту щодо доходу [158]. Відповідно до закону Енгеля витрати на придбання товарів першої необхідності скорочується зі зростанням величини доходів. Основні положення цього закону полягають у тому, що сім'ї з невеликими статками витрачають більше грошей на предмети першої необхідності, житло та їжу, а зі збільшенням доходів частка витрат на житло та їжу зменшується. Щодо витрат на дороговартісні предмети, то вони зростають швидше, ніж дохід на споживання вторинних.

Аналіз структури доходів і витрат домогосподарств як базової інституції модернізаційного стану засвідчив, що нині державна політика не сприяє позитивному їхньому впливу на рівень інклюзивності сталого розвитку регіонального ландшафту України.

Зокрема, рівень сукупних ресурсів в середньому за місяць має тенденцію до зростання табл. 4.1.

При цьому не менш важливою складовою доходів населення є соціальні допомоги, доходи від продажу сільськогосподарської продукції, пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, грошова допомога від родичів, інших осіб. Така ситуація свідчить про те, що в середньому третину доходів населення доповнюють готівкові виплати та субсидії від держави. На прибуток та змішаний дохід, зокрема, у 2018 році припадало 17,6 % усіх грошових доходів населення, на доходи від власності (одержані) – лише 2,6 %. Основним джерелом доходів населення є оплата праці та пенсії: у 2018 році їхня питома вага у структурі грошових доходів домогосподарств становила 60,5 та 19,5 % відповідно. Незначну частку доходів (6,6 %) о домогосподарства отримали від підприємницької діяльності та самозайнятості.

Таблиця 4.1

Динаміка і структура ресурсів домогосподарств

Показник	Рік					
	2013	2014 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹	2019 ¹
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	4470,5	4563,3	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %						
Грошові доходи	90,8	91,2	86,0	87,5	89,9	92,0
- оплата праці	50,6	48,8	46,7	52,4	54,5	57,3
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,1	5,2	5,2	4,4	6,0	6,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,8	3,2	2,9	3,0	2,5	2,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	27,1	27,0	23,1	20,2	19,9	19,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	7,0	8,1	7,5	7,0	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,9	4,6	4,8	4,0	3,8	3,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,4	0,4	4,7	4,7	2,8	0,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	4,4	3,4	4,1	3,4	3,1	3,3

Джерело: розроблено авторкою на основі [98].

Значна кількість виробництва сільськогосподарської продукції приходить саме на домогосподарства. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції наведені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

*Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції
в домогосподарствах України*

Вид продукції	1990	2000	2010	2015	2019
<i>у % до загального обсягу виробництва всіма категоріями господарств</i>					
Картопля	71,4	98,6	97,4	97,8	98,2
Культури овочеві	26,9	83,1	88,1	86,1	85,3
Культури плодові та ягідні	53,6	81,8	83,6	80,9	83,4
Культури зернові та зернобобові	2,8	18,4	24,2	22,7	20,2
Молоко	24,0	71,0	80,3	74,9	71,8
М'ясо (у забійній масі)	28,9	73,7	44,9	37,0	31,9

Джерело: розроблено авторкою на основі [98].

Економічний вимір інклюзії сільських домогосподарств:

➤ сільськогосподарська діяльність є засобом для існування **98 %** сільського населення;

➤ **3 %** домогосподарств виробляє сільськогосподарської продукції (в натуральній і грошовій формі) на суму понад 2000 євро;

➤ біля **20 %** домогосподарств виробляє товарів на суму від 1 тис. до 2 тис. євро; **60 %** домогосподарств виробляє товарів на суму менше 500 євро:

- сільська громада значно відстає за якістю та розподілом соціальних благ, найбільше відставання прослідковується у соціальній сфері (-16,3 %);

- сільська громада у повній мірі має доступ до політичної інклюзії;

- у економічній інклюзії проглядається рівномірний розподіл благ у сільській громаді, хоча існує і відставання, яке становить 10,5 %.

Виміри інклюзивності сільського розвитку:

Економічний вимір ІСР: охоплює спроможність і можливості для всіх, особливо для бідних і малозабезпечених сільських домогосподарств, отримати вигоду від економічного зростання в сільському господарстві та несільськогосподарській діяльності в сільській місцевості.

Соціальний вимір ІСР: підтримка соціального розвитку вразливих груп, бідних та малозабезпечених домогосподарств у сільській місцевості, мінімізація нерівності за різними соціальними показниками, сприяння розширення прав і можливостей жінок, гендерна рівність та безпека, соціальний захист незахищених верств населення.

Інституціональний вимір ІСР: розширення можливостей населення, особливо сільської бідноти, жінок та етнічних меншин, для рівноправної та ефективної участі в політичних процесах як всередині села, так і за його межами; забезпечення прав сільського населення, як визначено ООН у Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості.

Економічний вимір інклюзії в позааграрному секторі виражається через:

- високу питому вагу неофіційної зайнятості (20 %) існують негативні наслідки змін у структурі сільської економіки;

- у сільській громаді прослідковується більш рівномірний розподіл доходів, ніж у міській громаді, однак їхній рівень нижчий;
- підвищення ефективності сільського господарства (Smart agriculture);
- розширення можливостей для працевлаштування та збільшення доходів (онлайн-зайнятість, електронна торгівля);
- збільшення ресурсів для саморозвитку та набуття нових навичок (онлайн-освіта, доступ до новітніх інформаційних ресурсів);
- соціалізація та залучення до суспільно корисних процесів тощо.

Рушійні сили переходу до інклюзивного типу сільського розвитку:
законодавчий аспект;

- активна участь у економічному зростанні та доступ до його результатів;
- орієнтація на ринок сільськогосподарської землі та реалізація соціальної функції власності на землю;
- рівень та інклюзивна спрямованість розвитку інфраструктури села;
- ефективна діяльність місцевого самоврядування;
- гарантія доступу селян до фінансових послуг і можливості доступу до них.
- практично вигідне поєднання підприємницьких та селянських типів господарювання в сільському господарстві (збалансована аграрна структура);
- позасільськогосподарська діяльність у селі на засадах інклюзії;
- фінансова підтримка аграрного і сільського розвитку.

Рушійні сили переходу до інклюзивного типу сільського розвитку:
державне регулювання ІСР

- Законодавча база щодо політики захисту сільського способу життя.
- Посилення політичного виміру інклюзії (Декларація ООН про права селян і інших людей, які працюють у сільській місцевості).
- Стратегія інклюзивного розвитку сільського господарства до 2030 р.

4.2. Інституціоналізація регіонального простору в умовах функціонування реального сектору та тіньового сегмента економіки

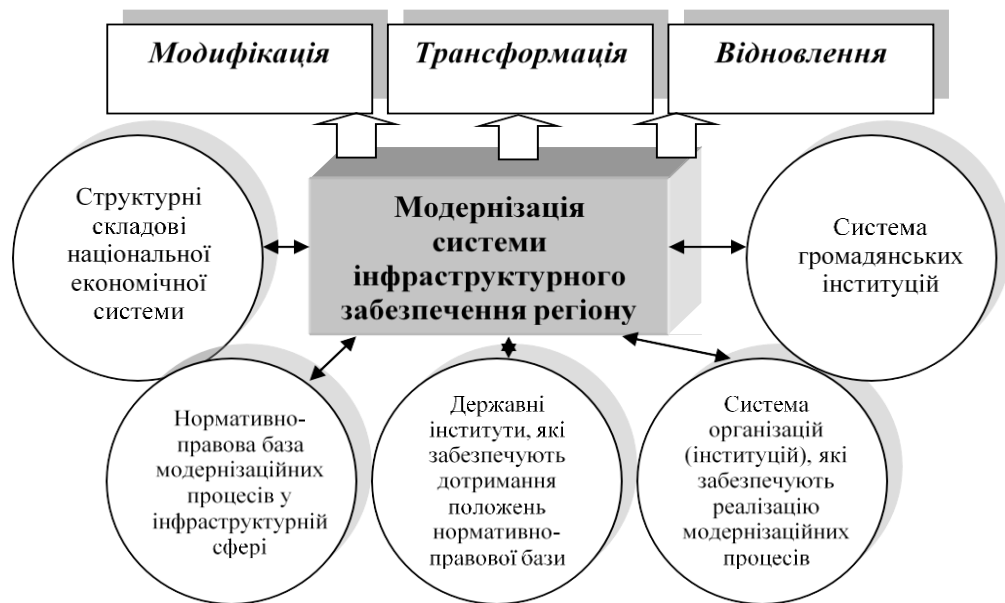
Інклюзивність економіки у ХХ столітті стала своєрідним оціночним явищем, яке надало реальних обрисів зростанню, розвитку, чи споживанню, певним агрегованим показником, що враховує не лише ВВП на душу населення, а й коефіцієнти розшарування суспільства за доходами і розподілом багатства, рівнем бідності, медіанного доходу та інших показників, які враховують наступність поколінь і сталий розвиток.

Нинішній розвиток інфраструктури супроводжується не лише економічними та технологічними змінами, а й руйнуванням наддержав. Належне середовище, яке відповідало б викликам сучасної парадигми, відсутнє. Це не дає можливості запроваджувати інноваційні процеси в розвитку інфраструктури.

Об'єктом дослідження визначимо модернізацію інфраструктурної системи регіону, що передбачає процес трансформації, перетворення та змін. Через специфіку інфраструктурної системи суб'єктом є країна в особі влади, якій належить особлива роль у визначенні правил розвитку та інтеграції системи та бізнес-структури.

Держава працює через інституції для забезпечення стабільності створених інститутів і довіри до зобов'язань усіх учасників процесу. Структурні елементи національної економіки (валюта, фінанси, фінансові системи, ринки тощо) та політичні системи (повага до закону та прав власності, етика бізнесу тощо) також є важливою складовою для модернізації виробничої інфраструктури (рис. 4.1).

Вказані суб'єкти державного середовища виконують наступні функції: інформаційна, контролю та регулювання, стимулювання, розвитку.

Рис. 4.1. Складові модернізації системи регіональної інфраструктури

Джерело: розроблено авторкою.

Таким чином, інституціональне середовище розкриває умови для змін інфраструктурної системи та формулює «правила гри» для учасників процесу. Особливу роль у розробці та інтеграції цих правил відіграє держава, яка також визначає інституціональні умови процесу відтворення. Основною системою є правове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання. Сьогодні в Україні вже є пакет законодавства у сфері природно-виробничої інфраструктури, який ще не доопрацьований та не вдосконалений. Складність у цьому процесі можна пояснити різноманітністю галузевих інфраструктурних завдань.

Для полегшення процесу модернізації інфраструктурного комплексу необхідно ефективно організувати забезпечення регулювання розвитку. По-перше, такими установами мають бути органи державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, останньому слід надати пріоритет, оскільки сьогодні очевидно, що фокус зміщується з національного на регіональний рівень.

Використовуючи ідей дослідників, В. Є. Воротін підкреслює, що на сьогодні інституціональні перетворення повинні орієнтуватись на розвиток локальних територіальних утворень [184], якими, є мережі інфраструктурних об'єктів на регіональному рівні.

По-друге, при вирішенні інфраструктурних проблем до нього мають входити торгово-промислові палати, бізнес-центри, центри інноваційно-інвестиційного розвитку, організації, які поширюють нові технології, бізнес-інкубатори, венчурні фонди, регіональні інвестиційні компанії, технологічні міста тощо.

Сектор інфраструктурних послуг довгий час був непривабливим або недоступним для приватних компаній через природну монополію. Тому в регіоні існує нагальна потреба в політиці модернізації інфраструктури, яка б використовувала регульований державою економічний підхід для стимулювання інвестиційної та організаційної діяльності місцевих підприємців. Сьогодні ця можливість відбивається в поєднанні національних інтересів через створення регіональних кластерів у поєднанні з приватним капіталом та інтелектуальними ресурсами, головним завданням яких є впровадження ефективних інфраструктурних послуг для промислових підприємств, сільськогосподарських потреб та будівельних компаній регіону.

Виробнича інфраструктура є найважливішим об'єктом довгострокових інвестицій у кожній країні. Думки про раціональність та доцільність вибору та реалізації таких інвестицій визначають ефективність діяльності приватної компанії та перспективи розвитку національної економіки на десятиліття.

Тому в процесі дослідження інвестицій в інфраструктуру доцільно спочатку прояснити такі питання:

1. Очікуваний час соціально-економічного впливу цих інвестицій. Основною проблемою для залучення інвестицій в інфраструктуру є тривалий термін окупності. У цьому випадку існує великий розрив між вкладенням ресурсів і віддачею. Таким чином, поєднання хвиль економічного зростання та розвитку інфраструктури свідчить про їх неузгодженість, яка в деяких дослідженнях інтерпретується як відсутність прямого зв'язку між розвитком інфраструктури та економічним розвитком [158].

2. Склад органів, зацікавлених в інвестуванні в інфраструктуру. Оскільки інфраструктура є невід'ємною частиною соціального капіталу, її призначення є передусім у максимальному покритті соціальних потреб. Це

можливо лише за наявності центрального органу, який регулює процес проєктування, фінансування, будівництва, експлуатації та обслуговування інфраструктури. Таким органом, безумовно, є держава, незалежно від форми контролю за елементами інфраструктури та приватного чи державного характеру інвестицій у її розвиток.

На основі вищезазначених питань, окреслимо ключові проблеми, які потребують державної підтримки в контексті розвитку інфраструктури [158]:

- державно-приватні відносини;
- оптимальне розташування нової інфраструктури;
- пріоритетний розвиток окремих секторів інфраструктури;
- розумне співвідношення між новим будівництвом і потенціалом для ревіталізації існуючої інфраструктури;

Беручи до уваги питання співвідношення приватного та державного капіталу в розвитку інфраструктури, зазначаємо, що дискусії з цього приводу тривають давно і з різних причин. Інвестиції в інфраструктуру історично вважалися галуззю громадського інтересу, головним чином через великий обсяг необхідних інвестицій. Проте з кінця 1970-х років приватному сектору в цьому процесі приділяється дедалі більше уваги.

Досліджуючи інституціональне середовище для процесу модернізації інфраструктури регіонального розвитку, вказуємо на існування двох питань трансформаційних змін – держави та структури бізнесу. Важливо зазначити, що держава недостатньо залучила місцеву владу до розробки нормативно-правової бази та використання бюджетів та не посилила залучення корпоративних ресурсів до вирішення цих питань. У цьому контексті вважаємо доцільним спиратися на досвід ЄС, який надає пріоритет фінансуванню інфраструктури, що є єдиною територіальною територією та сприяє розвитку торгівлі на регіональному рівні, особливо у сфері залучення зовнішнього капіталу.

Постійний процес інтеграції України до ЄС загострив проблеми внутрішньої інфраструктури та прояви низької конкурентоспроможності її на зовнішніх ринках. Адже союзний договір з ЄС приніс українській економіці

переваги, а також певні труднощі. Тому доцільним є переоснащення та модернізація вітчизняної економіки через залучення прямих іноземних інвестицій у вітчизняну інфраструктуру. Проте євроінтеграція може створювати ризики для України у вигляді витіснення вітчизняного виробника з внутрішнього ринку через низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг, пошук інвесторів до модернізації виробничих потужностей тощо [158].

Через політичну нестабільність та ескалацію військових дій з боку росії в Україні, національний інфраструктурний комплекс (морально та технічно) значно відстає від рівня розвитку в західних і північних та східних сусідів. З огляду на її геополітичне положення, однією з очевидних можливостей вступу України до ЄС є використання транзитного потенціалу як частини виробничої інфраструктури.

Проте інтеграцію української транспортної системи до європейського простору гальмували серйозні проблеми в цій сфері та загальна національна економічна криза. В даний час проблеми, які накопичилися в транспортній сфері за останні роки, стають більш серйозними. Діючий ринок транспортних послуг покриває лише основні потреби української економіки та транспортного перевезення [158].

Сектор інфраструктури, який потребує модернізації, є одним із пріоритетних напрямків для інвестицій. Проте значний термін окупності (часто понад десять років) інвестицій в інфраструктуру суттєво обмежує коло потенційних інвесторів. Крім того, фактичний досвід реалізації інфраструктурних проєктів показує, що виникають проблеми, пов'язані з майновими питаннями.

Отже, існує чітка потреба в системі, яка регулюватиме розвиток інфраструктури та реальне впровадження її складових. Регуляторні системи інтегровані в усі соціально-економічні системи і є необхідними, оскільки безперервна поведінка порушує та відволікає системи від процесу прийняття рішення. Коріння цього впливу лежить поза прямим наглядом системи управління.

Закладати інституціональні основи, формулювати правила господарської діяльності та контролювати їх виконання – обов'язок держави. Ці умови визначають, що економічні функції, які виконує держава, можна поділити на дві категорії [158].

До першої категорії належать функції, які зазвичай виконує держава в сучасній ринковій системі, а саме:

- забезпечує інвестиційну основу діяльності суб'єктів господарювання;
- підтримує стабільне функціонування національної економіки шляхом створення умов для довгострокового економічного зростання, усунення циклічних коливань та структурної перебудови;
- усуває або компенсує негативні наслідки ринкової трансформації, пов'язаної з охороною навколишнього середовища, ключовими дослідницькими організаціями, державною освітою та системою охорони здоров'я.

До другої групи належать функції, пов'язані з формуванням відкритості ринкових відносин, а саме:

- формування правової бази, відповідної ринковим економічним умовам;
- демонополія та покращена конкуренція;
- приватизація державної власності та стимулювання приватного сектору.

Ефективність та складність регулювання розвитку інфраструктури на регіональному рівні можуть бути забезпечені лише за умови координації дій та тісної співпраці державних та неурядових органів.

Було б корисно використати досвід країн ЄС, які розробили такі основні принципи державно-приватного партнерства та приватних компаній [158]:

- взаємна довіра і рівність;
- колективна рішучість і повага до стратегічних дій з боку корпоративних партнерів;
- чіткий розподіл задач між партнерами;
- прозорий механізм управління компанією;
- можливість партнерства як з фінансовими внесками, так і без внесків;
- усунути повторення функцій партнера.

Тому регулююча роль держави в умовах конкуренції у сфері інфраструктури відображається в «компенсації» порушень і переказів під час відновлюючого процесу, забезпеченні збалансованості ринкового механізму. Динаміка інноваційних процесів і розвиток технологічних систем вимагає використання державного регулювання та підтримки розвитку інфраструктури на основі нових технологій.

Основними умовами механізму регулювання розвитку інфраструктури, з одного боку, є сприяння формуванню відкритості системи, підвищення ефективності надання послуг в економіці, підвищення пропускну здатності регіональної інфраструктури і на цій основі підвищення якості товарів та послуг. З іншого боку, триваючий процес вступу України до ЄС призвів до двох проблем, які безпосередньо стосуються інфраструктури: екологічної безпеки та соціальної стабільності.

Розробка системи методів регулювання розвитку інфраструктури повинна базуватися на таких положеннях:

– По-перше, розвиток інфраструктурних комплексів і будь-якої соціально-економічної системи має відповідати закону розширеного відтворення, тому відтворення є фундаментальним.

– По-друге, з поглибленням ринкової відносин вплив вертикального централізму та залежностей ослаблюється і все більшого значення набувають горизонтальні зв'язки, що формуються під впливом локалізованого відтворювального циклу.

– По-третє, управління розвитком та функціонуванням соціально-економічного середовища стає обов'язком на регіональному й місцевому рівнях.

– По-четверте, неможливо ефективно функціонувати інфраструктурою регіону без належної матеріально-технічної, фінансової та економічної основи.

– По-п'яте, ринковим механізмам треба надати пріоритет для забезпечення активної участі публічної влади в економічному та соціальному розвитку без втручання у виробничу, технологічну та соціально-економічну діяльність підприємств і організацій на території.

Як основний гравець регіональної економіки, до функцій місцевого самоврядування входить фінансове регулювання поведінки учасників ринкових відносин. Органи управління, не втручаючись у справи фінансово незалежних компаній, мають створити для регіону сприятливе соціально-економічне середовище, інвестиційну привабливість та політичну стабільність, що цікавить усі підприємства та населення регіону.

Відносини між бізнес-сектором та місцевою владою мають бути рівноправними, а діюча система оподаткування повинна забезпечувати ефективність функціонування бізнес-середовища.

Різні види партнерства, створені розвиненими країнами, можуть допомогти залучити потенційні інвестиції у розвиток та модернізацію виробничої інфраструктури. Основні види партнерів включають державні контракти, оренди, спільні підприємства та франшизи. При цьому держава делегує свої повноваження приватному сектору. Концесії стали найпоширенішим за останні десятиліття.

Етимологія поняття «тіньова економіка» виникає від англ. *black economy*, *ghost economy*, *shadow economy*. Однак наукові джерела не дають чіткого формулювання цьому поняттю. Правники вважають тіньову економіку забороненою українським законодавством економічною діяльністю. Під тіньовою економікою також розуміють будь-яку економічну діяльність, що не входить до ВВП, оскільки офіційна статистика з різних причин не береться до уваги.

Економісти виокремлюють три поля тіньової економіки. Неформальна економіка – це легальний різновид економічної діяльності, який не фіксується в офіційній статистиці, коли виробництво товарів і послуг приховує цю діяльність від податків. Віртуальна економіка включає хабарництво, виноски, спекулятивні контракти та інші форми шахрайства, пов'язані з отриманням і переказом коштів. Підпільне господарство – це будь-яка господарська діяльність, заборонена законом.

Тіньова економіка існує майже в усіх сферах соціально-економічних відносин, від малого бізнесу до великих корпорацій або центрального уряду.

При цьому вітчизняні дослідники визначають специфічні причини сірої економіки, притаманні національній економічній системі (табл. 4.3), і пропонують фактори, що сприяють її розвитку. Причини тіньової економіки можна поділити на чотири основні групи: соціально-економічні, політичні, правові, морально-етичні [152].

Таблиця 4.3

Причини тіньової економіки

Автор	Причини
І. Ю. Приварнікова, К. В. Степанюк	Криза фінансової системи; високі ставки і складний механізм розрахунку податків; установлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; прагнення підприємців одержати надприбутки за рахунок ухилення від органів державного управління; взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами.
З. С. Варналій	Відсутність сформованої інституційної бази економічної політики; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; деформація структури зайнятості; зловживання монопольним (панівним) становищем цінового характеру; корупція
В. К. Васенко, В. В. Гребіник	Стихийний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів, інфляційні процеси тощо. Тіньовий складник економіки посилюється, коли держава не може створювати сприятливі умови для функціонування підприємництва
Д. О. Харко	Надмірне податкове навантаження та нерівномірне його розподілення на платників податків, низький рівень податкової дисципліни, значна кількість пільг, яка зменшує кількість платників податків; надмірне регулювання підприємницької діяльності
Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак	Нестабільність податкового законодавства; високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання; низький рівень податкової дисципліни; корупція в державних органах та органах місцевого самоврядування; недостатньо прозора процедура приватизації державного майна

Соціально-економічні причин. Низькі доходи часто змушують людей вдаватися до того, щоб приховувати свої доходи та шукати нелегальну роботу. До цього також може призвести соціальна несправедливість і нерівність доходів. Існує природна тенденція до зростання неформальної економіки під час кризи. Основною причиною є недоліки в роботі податкової системи країни.

Політичні причини. Політична нестабільність змушує населення приховувати доходи, що породжує хабарі чи шахрайство. Штрафи за порушення правил дорожнього руху є чудовим для цього прикладом, оскільки більшості водіїв легше дати хабар, ніж платити штраф. Корупція поширена в усіх сферах влади, і правоохоронні органи та суди не є винятком.

Корупція стала величезною рушійною силою тіньової економіки, до якої залучено державних службовців. У законодавстві є багато прогалин, які спонукають здійснювати неформальну та незаконну діяльність. Інше питання – дрібна відповідальність за проступки, фінансові злочини та ухилення від сплати податків. Це мінімізує ризик при введенні тіньової активності.

Морально-етичні причини. У розвинутих демократіях суспільство засуджує протиправну поведінку, але в нашій країні вона залишається поширеною.

Рівень тіньової економіки пропонується вираховувати так:

- Втрати бізнесу. Метод дозволяє визначити граничні мінімальні та максимальні коефіцієнти тіньової економіки як частки ВВП.

- Витрати населення. Використовуючи цей метод, усі підприємства торгівельної сфери можуть виявити надлишок споживчих витрат на куплені товари порівняно з загальним обсягом продажів товарів. Зазначається, що неформальною економікою не вважається діяльність домогосподарств, які виробляють власну продукцію для власних потреб або потреб членів сім'ї.

- Економічний метод. Він визначає тенденцію між вартістю товарів, робіт і послуг, що використовуються у виробничому процесі, і загальним доходом компаній по всій країні. Припущення про те, що вартість товарів, робіт і послуг, які використовуються у виробничому процесі, з часом збільшується у відсотках від загального доходу компанії, свідчить про закріплення сірої тенденції економічного зростання. Цей метод непрямий.

- Монетарний метод. Він полягає у визначенні відношення готівки до банківських депозитів протягом звітного періоду, прийнятим у 1991 році. Крім того, коли підприємства та фізичні особи здійснюють незареєстровану

підприємницьку діяльність, розрахунки за товари, роботи та послуги здійснюються готівкою, що приводить до збільшення попиту на готівку в обігу поза банком.

- Секторальний метод. Це спосіб порівняти темпи зростання внутрішнього споживання електроенергії з темпами зростання ВВП. Якщо зростання споживання електроенергії перевищує темпи зростання ВВП, вважається, що виробництво електроенергії знаходиться в сірій економіці. Ця гіпотеза вірна, якщо технологічний рівень виробництва та виконання робіт не змінився. При інвестуванні в енергозберігаючі проекти та енергозберігаючі заходи внаслідок технічного прогресу збільшується різниця між темпами зміни внутрішнього споживання електроенергії та темпами зміни ВВП. З 1998 року для розрахунку розмірів сірої економіки використовуються алгоритми, засновані на науково-технічних досягненнях. Секторальним методом сірій економічний рівень розраховується один раз на рік [152].

На процес зниження цього показника впливають заходи Державної фіскальної служби України та дерегуляція її господарської діяльності, тобто мінімізація оподаткування юридичних осіб як фіктивних податкових відрахувань.

Створено Національне агентство «Офіс із залучення та підтримки інвестицій», діяльність якого спрямована на забезпечення взаємодії інвесторів з компетентними суб'єктами господарювання під час реалізації інвестиційних проєктів. Запроваджено перехід від обов'язкового до добровільного використання печаток у торгівлі. Завдяки спрощенню та прискоренню митних процедур покращилися умови зовнішньоекономічної діяльності та змінилися основи митного нагляду за товарами. Удосконалення процедури видачі дозволів на операції з високим рівнем ризику та експлуатацію машин, механізмів та обладнання високого ризику сприяють оптимізації дозвільних процедур та зменшенню запасів [152].

Існує обернена залежність між часткою заробітної плати у виробництві та тіньовим рівнем економіки. Тому відповідний перерозподіл доходів між працею та капіталом може призвести до зменшення тіньових доходів, збільшення заробітної плати, внутрішнього споживання, інвестицій і, таким чином, збільшення ВВП. Таким чином, тіньова економіка може бути вагомим резервом модернізації та економічного зростання в Україні та її регіонах [152].

Тіньовий сектор національної економіки не лише втілює негативні принципи господарювання, а й служить соціальним індикатором, що свідчить про практичну та раціональну соціальну організацію економіки. Праця Е. де Сото «Інший шлях. Невидима революція у третьому світі» висвітлює те, що хоча «економіка руйнується в легальних та нелегальних секторах», це негативно вплинуло на економіку в цілому, знизивши продуктивність праці, зменшивши інвестиції, неефективність оподаткування, уповільнивши технологію та «сприяючи макроекономічній політиці», але необхідно відстежувати ознаки відновлення економіки в цьому процесі. «Щоб уникнути насильства та бідності, багатство та праця тих, кого витіснили, мають бути визнані, щоб дух співпраці та відповідальності переважав над бунтом».

Для подолання «тіньової економіки» та покращення соціально-економічної ситуації в Україні необхідно створити умови для розвитку МСП та зняти обмеження. На законодавчому рівні він має визначати мінімальний розмір статутного капіталу та суму, яка підлягає виплаті підприємству готівкою, збільшити заробітну плату, створити національне агентство для нагляду за цією сферою. Повинна бути визначена особиста матеріальна відповідальність керівника підприємства та головного бухгалтера за використання незаконних коштів. Безготівкові платежі слід розподіляти, щоб надати більше контролю над потоком доходів і негайно переконатися, що витрата коштів більша за дохід.

Відповідно до положень наказу Мінекономіки України від 27 червня 2006 р. № 222 передбачено методика розрахунку розміру тіньової економіки. Для цілей цієї методології поняття «тіньова економіка» визначається як незаконне виробництво, яке включає: заборона здійснювати певні види діяльності (наприклад, виробництво товарів або надання послуг), приховувати виробництво, уникати статистичної звітності та статистичних анкет, таких як рівень середньої заробітної плати, робочий час, правила безпеки на робочому місці.

«Сіра» тіньова економіка – законодавчо дозволена, але незареєстрована господарська діяльність (переважно малий бізнес), що виробляє та продає загальні товари та послуги. На відміну від «другої» економіки, яка нерозривно пов'язана і паразитує «білою» (офіційною) економікою, «сіра» економіка є автономною. У цій сфері виробники не хочуть нести витрати (ліцензії, податки тощо) і свідомо уникають офіційного обліку або не звітують про цю діяльність.

«Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) — заборонена законом економічна діяльність у зв'язку з виробництвом і реалізацією заборонених і бракованих товарів і послуг. У більш широкому сенсі «чорною» економікою можна вважати будь-яку діяльність, яка повністю виключена з нормального економічного життя.

Згідно з міжнародною класифікацією тіньова економіка включає [152]:

1. Нелегальна (кримінальна) економіка – діяльність, прямо заборонена законом.
2. Нелегальна (підпільна) економіка – виробництво законних товарів і послуг, але без реєстрації та необхідних дозволів та/або ухилення від сплати податків.
3. Неформальна економіка – відокремити свій дохід від доходу корпорації важко через діяльність самозайнятості та корпорацій та малих підприємств, які здебільшого не мають сімейного статусу.
4. Виробництво продуктів для власного споживання в домашніх умовах.

5. Статистична похибка.

У науковому просторі існує кілька визначень поняття «тіньова економіка». Зокрема, вона класифікується як у широкому, так і у вузькому розумінні [152]:

- У широкому сенсі тіньова економіка включає: - сектор домашніх господарств (сектор природного самозабезпечення) «неформальний сектор» (дрібне виробництво, послуги, торгівля, «світло-сірий» сектор) «темно-сірий» сектор («прихований» сектор легальної економічної діяльності); «Чорний» (злочинний), різні частки «чорної» економіки;

- У вузькому розумінні тіньова економіка представлена лише окремими видами економічної діяльності та правовідносинами, які є протиправними або соціально небезпечними (і не завжди послідовними на практиці).

Інші дослідники визначають категорію «тіньової економіки» як сферу економічної діяльності, яка при здійсненні законної економічної діяльності має на меті одержання доходу шляхом забороненої діяльності або ухилення від сплати податків і сплати податків [152].

Виділяються також три блоки тіньової економіки: 1) неформальна економічна діяльність – легальне (не врегульоване державою) виробництво товарів і послуг; 2) прихована економіка – порушення в межах дозволеної господарської діяльності; 3) нелегальна економіка – здійснення забороненої діяльності [152].

Виходячи з теоретичних аспектів та визначень сірої економіки, пропонуємо розглянути основні методи оцінки тіньової економіки. Згідно з методологією Державної служби статистики України та методологія Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України.

За попередніми розрахунками відомства [152], рівень тіньової економіки у 2020 році становив 31 % від обсягу офіційного ВВП, що на 1 в.п. менше за показник 2019 року.

Тенденція до зниження тіньової економіки продовжилась, незважаючи на негативні наслідки поширення пандемії COVID-19 та падіння реального ВВП на 1,3%. Водночас аналіз досвіду попередніх криз свідчить про те, що це підвищить рівень «сірої» економіки, оскільки компанії прагнуть знизити ризик втрати ресурсів у стані високої невизначеності.

За трьома методиками оцінки рівня тіньової економіки метод «Витрати населення – роздрібна торгівля та послуги» – зі зниженням рівня порівняно з відповідним періодом 2019 року – на 4 в.п. (до 29 % офіційного ВВП); електричним способом – 3 в.п. (до 27 % офіційного ВВП); грошовий метод – 2 в.п. (до 29 % офіційного ВВП). Водночас метод корпоративного дефіциту демонстрував зростання тіньової економіки (збільшення на 15 процентних пунктів до 38 % офіційного ВВП), головним чином через значне погіршення фінансового становища регульованих компаній. Запобігти стрімкому поширенню епідемії коронавірусу у світі та Україні, а також логістичним проблемам, які сформувалися в період карантину.

Очікується, що тіньова економіка буде зростати у формі небажаного бізнесу, адже згідно з розрахунковою методикою, зростання тіньової економіки відбувається переважно за рахунок істотного збільшення збитків суб'єктів господарювання. Тому збільшення втрат відображає об'єктивний процес, незважаючи на динаміку тіней. Тому зміни рівня сірої економіки галузі, розраховані за методом збитків, тепер можна розглядати лише як орієнтир на тенденцію змін сірої економіки.

За прогнозами НБУ, українська економіка скоротилася на 5 % у 2020 році через епідемію та карантин. Однак, регулятори очікують, що економіка відновить темпи зростання приблизно на 4 % у найближчі роки. Міжнародний валютний фонд (МВФ) зпрогнозував, що реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) України впаде на 7,7 % у 2020 році. Між тим, МВФ давав прогноз, що ВВП мав би зростати на 3,6 % у 2021 році.

Таким чином, тіньова економіка є багатозначним явищем, і враховуючи те, що Україна втрачає близько 700-800 млрд грн на рік, ефективна боротьба буде залежати від ефективності державної політики. Будь-яка дія, що затьмарює національну економіку, має супроводжуватися заходами які підвищать довіру населення до державних інституцій та поширять інформацію про їхню роботу.

За розрахунками міністерства, рівень тіньової економіки у 2020 році становить 30 % від офіційного ВВП, що на 3 відсоткові пункти вище, ніж у 2019 році. Так, два з чотирьох методів розрахунку тіньової економіки продемонстрували зростання рівня «тіні» порівняно з 2019 роком.

У окремих типах економічно активних компаній можна прослідкувати невинувато високе зростання збитковості бізнесу, про що зазначає Міністерство економіки. Водночас метод «витрати населення – роздрібна торгівля» показав зниження рівня тіньової економіки на три в. п., до 22 % ВВП, метод «зниження електроенергії» становив 2 в. п., до 23 % ВВП.

В умовах вимушеного обмеження виробничої діяльності усі види економічної діяльності, крім фінансів та страхування, мали тенденцію до підвищення рівня тіньової економіки. Зокрема, власність – з 17 до 41 в.п., зовнішньоторгівельна діяльність – з 14 до 48 в.п., добувна промисловість – з 9 до 41 в.п.

Неефективна та недосконала державна політика щодо підвищення трудових доходів призвела до зниження купівельної спроможності, «сіра» економіка та корупція призвели до національної нерівності, краху більшості соціальних інститутів. Хоча скорочення тіньової економіки та забезпечення соціального захисту відповідає національним інтересам, головним пріоритетом держави в цьому плані є підвищення рівня та якості життя. Об'єктивними чинниками економічної тіні є небажання держави виконувати соціальні функції, надмірне державне регулювання економіки, корупція в деяких державних системах та високий рівень безробіття, що має тенденцію до зростання.

Водночас аналіз основних показників соціального забезпечення в Україні переконливо свідчить, що економічна криза є загрозою національним інтересам, коли зростає соціальна напруженість, соціально-економічна нестабільність, погіршується національна безпека та індекс людського розвитку, зростає бідність, безробіття та інфляція, девальвація гривні, знижується купівельна спроможність населення.

Проаналізувавши теоретичні аспекти термінів «ухилення від сплати податків» та «уникнення», слід зазначити, що на практиці законні та незаконні методи зменшення податкового боргу тісно переплітаються.

Виділяють два способи уникнення сплати податків – використання податкових пільг і податкових лазівок. Лазівки можуть створюватися навмисно або бути спричинені недосконалістю податкового законодавства. Обидва способи активно поширені.

Умовно податкові пільги можна розділити на зняття коштів, знижки та податкові кредити. Вилучення – це неоподатковувана пільга для окремих об'єктів (суб'єктів оподаткування).

В Україні активно поширено уникнення від сплати податків за рахунок перенесення збитків балансу на наступні податкові періоди, звільнення від процентів за депозитами, стягнення ПДВ за нульовою ставкою податку та дотримання правил вільного запису, ліквідації проблемних кредитів, інвестицій в благодійність тощо. Передача доходу – це діяльність, коли платник податку передає дохід зі структури оподаткування, у якій гранична ставка податку підвищується до нижчої граничної ставки. Цей тип податкової лазівки не є широко поширеним, оскільки існують більш радикальні способи ухилення від сплати податків, наприклад, відстрочення прибутку або відстрочення податкових платежів на більш пізній термін. Це дає можливість платнику податків використати закладену законодавством змогу відтермінувати визнання доходів і податкових платежів та не сплачувати ПДВ та податок на прибуток з поточного рахунку.

Податковий арбітраж – це ще один вид податкового уникнення, що передбачає оподаткування різних суб'єктів та платників податків за різними правилами. Тобто податковий арбітраж нагадує «податкову гавань», коли діють пільговий податковий режим і система оподаткування.

Якщо ухилення від сплати податків можна запобігти шляхом зменшення податкових пільг і лазівок, то проблема ухилення від сплати податків є найбільш гострою.

Пропонуємо декілька шляхів його уникнення:

- незаконна діяльність може бути у формі імітації підприємницької діяльності, коли відсутня державна реєстрація, ліцензія, і відбувається нелегальне виробництво товарів або надання послуг;

- приховування об'єктів оподаткування – неоформлення або фальсифікація податкових декларацій, приховування доходів та виплаченої заробітної плати, штучне завищення вартості товарів або послуг;

- бухгалтерська підробка, коли в податковому обліку не відображено операції продажу, і все ще товар обліковується на складі продавця;

- маскуванню реального стану шляхом створення вигаданої компанії для оформлення операції купівлі-продажу в якості подарунку, оформлення винагороди за участь у прибуткових або кредитних відносинах тощо;

- непередбачені порушення та помилки, що спричинені недосконалістю чинного законодавства, частими його змінами, незнанням платників податків окремих нюансів.

Відзначимо, що правопорушення відбуваються в усіх сферах фінансово-господарської діяльності та є спільним для всіх державних підприємств.

Деякі підприємці займаються так званим «незаконним бізнесом» без державної реєстрації, який широко використовується для продажу алкоголю, аудіовізуальної продукції, комп'ютерів тощо, завдаючи серйозної шкоди фіскальній політиці. Крім того, значних збитків завдають незаконне ввезення та збут споживчих товарів.

Таким чином, у підсумку ми отримуємо узагальнену класифікацію тіньової економіки.

На нашу думку, ефективно боротися з цими злочинами неможливо без встановлення причин, які можна поділити на такі групи:

- організація та управління;
- регулювання;
- соціально-економічний.

Причини організаційно-управлінського характеру:

- низький рівень організації обліку та звітності підприємств, установ та організацій;

- неспроможність установ і посадових осіб виконувати організаційно-управлінські функції в секторі економіки на всіх рівнях влади;

- відсутність органів контролю за дотриманням звітності про стан фактичної фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій та установ;

- незадовільний стан організації перевірки господарської діяльності;
- розрахунок третіми особами або заліком;
- можливість існування віртуального підприємства та його нелегальне існування.

Причини нормативно-правового характеру:

- невирішеність правових проблем у багатьох сферах підприємницької діяльності;

- безліч законодавчих змін, які створюють труднощі для платників податків, а також регуляторів.

- певні істотні зміни в системах і структурах звітності, що ускладнюють процедури сплати та контролю податкових платежів.

- відсутність правової бази для регулювання внесків до позабюджетних фондів;

- відсутність чіткого визначення відповідальності за податкові порушення, зокрема засновників та керівництва реєстраторів, за фальсифікацію даних та реєстрацію віртуальних структур.

Причини соціально-економічного характеру:

- відсутність балансу в банківській системі та механізмів належної взаємодії між банківськими структурами та правоохоронними органами;
- припинення господарських зв'язків між підприємствами;
- заборгованість по виплаті заробітної плати, пенсій та інших виплат;
- відсутність ефективного механізму ціноутворення;
- втрата історичних традицій, морально-етичних норм, відсутність поваги до приватної власності, ділового кодексу та трудових відзнак тощо.

Зауважимо, що в Україні, порівняно з іншими країнами, існує велика кількість видів податків, що породжують збільшення кількості злочинів у податковій сфері та ускладнюють їх розкриття. Також одним із важливих факторів, що спричиняють ухилення від сплат податків, – це високі податкові ставки.

Порівняльний аналіз ставок податку на додану вартість у різних країнах дає такі дані: у Німеччині базова ставка ПДВ становить 14 %, а також є преференція (7 %), у Франції основний – 18,6 %, зниження – 5,5 %; в Італії є ще два підвищення: основне – 9 %, пільгове – 4 і 0 %, і 19 і 38 %, а в Україні майже для всіх операцій поширюється досить високий ПДВ (20 %), а собівартість продукції включає податкове нарахування на заробітну плату, соціальне страхування та пенсійні внески, що призводить до подвійного оподаткування заробітної плати.

Для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки України використовується метод, при якому середнє значення результатів вказує на особливості країни та тенденцію розвитку тіньової економіки.

Найкращим способом визначення розміру тіньової економіки, з огляду на наявні умови на основі статистичних даних, є «Витрати населення – оборот роздрібних операцій», фінанси, гроші, електроенергія. Для оцінки мінімальних і максимальних коефіцієнтів рівня тіньової економіки використовується метод марних фірм.

За результатами розрахунків, рівень тіньової економіки України у 2010 р. 34,0 % порівняно з 2009 роком показник зменшився на 2,3 пункти. У Донецькій, Луганській, Івано-Франківській та Рівненській областях спостерігається стабільно висока тіньова економіка протягом певного періоду.

Враховуючи сучасну економічну ситуацію, оперативно-профілактична робота податкового контролю має бути спрямована на виявлення масштабних порушень законодавства платниками податків. Основні зусилля мають бути зосереджені на боротьбі зі злочинністю в кредитному, фінансовому та банківському секторах у секторі енергопостачання. Необхідно налагодити тісну співпрацю між правоохоронними органами для припинення незаконного постачання та реалізації алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших споживчих товарів. Також слід вжити таких заходів:

- запровадити електронну систему аудиту та звітності;
- автоматизувати процедури обліку та контролю платників;
- запровадити автоматизовану інформаційну систему в національній податковій службі для забезпечення оперативного обміну інформацією з іншими державними органами: Національним банком України, Держкомстатом, правоохоронними органами, митницею та іншими;
- покращити звітність щодо податкових платежів;
- запровадити фінансову відповідальність банківських установ за невиконання розпорядження податкових органів про припинення діяльності за фіктивними розрахунками підприємства;
- розробити порядок позбавлення комерційних банків ліцензії на здійснення банківської діяльності в разі виявлення серед його клієнтів фіктивної компанії;
- передбачити відповідальність посадових осіб, які здійснюють державну реєстрацію підприємств з порушенням порядку реєстрації;
- розробити ефективну систему заходів для захисту працівників податкових органів та членів їхніх сімей від заподіяння шкоди здоров'ю, життю та майну;

- обмежити можливість передачі вимог або перемведення боргів;
- обмежити експорт продукції на бартерних умовах та посилити контроль за бартерними операціями в розрахунках з підприємствами;
- підвищити ефективність фінансових санкцій за несплату податків та затримку заборгованості (за умови, що несплата податків менш вигідна для платника, ніж залучення кредитних ресурсів для своєчасних платежів);
- підвищити рівень технічної оснащеності ДАІ для більш ефективного запобігання податковим злочинам.

Запропоновані ідеї можуть стати частиною низки заходів, спрямованих на вирішення великої та складної проблеми реагування на «тінь» в українській економіці.

Отже, щоб зменшити ухилення від сплати податків, необхідні ретельні коригування, такі як забезпечення прозорості податкового законодавства, запобігання податковій дискримінації, збільшення можливості виявлення ухилення від сплати податків, і, перш за все, аналіз діяльності посередників. Навіть ймовірності покарання порушників зменшить розмір тіньового бізнесу. Інший спосіб мінімізувати цю проблему – популяризувати почуття патріотизму щодо їхнього обов'язку підтримувати державу, сплачуючи податки в обмін на суспільні блага.

4.3. Інституціоналізм та безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України

Війна в Україні спричиняє жахливу втрату людських життів із трагічною загибеллю та мільйонами переселенців. Це має серйозні соціально-економічні наслідки. За попередніми оцінками ООН, 90 % населення України може зіткнутися з бідністю та надзвичайною економічною вразливістю, якщо війна загостриться і країна відступатиме на десятиліття, залишаючи глибокі соціальні та економічні шрами для майбутніх поколінь.

Для досягнення антилюдських загарбницьких цілей свідомо руйнується економічна база розвитку України, яка може забезпечити базові потреби населення та економіки (їжа, одяг, ліки, транспорт, інструменти тощо). З перших днів війни загарбники продовжували наступати на промислові об'єкти, особливо сфери машинобудування, металургії, хімічної та нафтопереробної промисловості, харчової промисловості.

Тому відновлення української промисловості нині є головним завданням, яке визначає обороноздатність країни та рішення, що забезпечують безпечне життя. Вже доведено, що сьогодні за допомогою розвитку промисловості в Україні (ПТРК «Стугна», ПКР «Нептун») практично можна відбивати атаки ще могутніших загарбників і захищати власну державу.

Тому важливо оцінити масштаб зриву в галузі та зрозуміти, у якому масштабі, у якому порядку та які саме галузі знищуються, щоб визначити, які дії можна вжити, щоб мінімізувати наявні втрати та запобігти подіям у майбутньому.

У суспільному дискурсі сьогодні з'являються численні оцінки впливу війни на економічний розвиток України, проведені вітчизняними і закордонними дослідниками. Вони дістали відображення в багатьох звітах міжнародних організацій, консалтингових агентств, науково-дослідних центрах, наукових працях закордонних і вітчизняних учених. Так, у звіті ОЕСР з використанням імітаційного моделювання впливу «російсько-українського конфлікту» за допомогою глобальної макроекономічної моделі NiGEM показано наслідки воєнних дій для України на основі таких індикаторів, як зростання цін на продукцію через подорожчання світових цін на нафту, вугілля, газ, метали, продовольство; зростання премії за інвестиційний ризик; скорочення внутрішнього попиту; зміни глобального ВВП більш як на 1 % цього року і плюс 2,5 % до інфляції.

За оцінками Київської школи економіки, станом на 17 березня 2022 р. сума збитків сягнула 1,8 трлн грн, або 62,6 млрд дол. Порівняно з попередньою оцінкою, оприлюдненою 10 березня, обсяг втрат зріс на 330 млрд грн, або на

8,3 млрд дол. Загалом організацією підраховано, що з початку воєнної агресії росії в Україні було пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 411 закладів освіти, 36 закладів охорони здоров'я, 1600 житлових будинків, 26 заводів та їх складів, 15 аеропортів, 6 ТЕС/ГЕС тощо. Крім того, «втрачено» понад 15 тис. км автомобільних доріг, 5000 км залізничних колій, зруйновано або виведено з ладу 15 аеропортів, 350 мостів і мостових переходів тощо.

Лише за перші два тижні війни, за оцінками Міністерства економіки України, економічна активність зменшилася на три чверті – 75 % бізнесу перестало працювати. На решті території працював лише кожен другий бізнес. Припинили свою діяльність більшість металургійних заводів на Сході країни, а через обмеження доступу до інфраструктури морських шляхів значно скоротився експорт металів і сільськогосподарської продукції. Станом на 28 березня 2022 р. загальна сума втрат від російського вторгнення Мінекономіки оцінювало в 564,9 млрд дол., з них: 119 млрд дол. – це втрати інфраструктури, 112 млрд дол. – втрати ВВП у 2022 р., 80 млрд дол. – втрати підприємств та організацій, 54 млрд дол. – втрати прямих інвестицій в українську економіку. Прогнозується, що до 2030 р. кумулятивні наслідки російсько-української війни становитимуть 1,2 трлн дол. втрат ВВП.

Російська агресія стала страшним ударом по українській промисловості: війна призвела до повного закриття 50 % українських підприємств, а решта змушена працювати значно нижче потужностей. Кількісні оцінки падіння економіки України внаслідок війни можна визначити тільки після завершення бойових дій, оскільки руйнування все ще тривають. За попередніми ж оцінками, скорочення обсягів промислового виробництва протягом березня 2022 р. сягнуло 60-65 % від показників аналогічного періоду минулого року. При цьому незворотні втрати промислового потенціалу становили близько 30 %, водночас третина промислового потенціалу залишається незадіяною через високі ризики, порушення виробничих і транспортних ланцюгів, втрату доступу до ресурсів (як сировинних, так і людських) тощо. У цій частині обсяги промислового виробництва можуть бути відновлені в

короткостроковому періоді за рахунок релокації, відновлення забезпечення і логістики, розконсервації потужностей при поліпшенні воєнної ситуації тощо. Очікується, що скорочення промислового виробництва досягне межі 45-55 % у найближчій перспективі.

На сьогодні в багатьох областях України проходять бойові дії, гинуть люди, знищується інфраструктура і руйнуються промислові підприємства. Найбільше постраждали і повністю або частково втратили можливість проводити господарську діяльність унаслідок авіаударів і артилерійських обстрілів виробничі підприємства, розташовані в регіонах, де відбуваються активні бойові дії. За галузями це: машинобудування, зокрема суднобудування (Миколаївська і Херсонська області), танкобудування (Харківська область). Зупиняються або руйнуються підприємства-інтегратори з предметною спеціалізацією на кінцевій продукції або підприємства з вузловою спеціалізацією на унікальній, високотехнологічній продукції. Повністю зупинили виробництво практично всі найбільші металургійні підприємства України: маріупольські «Азовсталь» і ММК імені Ілліча, «Запоріжсталь», «АрселорМіттал» (Кривий Ріг).

Також необхідно виділити питання енергозабезпечення. Промисловість залежна від постачання енергії та її використання для організації виробничих процесів. Високі ціни на енергоносії є непрямим ефектом, особливо щодо європейських виробників продуктів харчування. Так, у середньому витрати на електроенергію становлять близько 10 % від загальної вартості промислового виробництва. У короткостроковій перспективі виробники намагатимуться компенсувати це шляхом включення збільшення витрат на енергоносії у свої виробничі витрати. Для компаній, які залежать від газу, може бути корисним підготуватися до сценарію, за яким енергопостачання росії до Європи буде припинено. Стрімке зростання цін на енергоносії може зрештою зробити інвестиції в енергоефективність більш привабливими та спонукати компанії до переходу від газових виробничих процесів до інших джерел енергії.

Зараз неможливо достовірно оцінити промислові втрати від повномасштабної війни. Це пов'язано з тим, що під час продовження бойових дій існує ризик того, що під час обліку втрат експерти зафіксують втрати, що ускладнить отримання даних, а вся інформація не може бути розкрита з міркувань національної безпеки. Для визначення наслідків бойових дій доцільно враховувати втрати промислового розвитку з урахуванням унікальних особливостей функцій і розміщення різних галузей промисловості України.

Руйнівних наслідків війни відчули майже всі регіони України, але катастрофічних масштабів відчули північно-східні, східні та південні регіони, де була зосереджена значна частка підприємств важкої промисловості. На одних ділянках були нанесені точкові удари по окремих промислових об'єктах та інфраструктурі, інші були повністю знищені. Тому для оцінки результатів військової агресії на конкретній території, де великі корпорації відігравали роль містобудівника, важливо оцінити ситуацію на регіональному рівні, щоб знайти шляхи відновлення національного промислового комплексу.

Донецька і Луганська області. Ще до війни, унаслідок окупації 2014 р., вони втратили частину свого промислового потенціалу. Так, якщо у 2013 р. в Донецькій і Луганській областях було зареєстровано, відповідно, 28,7 тис. і 11,4 тис. підприємств усіх видів економічної діяльності, то у 2020 р. на підконтрольних Україні територіях їх обліковувалося, відповідно, 9,5 тис. і 3,4 тис. од., тобто лише 30-40 % від довоєнного рівня [166]. В областях зросло безробіття, що викликало значну міграцію населення до інших регіонів України, збільшився рівень бідності. Обсяг експорту за період 2013-2015 рр. скоротився на понад 70 % [166]. Окупація позбавила ці регіони таких потужних підприємств, як «Донпромкабель», «ДонФрост» (колишній «Норд»), «Макіїввугілля», Юзівський металургійний завод, «Стірол», Донецький електротехнічний завод, Макіївський ремонтно-механічний завод, Сніжнянський завод хімічного машинобудування, Сніжнянський машинобудівний завод (колишня філія заводу «Мотор Січ»), який разом із

«Сніжнянськхіммаш» виступали містоутворюючими [166]. На непідконтрольних Україні частинах Донецької та Луганської областей залишилося 17 підприємств ВПК, які або припинили свою діяльність, або були вивезені на територію росії.

З 24 лютого 2022 р. атаки агресора стали причиною руйнування, пограбування виробничої бази, консервації виробничих потужностей уже і на підконтрольних територіях Донецької та Луганської областей. Ідеться про підприємства металургійної галузі, які експортували металопродукцію в понад 45 країн світу і забезпечували нею «Укрзалізницю», «Мостобуд» та інші великі компанії; підприємства машинобудування в Краматорську, Кременній, Кураховому, Маріуполі, Попасній, Рубіжному, на яких, зокрема, вироблялася продукція для металургійної та гірничої промисловості, морських і річкових портів, транспортного машинобудування та інфраструктури, у тому числі залізничного, енергетики, коксохімічних виробництв, бензинових заправок; підприємства з видобування сировини і матеріалів для будівництва, виробництва побутової кераміки і скляних виробів; підприємства харчової (виробництво свинини, м'яса птиці та субпродуктів, виготовлення пива) та хімічної (виробництво желатину) промисловості. Низка підприємств припинила діяльність через втрату значної частини виробничого персоналу внаслідок масштабної міграції (лише за перші два тижні війни зі сходу країни виїхали понад 2,3 млн осіб), що в подальшому означатиме дефіцит трудових ресурсів і ускладнення з повоєнним відновленням цих підприємств.

Частина території Запорізької області, де розташовано такі індустріальні центри, як Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак, станом на кінець квітня знаходиться під окупацією ворожих військ, що позначається на промисловому потенціалі регіону. Ідеться про близько два десятки підприємств машинобудування (виробництво і ремонт насосних установок, сільгосптехніки, кабельно-провідникової продукції, компресорів), низку підприємств меблевої

промисловості, харчової галузі (виробництво хліба і хлібобулочних виробів, м'яса і м'ясних виробів, фруктових і овочевих соків, консервів тощо), виробництво металовиробів (пружин, сталевих і гвинтонарізних виробів та ін.), будівельних матеріалів та енергетики. Під обстрілами постійно перебувають населені пункти на лінії розмежування, зокрема Оріхів, Таврійська і Гуляйпільська ТГ, унаслідок чого страждають фермерські господарства, які є постачальниками продукції для харчової промисловості області.

Підконтрольна територія, зокрема Запоріжжя, періодично піддається обстрілам, унаслідок яких було пошкоджено виробничі потужності кількох підприємств на території міста. У Запоріжжі станом на середину квітня більшість великих підприємств (машинобудування, металургії, оборонної галузі) [166] поновила виробничу діяльність, незважаючи на значні проблеми з логістикою. Частково відновив роботу металургійний комбінат «Запоріжсталь», який у квітні вже виробляв чавун, сталь і прокат [166]. Продовжують працювати підприємства харчової промисловості, забезпечуючи потреби міста. Водночас припинив виробництво ряд підприємств з виготовлення металовиробів та обладнання.

Інтенсивні обстріли міст Київської області призвели до зупинення роботи фармацевтичних підприємств і підприємств з виготовлення продукції з пластмас (в Ірпіні), приладобудування та деревообробки (в Бучі), машинобудування, хімічної та харчової промисловості (у Броварах і Броварському районі), скловиробів (у Гостомелі), харчової промисловості (у с. Макарів). По багатьох підприємствах зафіксовано влучення бойових снарядів і значні фізичні руйнування.

По всій протяжності лінії Харків – Краматорськ у Харківській області, яка є центром цивільного і військового машинобудування, легкої та харчової промисловості, зазнали руйнувань або припинили діяльність машинобудівні, у тому числі підприємства авіа- і тракторобудування, меблеві компанії та підприємства з виготовлення будівельних матеріалів (у Балаклії, Ізюмі,

Лозовій, Куп'янську, Чугуєві, Дергачах). У Харкові внаслідок значних фізичних ушкоджень нерухомого майна й обладнання, міграції населення до інших регіонів багато підприємств авіа- і машинобудування, хімічної та харчової галузей не працюють.

Незважаючи на постійні обстріли і просування ворога вглиб Миколаївської області, низка підприємств продовжує працювати, хоча приміщення деяких пошкоджено внаслідок обстрілів. У області існують проблеми з логістикою. Бойовими снарядами уражено Миколаївський морський порт і дороги; перевезення продукції через деякі ОТГ області є небезпечними з огляду на можливі обстріли. Через це виконання замовлень з боку промислових підприємств ускладнюється. Зупинив виробництво і Миколаївський глиноземний завод (МГЗ), який має російські інвестиції і до війни випускав 1,7 млн т продукції на рік [166], що покривала українські потреби і спрямовувалася на експорт. Оскільки продукція МГЗ використовується як у машинобудуванні, так і в хімічній та фармацевтичній галузях, відбувся розрив ланцюгів постачання.

У Сумській області (Сумах, Охтирці, Тростянці, Білопільці, Шостці), яка зазнавала десятки обстрілів, ворожі ракети були націлені на підприємства машинобудування та хімічної промисловості, харчової та коксохімічної галузей, легкої та іншої промисловості, яким було завдано нищівних ударів, внаслідок яких виробничі підприємства припинили свою діяльність. Ще однією причиною цього стала масштабна міграція населення в інші регіони країни. У Сумах окупанти розгромили та пограбували підприємства хімічної промисловості, зруйнували об'єкти енергетики.

В Охтирці практично зруйновано підприємство теплопостачання. Розбомблені промислові об'єкти в Шостці відновленню не підлягають.

Розрив логістичних зв'язків у харчовій промисловості, пов'язаний із частковою окупацією Херсонської області й окупацією Херсона, призвів до дефіциту продовольчих товарів у регіоні. І хоча поточний стан підприємств

судно- і машинобудування, меблевого виробництва, галузі будівельних матеріалів не відомий, можна припустити, що вони тимчасово зупинили свою роботу або працюють на часткових виробничих потужностях. Водночас ЗМІ свідчать, що у Херсоні працюють заклади харчування і побутового обслуговування.

За часи окупації та обстрілів у Чернігівській області й особливо у Чернігові надзвичайно були зруйновані підприємства ключових секторів місцевої економіки – легкої, представленої, зокрема, потужним кластером виробників митої вовни та пряжі, деревообробної та харчової промисловості, – що призвело до повного зупинення їхньої діяльності. Чернігів зазнав значних руйнувань, але виробничі потужності деяких підприємств збереглися, утім без повернення мешканців запустити їх на повну потужність найближчим часом не виявляється можливим. Першочерговим заходом має стати реконструкція житлової, дорожньо-транспортної та торговельної інфраструктури міста.

Фактично в усіх цих регіонах зосереджено 60 % промислових потужностей (за часткою підприємств – 45 %) машинобудування, яке є основою національного промислового комплексу й осередком технологічного розвитку держави, там досі відбувається ескалація російської агресії або зберігається її ризик.

Унаслідок російської воєнної агресії українська промисловість зазнала величезних втрат: наслідок авіаударів та артилерійських обстрілів постраждала матеріально-технічна база багатьох виробництв; руйнування логістичної інфраструктури унеможливило постачання сировини й реалізацію залишків готової продукції; евакуація частини працюючого населення викликала нестачу кадрів. Усе призведе до скорочення обсягів промислового виробництва більш ніж удвічі (60-65 %) порівняно з аналогічним періодом 2021 р., а незворотні втрати промислового потенціалу можуть сягнути 30 %.

Узагальнюючи інформацію за регіонами, де велись або ведуться активні бойові дії чи має місце тимчасова окупація, можна стверджувати, що в східних регіонах ланцюги доданої вартості в межах кластерів гірничодобувної промисловості та металургії, по суті, призупинили свою діяльність, крім підприємств, розташованих у відносно безпечних регіонах (Полтавській та Дніпропетровській областях). Зупинка деяких підприємств харчової промисловості, особливо тих, що забезпечують усю Україну, може мати наслідки у вигляді зростання імпортозалежності та перебоїв з продуктами харчування і у фармацевтичній галузі. Припинення діяльності кластерів легкої промисловості, що виготовляють напівфабрикати (наприклад, «Чернігіввовна»), стримуватиме діяльність підприємств легкої промисловості, що виготовляють готову продукцію.

У регіональному вимірі концентрація промислових потужностей машинобудування в північно-східних, східних і південних регіонах створює загрозу 10%-ного скорочення обсягів ВВП тільки за рахунок зупинки виробництва. Затягування ж війни й точкові обстріли промислових та інфраструктурних об'єктів у центральній і західній частинах країни посилюють логістичні й паливно-енергетичні ризики для галузей промисловості.

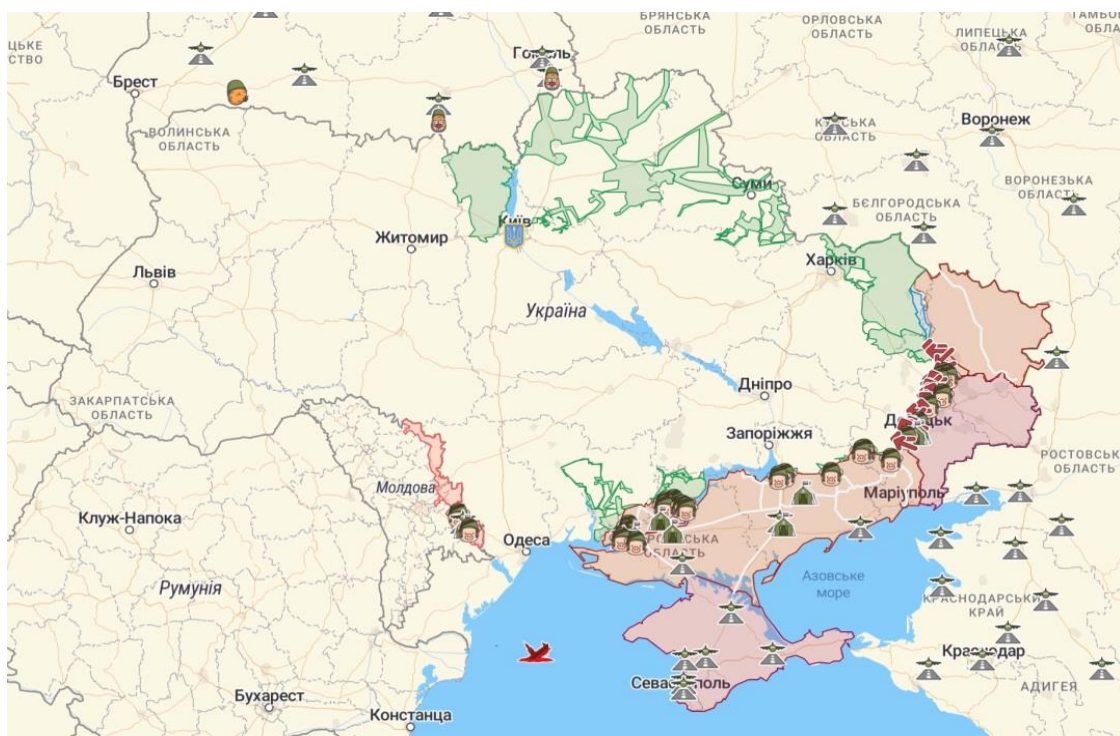
Без промисловості неможливо забезпечити обороноздатність країни, територіальну цілісність, суверенітет та економічний розвиток. Промисловість є основою національної безпеки, оскільки галузь визначає доцільність виготовлення сучасних засобів захисту. А розвинений промисловий комплекс може забезпечити оборонні потреби країни (озброєння, техніка, спорядження, транспорт) і життєзабезпеченні навіть в умовах нападу загарбників, які значно переважають за силою і ресурсами. продукції народного населення.

Регіональний розвиток вимагає комплексного аналізу та оцінки поточної ситуації, пов'язаної з війною, та ситуації в Україні загалом, регіонах і територіальних громадах зокрема.

Окупація українських територій

Станом на кінець 2022 року значна частина української території є окупованою, на значній частині проходять активні бойові дії, звільнені території частково заміновані (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Онлайн-карта бойових дій в Україні на початок 2023 року

Джерело: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20230228-karta-bojovuyh-dij-v-ukrayini/>.

Як видно із цієї карти, від частина Харківської області до Миколаєва окупована велика смуга української території, повністю втрачені порти на Азовському морі, заблоковані українські порти на Чорному морі. Ворог намагається знищити всі можливості для українського експорту морським шляхом, який є основним експортним шляхом української продукції, особливо продовольства. Альтернативні варіанти доставки не задовольняють ваші потреби в короткостроковій перспективі.

Вимушена міграція

Мільйони українців залишили свої домівки як у районах, де бойові дії тривали, так і в районах, де бойових дій не було. Значна частина виїхали за кордон. Станом на кінець 2022 року понад 11 мільйонів українців були змушені покинути місця свого постійного проживання [55].

Тут слід зазначити, що ми використовуємо доступні та досить об'єктивні джерела, оскільки досить точні статистичні дані щодо кількості, віку та статевого складу переміщених осіб не склалися з низки об'єктивних та суб'єктивних причин (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Оцінка кількості біженців з України в країнах Європи
Джерело: оцінки та розрахунки Forbes.

Про внутрішньо переміщених осіб: деякі з них, які на початку війни жили в інших куточках України, вже повернулися додому. Повернулися з-за кордону понад 1 мільйон осіб, водночас і внутрішньо переміщених осіб теж небагато.

За даними ООН, з 24 лютого до 30 вересня з України виїхало 13,4 млн осіб, а повернулося – 6,3 млн осіб. Значною залишається і кількість внутрішньо переміщених осіб – за даними Міжнародної організації міграції, майже 7 млн осіб наприкінці серпня, з них зареєстровано як ВПО 3,2 млн осіб.

Як свідчить міжнародний досвід, чим довше відсутні умови для повернення, тим менше людей повернеться на своє попереднє місце проживання, якщо такі умови настануть. Тому з високою ймовірністю можна припустити, що значна частина з тих, хто зареєструвався як ВПО за новим місцем проживання, можуть не повернутись у місця, звідки вони виїхали, і це суттєво вплине на систему розселення в Україні та розміщення продуктивних сил в українських регіонах.

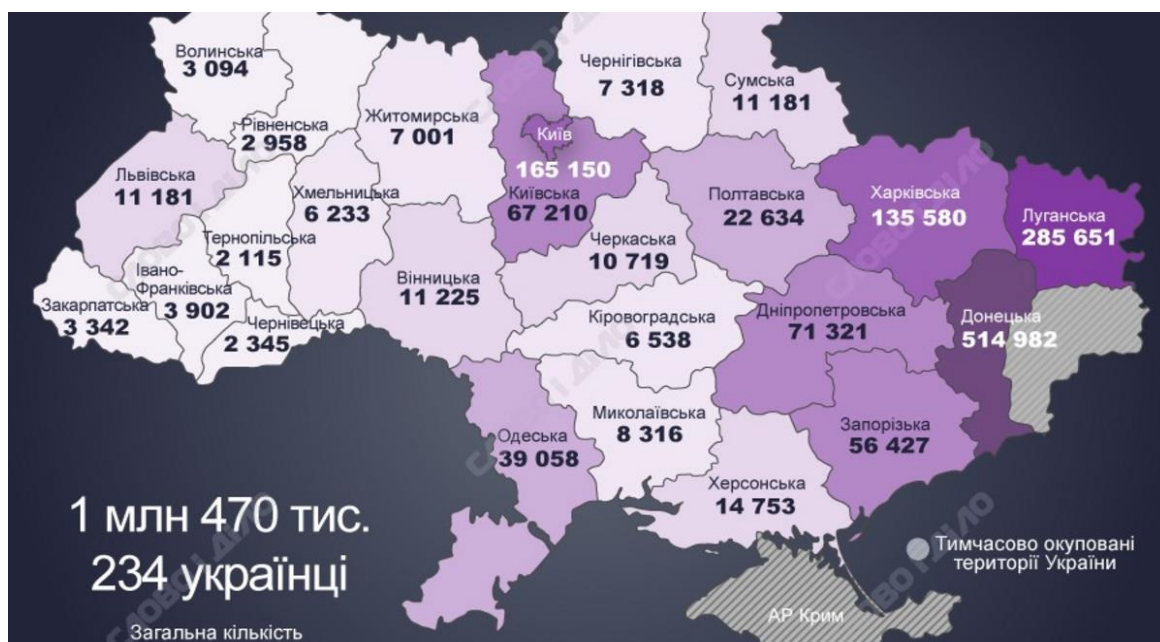

Рис. 4.4. Кількість ВПО за регіонами, станом на кінець 2022 року

Джерело:

<https://www.slovoidilo.ua/2021/08/26/infografika/suspilstvo/pereselenczi-ukrayini-skilky-yix-ta-yakux-oblastyax-prozhyvayut>.

Найбільше людей виїхало з Харкова та Харківської області, Києва та Київської області (понад 200 тисяч осіб на місто і область), а також Донецької області (понад 500 тисяч). Понад 100 тисяч осіб виїхало з Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Луганської областей. Якщо стосовно Києва та Київської області є досить високі очікування повернення, то щодо інших областей такі очікування не є надто оптимістичними.

Як видно із рис. 4.5, у західних областях України частка офіційно зареєстрованих ВПО становить понад 10 % від усього наявного населення областей. Розселення ВПО в межах області також є дуже нерівномірним. Це створює додаткове навантаження на інфраструктуру та частково створює напругу в громаді.

Варто також зазначити, що значна частка тих, хто виїхав з України, – це жінки та діти дітородного віку, які потребують повернення заради майбутнього України. Для цього потрібно зрозуміти, куди вони можуть повернутися і як швидко вони можуть повернутися.

В одному із досліджень складу українських біженців у Польщі є такі дані: середній вік біженців 38 років, 61 % має вищу освіту і лише 56 % планують повернутись в Україну після завершення війни [110].

Руйнування інфраструктури

Під час війни росія знищила тисячі об'єктів інфраструктури, в тому числі критично важливих для відновлення та розвитку регіону (руйнування триває досі, тож точну кількість знищених наразі оцінити неможливо). Об'єкти соціального характеру для переходу через мости, будинки та повернення людей (рис. 4.5).

Оцінка руйнувань ще не завершена, оскільки деякі райони наразі недоступні. Росія також продовжує завдавати ракетних ударів по містах, віддалених від лінії фронту, і кількість знищених об'єктів продовжує зростати через артилерійські та бомбові удари по лінії фронту України та містах і селищах уздовж її північно-східного кордону.

Прикордонні території Чернігівської, Сумської, Харківської, Запорізької області чи не щодня піддаються ворожим обстрілам, що стримує повернення людей у місця свого постійного проживання та відновлення пошкодженого житла чи інфраструктури.

Загальна оцінка прямих, непрямих втрат та потреб економіки України у розрізі галузей у відновленні, у грошовому вимірі			
СТАНОМ НА 01.08.2022			
Оцінка втрат, млрд USD			
Тип майна	Прямі витрати	Загальні непрямі втрати галузі	Загальна потреба у відновленні галузі
Житлові будівлі	48,0	3,6	75,3
Інфраструктура	31,6	17,8	42,3
Активи підприємств, промисловість	8,8	29,8	18,3
АПК та зем ресурси	4,3	23,4	17,5
Соціальна сфера	0,3	6,4	6,7
Транспорт	2,4	0,2	4,6
Освіта	3,8	2,1	4,7
Торівля	2,1	23,3	3,9
Енергетика	1,8	11,6	3,5
Охорона здоров'я	1,6	2,7	2,4
ЖКГ	1,3	2,3	1,7
Культура, туризм, спорт	0,9	4,3	1,6
Адмін будівлі	0,9	0,1	1,3
Цифрова інфраструктура	0,6	0,1	1,0
Фінансовий сектор	0,02	0,2	0,02
Разом	108,3	128,8	185,0
Додатково: потреба у розмінуванні українських територій, що зазнали бойових дій та обстрілів			70
Разом			255

Рис. 4.5. Зруйнована росією інфраструктура України, попередня оцінка на 01.08.2022 р.

Джерело: [217].

Втрата транзитного потенціалу

До війни Україна утвердилася як потужна транзитна країна, що служила мостом між Європою та Азією. Через Україну проходить низка міжнародних транспортних шляхів, планується будівництво ще кількох. У нинішній ситуації цей потенціал уже втрачено, що, у свою чергу, призведе до суттєвого зниження економічних можливостей розвитку більшості територій України, прилеглих до російського та білоруського кордонів (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Залізна завіса на північних і східних кордонах

Джерело: [110].

Втрата транспортного потенціалу, закриті кордони на сході та півночі змінюють пріоритети планування та відновлення/будівництва доріг, відкриття нових транспортних коридорів.

Деіндустріалізація промислових міст і регіонів

Найбільші руйнування зазнали й зазнають промислові міста та регіони України. Так, у Маріуполі зруйновані найбільші меткомбінати ім. Ілліча та Азовсталь групи Метінвест, загальні втрати податків від знищення підприємств можуть сягати близько 50 млрд грн. Зруйновано або сильно пошкоджено Лисичанський та Кременчуцький НПЗ, багато підприємств чи цехів підприємств Харкова, Києва, Чернігова, Миколаєва, Сум, Охтирки і багатьох інших. Через війну та можливість захоплення понад 150 компаній намагаються вивезти свою техніку та особовий склад з передової до центрально-західного регіону України. Таким чином, триває деіндустріалізація міст і регіонів, що визначає промисловий потенціал України. Це матиме значний вплив сьогодні та вплине на розміщення продуктивних сил на українських територіях у майбутньому та визначить вірогідність повернення людей у ці промислові міста та регіони.

Таким чином, сьогоднішня війна в Україні – це не лише поточні втрати людей та економіки, а й негативні довгострокові наслідки та обмеження майбутнього розвитку на багато років. Це необхідно визнати об'єктивною реальністю та вжити заходів для мінімізації негативного впливу цих викликів на існування та розвиток нації.

Незважаючи на війну, що триває, необхідно планувати створення умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну та повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання для відродження регіональної та національної економік.

Усе це вимагає по-новому оцінити нині чинні планувальні документи, зокрема ДСРР-2027, оцінити наші нові обмеження, викликані війною, та нові можливості від набуття кандидата на членство у ЄС та підготувати реалістичні, але водночас амбітні плани відновлення та розвитку країни, розуміючи при цьому, що такі плани є частиною державної регіональної політики.

Водночас не можна забувати про створення звичайного тилового регіонального господарства, що є важливим чинником нашої стійкості у війні.

Відновлення України – це не лише відбудова зруйнованого ворогом, а й відновлення повноцінного життя в містах і селах, формування нової економіки, яка враховує нові реалії. Постійна загроза війни з боку росії (при цьому треба розуміти, що загроза продовжує існувати з боку Білорусі, яка сьогодні фактично є сателітом рф).

Ще до повномасштабного вторгнення політики, експерти та пересічні українці розуміли, що український регіон суттєво різниться за різними об'єктивними показниками, але сьогодні додалася ще одна риса, яка найбільше впливає на ці визначені об'єктивні показники. Майбутнє регіонального розвитку – близькість регіону до російської федерації та Білорусі, і, відповідно, рівень атакувального потенціалу цих країн. Близькість кордонів росії та Білорусі стала найбільшим стримуючим чинником для нинішніх вимушених мігрантів повернутися в ці прикордонні райони та почати якесь виробництво.

Враховуючи загрозу з боку росії та Білорусі, яка залишатиметься навіть після завершення військових дій, для планування відновлення та майбутнього розвитку регіонів виглядає доцільно виділити три макрорегіони: Східний (фронтир) – території/регіони вздовж кордону з рф і РБ, де рівень загрози прямого військового вторгнення є найбільшим і де має розміщуватись досить значна кількість військових об'єктів стримування ворога; Центральний (опора) – території/регіони, що межують з територіями фронтіру, з помірним рівнем загрози військового вторгнення; Західний (тил) – регіони в західній частині України, які знаходяться найближче до країн ЄС, де є мінімальна загроза прямого військового вторгнення з боку рф/РБ.

На основі такого поділу макрорегіонів ми плануємо можливості регіональної спеціалізації цих макрорегіонів, визначаємо оптимальну локальну економічну структуру та розміщення виробничих потужностей, плануємо систему розселення, переглядаємо транспортні коридори та логістику між цими макрорегіонами.

Пріоритети та кроки відновлення

1. Незважаючи на різницю між регіонами, спекуляції про різні типи українців, які поширювати промосковські політики, медіа та фсбешні агенти, Україна у складний воєнний час проявили неабияку згуртованість. Важливим чинником територіальної об'єднаності нації став міцний зв'язок між головними українськими містами: Київ – північ, Львів – захід, Харків – схід, Дніпро – центр, Одеса – південь. Тому удари ворога по ключових містах каркаса є невипадковими. Відновлення цього каркаса, зв'язок цих міст одне з одним, досягнення максимальної взаємодоповнюваності економік, освітньо-культурного осередку цих міст є запорукою міцності України та її повоєнного розвитку, тому є пріоритетним у відновленні. З огляду на це пріоритетними кроками на першому етапі є:

- Відбудова комунікацій у межах Київського регіону.
- Відбудова оснащення аеропортів та злітно-посадкових смуг м. Києва для прийняття надважливих вантажів та відновлення міжнародного авіасполучення.

- Реконструкція мостів поблизу м. Києва та інших пошкоджених обласних центрів, розчистка та ремонт дорожнього полотна міжнародних трас з Києва на захід, а також на Одесу і Харків.

- Відновлення логістичних центрів навколо Києва, які здатні приймати та накопичувати вантажі з-за кордону.

2. Відновлення регіонів потребуватиме швидкої доставки критично важливих вантажів та з'єднання ключових міст – логістичних центрів з Києвом та іноземними країнами, тому пріоритетним є відновлення можливостей для прийняття транспортних літаків аеропортами у Харкові, Одесі, Дніпрі, Львові, Вінниці [110].

3. Відновлення постраждалих територій.

Необхідно ввести нове поняття в нормативне регулювання, постраждалі території – це територіальні громади або територіальні громади, які потерпають від бойових дій або ракетних/бомбардувальних ударів по територіях.

Для таких територій визначити конкретну класифікацію за ступенем руйнувань і втрат населення, у тому числі внаслідок евакуації. Для кожної категорії необхідно визначити об'єктивні критерії, нанести на карту територію та детально описати кожну територію, щоб прийняти найбільш оптимальне рішення щодо перебудови або відмови від перебудови.

Відновлення постраждалої території має базуватися на розумінні реальних можливостей повернення населення, яке залишило цю територію.

Загалом вимушеним переселенцям варто звертатися до соціологічних служб, щоб оцінити їхні бажання та умови повернення на постійне місце проживання.

4. Будівельна індустрія.

Відбудова зруйнованого потребуватиме багато будівельних матеріалів.

Модульну мережу підприємств з виробництва сучасних будівельних матеріалів необхідно розмістити якомога ближче до найбільш постраждалих районів України. Це дозволить використовувати місцеву сировину й забезпечити робочими місцями тих, хто не міг працювати.

Необхідно налагодити виробництво збірних конструкцій для будівництва житлових будинків та соціальних об'єктів за будівельною технологією, які можна швидко прив'язати до ділянки та звести в дуже стислі терміни.

5. Відбудова зруйнованого житла, будівництво житла в нових місцях поселення вимушених переселенців.

Слід розуміти, що з кожним додатковим місяцем, проведеним за межами колишнього місця проживання, кількість людей, які хочуть повернутися, зменшується. Повернення мешканців у найближчі до кордону з РФ міста та села є менш привабливим через постійну загрозу з боку країни-агресора.

З іншого боку, деякі територіальні громади на Заході матимуть брак житла для ВПО, які вирішать тут залишитися. Тому необхідно різними методами вирішувати проблему розвитку житлового забезпечення переселенців у західних та східних областях.

Будь-яке нове житлове будівництво має враховувати адаптацію до зміни клімату, наявність громадських просторів для спільного користування, доступність первинної громадськості, культури, торгових послуг, відпочинку та здоров'я і діяти відповідно.

Плани реконструкції населених пунктів мають базуватися на розумінні економічної спроможності. Проживання – робота – відпочинок.

6. Відбудова соціальної інфраструктури.

Відбудова зруйнованих шкіл має відбуватися відповідно до нових вимог і нових вимог до шкільних приміщень. Частково варто розглянути можливість адаптації до освітніх потреб інших громадських просторів у незайманій спільноті, таких як культурні центри, торгові центри тощо.

Відновлення зруйнованих закладів охорони здоров'я має здійснюватися на основі нового підходу до систем охорони здоров'я, які мають бути достатньо децентралізованими та технологічно оснащеними, з розумінням наявності критичних складових приватних закладів.

7. Енергетика.

Відновлення пошкоджених мереж електро- та газопостачання, максимальне перенаправлення з традиційного газопостачання на електроенергію (атомна енергетика та зелена енергетика).

Будівництво підприємств із переробки вугілля, торфу та кукурудзи на рідкі або газоподібні енергоносії.

Враховуючи обмежений потенціал українського експорту зерна та високу залежність України від імпорту дизельного палива та бензину, швидке розширення виробництва біодизеля та біостанолу на малих, територіально розпорошених сучасних підприємствах із переробки ріпаку, кукурудзи, цукрових буряків та картоплі.

На територіях, близьких до кордону з рф, де суттєво скорочується населення, ускладнюється ведення підприємницької діяльності, будівництва виробництв, де суттєво скорочується населення, потрібно розширювати заліснення територій перспективними видами деревини: і як палива, і як сировини для мебельних виробництв.

8. Виробнича сфера.

Відбудові передусім підлягають підприємства харчової промисловості, які працюють на внутрішній ринок, а також високотехнологічні та оборонні. Технологічні ланцюжки виробництва готової продукції оборонного призначення на базі українських підприємств та кооперації з підприємствами країн-союзників мають бути максимально замкнутими. При такому відновленні оборонних підприємств є доцільним створення спільних виробництв за участі американських корпорацій – виробників озброєнь та європейських, зокрема польських виробників.

У Центральному та Західному макрорегіонах має бути відкрито мережу проєктно-виробничих структур для розробки та виготовлення передової військової техніки, у тому числі через кооперацію із західними компаніями з використанням інструментів індустріальних та технологічних парків.

Заслуговує на увагу переміщення в центральні та західні регіони виробництва критично важливих озброєнь та боеприпасів зі східних та північних регіонів.

Відбудова промисловості повинна проводитися з урахуванням підвищення стійкості до ракетних ударів. Кооперативні мережі малих підприємств, альтернативи великим підприємствам, універсалізація конструктивних рішень щодо взаємозамінності окремих елементів машин, механізмів, особливо обладнання для потреб оборони.

Для розвитку регіонів, які найбільше постраждали від воєнних дій і які знаходяться в межах Східного макрорегіону, особлива підтримка має надаватись мікробізнесу, малому та середньому підприємництву, що використовує місцеву сировину, трудові ресурси, орієнтується на регіональний ринок і є менш цікавим для уражень з боку агресора.

Указом Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 було утворено «Національну раду з відновлення України від наслідків війни». Відповідно до затвердженого Положення про цю раду, її основне завдання: *«розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини..»*.

Далі є ще один важливий пункт: *«Рішення Ради в разі потреби реалізуються шляхом видання в установленому порядку актів Президента України, Кабінету Міністрів України внесення на розгляд Верховної Ради України відповідних законопроектів»*. Це зрозуміло, оскільки сама Рада не є органом влади із владними повноваженнями. Отже, можна стверджувати, що розробки Ради мають реалізовуватись у законний спосіб: через ухвалення необхідних законів, актів Уряду чи Президента.

Таким чином, не ставлячи під сумнів важливу інтелектуальну та координаційну роль Ради директорів у підготовці загального плану відновлення, можна передбачити, що фактичне планування та відновлення України та регіону здійснюватиметься в межах чинного законодавства або законів, які необхідно прийняти.

На нашу думку, враховуючи різні сектори, перераховані в Положенні про Правління, варто пам'ятати, що коли ми говоримо про відновлення, ми говоримо переважно не про ці сектори, а про території, які прямо чи опосередковано постраждали від війни. Тому так важливо, щоб регіонально-територіальні заходи з відновлення були комплексними, базувалися на достовірній інформації та достатньо достовірних прогнозах внутрішніх і зовнішніх загроз і можливостей для кожного регіону чи території.

Виходячи з вищевикладеного, на наш погляд, було б доцільно не створювати нову нормативну базу для відновлення країни, а розробити систему планової документації, яка вже розроблена за останні роки і відповідає найвищим європейським стандартам.

Ми розуміємо, що різні українські регіони та територіальні громади мають суттєво різні втрати внаслідок війни, тому потрібен різний підхід до планування розвитку чи відновлення. Адже навіть у межах території є громади, де більшість населених пунктів знищено чи пограбовано бойовими діями під час окупації, а інші окупація оминула без руйнувань.

Тому для одних громад актуальним є швидке відновлення через відбудову зруйнованого, а для інших – розвиток у нових умовах.

І в першому, і в другому випадку йдеться про необхідність певного синхронізованого плану відновлення одних та розвитку інших територіальних громад у межах однієї території. Подібна ситуація і в Україні. Регіони, які зазвичай не страждають від воєн, постають перед новими проблемами через вимушених мігрантів, розрив партнерства, логістичні збої та обмеження імпорту та експорту.

Усе це потребує внесення змін чи ухвалення нової редакції Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, складовою частиною якої може бути План відновлення регіонів.

Зміни до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року:

1. Потребується ідентифікація та оцінка нових викликів, що постали перед Україною в цілому та регіонами внаслідок російсько-української війни.

Для роботи над викликами потрібно зібрати інформацію про ступінь руйнування житлової, промислової, дорожньої, іншої інфраструктури; про кількість ВПО: звідки виїхали і де розмістились; про наявність/руйнування експортного потенціалу за регіонами.

2. Нова редакція ДСРР-2027 за своєю суттю має стати стратегічним планувальним документом для відновлення країни в цілому та стабілізації ситуації в регіонах та стимулювання їхнього розвитку в повоєнний період.

3. У Стратегії має бути чітко означена типологізація макрорегіонів за їх близькістю розміщення до фронту, наслідками бойових дій/бомбардувань/обстрілів і визначено орієнтири щодо їхньої спеціалізації в загальноукраїнському ринку на основі повоєнних можливостей.

4. Стратегія має визначити типи постраждалих територій – мікрорегіони/територіальні громади, які постраждали від бойових дій; встановити певну класифікацію цих типів в залежності від об'єктивних показників ступені руйнування інфраструктури, місцевої економіки, демографічної ситуації.

5. Нова стратегія має оперувати такими функціональними типами територій, які були визначені ще у ДСРР2027 і які об'єктивно нікуди не ділись через війну: регіональні полюси зростання, прикордонні території в несприятливих умовах, сільські території в несприятливих умовах, гірські території.

6. Слід переглянути систему цілей, зокрема оперативних, зменшити кількість завдань, що містять ці цілі. Сьогодні стратегічні цілі загалом відповідають потребам відновлення країни та розвитку її регіонів.

7. Реалізації стратегії має здійснюватись на основі програм, які впливають з оперативних цілей стратегії і які мають фінансуватись із таких джерел, як Державний фонд відновлення та регіонального розвитку (ДФВР).

8. Програми спрямовуються: на відновлення регіонів за визначеними підходами щодо належності регіону до певного макрорегіону; на розвиток певних функціональних типів територій; на досягнення згуртованості українського простору.

Важливо, на нашу думку, щоб план відновлення місцевих і постраждалих територій не розглядався окремо від генерального плану розвитку місцевих і територіальних громад.

Це потребує певних удосконалень закону про регіональний розвиток і, власне, ухвалення нової редакції Закону «Про засади державної регіональної політики». Нова редакція має врахувати сучасні реалії, що склалися щодо регіонального розвитку внаслідок війни, та визначити планувальні документи, інструменти фінансового оздоровлення та методи державної підтримки, необхідні для відновлення регіону та постраждалих територій. Розвивати зони певних функціональних типів, контролювати та оцінювати успішність відновлення.

Фінансування відновлення та розвитку регіонів

Відновлення регіонів, реконструкція постраждалої території потребуватимуть значних фінансових ресурсів, яких немає на регіональному рівні та дуже мало в Державному бюджеті України, має бути створено Державний фонд відновлення та регіонального розвитку [110] (ДФВР).

Ці кошти повинні поповнюватися переважно з різних джерел: конфіскованих активів рф, пожертвувань країн-донорів, кредитів міжнародних фінансових організацій. Саме цей фонд має фінансувати різні програми, спрямовані на відновлення регіонів, які готуються відповідно до Плану відновлення, який є складовою частиною Державної стратегії регіонального розвитку.

Для фінансування відновлення та подальшого розвитку регіонів і територій донори вимагатимуть гарантій, що допомога буде використана відповідально та на суспільне благо. Вони розподіляються справедливо відповідно до формату та змісту погоджених з ними планових документів і розробляються інклюзивно за принципом, що немає фінансування без плану та немає плану без фінансування, це буде використано швидко та ефективно. Ключовим елементом у забезпеченні ефективного використання допомоги є адаптивність та маневреність в управлінні: саме тому оптимальним рішенням є створення спеціального фонду – ДФРВ. Донори також можуть побажати, щоб допомога була відповідно маркована (наприклад, «Цей проєкт з розмінування фінансується ЄС»).

Важливо заздалегідь продемонструвати, що Україна вміє правильно розпоряджатися своїми коштами відновлення. Свідчення того, що уряд здійснює адекватне фіскальне управління, будуть необхідною умовою на етапі підготовки до вступу в ЄС. Тут дуже важливо встановити правила фінансування з коштів Фонду, максимально наближені до правил, які використовуються в ЄС при фінансуванні з попередньої акредитації та фондів порятунку ЄС. Це дає дві переваги: довіру донорів і готовність приєднатися до ЄС.

Правила ЄС постійно вдосконалюються та адаптуються до вимог країн-кандидатів на членство в ЄС, щоб підготувати конкретні основні завдання або вимоги для держав-членів ЄС протягом наступного семирічного циклу планування. Розробити правила фінансування з відповідними органами ЄС. Слід використати період реконструкції нашої країни для підготовки до вступу в ЄС.

Структурні фонди фінансують регіональну політику (або політику згуртованості), яка є головною інвестиційною політикою ЄС.

Регіональна політика ЄС спрямована на забезпечення гармонійного та збалансованого розвитку всіх країн і регіонів та зміцнення економічної, соціальної та територіальної цілісності ЄС. Регіональна політика спрямована на скорочення розриву в рівнях регіонального розвитку та подолання відсталості регіонів із найгіршими умовами розвитку. Особлива увага

приділяється територіям, островам і транскордонним гірським районам, особливо тим, які постраждали від природних або демографічних умов, таким як сільські райони, райони, які постраждали від індустріального переходу, і найпівнічніші регіони ЄС з дуже низькою щільністю населення.

Бюджет регіональної політики ЄС в 2021-2027 рр. становить близько пів трильйона євро (392 мільярди євро – кошти ЄС, решта – співфінансування країн-членів).

Розширення ЄС відбувається відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз. Іншими документами, які сьогодні регулюють процес розширення, є «Стратегія розширення і ключові виклики у 2014-2015 рр.» (від 8.10.2014 COM(2014) 700 final) та Рішення № 2021/1529 Європейського парламенту та ради від 15 вересня 2021, яким затверджено ключовий фінансовий механізм для країн кандидатів – Інструмент передвступної допомоги (Instrument for Pre-Accession III, IPA). Зрозуміло, що в жодному документі про розширення зараз ЄС немає згадки про Україну, але з набуттям Україною статусу кандидата ЄС актуалізує законодавство та прийме нові рішення щодо передвступного фінансування для України.

Інструмент допомоги перед вступом (IPA) – це засіб ЄС для підтримки реформ у країнах-кандидатах через фінансову та технічну допомогу з 2007 року. Фінансування перед ЄС є важливою інвестицією в майбутнє країни-кандидата, які підтримують країни у здійсненні необхідних політичних та економічних реформ і готують права та обов'язки, які супроводжують країни-члени ЄС.

Держави-члени повинні поважати законодавство ЄС загалом, наприклад, у сфері публічних закупівель, конкуренції та навколишнього середовища, під час відбору та реалізації проєктів. Країни-члени повинні мати інституційну структуру та відповідну адміністративну спроможність для забезпечення програмування, реалізації, моніторингу та оцінки регіонального розвитку надійними та економічно ефективними способами з погляду управління та фінансового контролю.

По суті, підготовчі правила до вступу в ЄС повинні стимулювати українську владу діяти за тими ж правилами, наскільки це можливо в Європі, плануючи відновлення регіонів і постраждалих територій, і маємо для цього певне підґрунтя.

У 2015-2022 рр. Україна досягла значного прогресу в реформуванні регіональної політики за підтримки ЄС та інших партнерів. У 2018 році Україна приєдналась до Рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо ефективного публічного інвестування на всіх рівнях влади. Це свідчить про те, що наша країна готова впроваджувати заходи щодо реформування системи управління державними інвестиціями. Зокрема, це забезпечує стабільність, прозорість, ефективність та зниження ризиків корупції на всіх етапах інвестиційного проекту.

У 2021 році за ініціативи Мінрегіону та при підтримці проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) було підготовлено ґрунтовний аналітичний звіт «Публічне інвестування для регіонального розвитку: спроможності, прогалини і рекомендації» [110]. Звіт містить аналіз спроможностей центральної, регіональної та місцевої влади у сфері публічного інвестування на основі Рекомендації ОЕСР, перелік наявних прогалин та рекомендації щодо їх вирішення на всіх рівнях врядування. Врахування цих рекомендацій при подальшому реформуванні державної регіональної політики допоможе Україні пришвидшити розкриття глави 22 під час переговорів з ЄС щодо регіональної політики.

Непродуктивність економіки та нерівномірність її розміщення посилює асиметрію міжрегіонального та внутрішньорегіонального соціально-економічного розвитку. Так, за підсумками 2018 року обсяг валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу загалом в Україні становив 84 235 грн. Найвищий рівень зазначеного показника зафіксовано у м. Києві (283 097 грн), найнижчий – у Луганській області (16 301 грн). При цьому у 19 областях значення цього показника є нижчим за середнє значення в державі; вище за середнє значення – у м. Києві, Полтавській, Дніпропетровській, Київській, Харківській та Запорізькій областях.

Традиційно зберігається значний розрив у заробітній платі за регіональною ознакою: найбільшою у квітні 2020 р. була середня заробітна плата в Донецькій області (12 473 грн) та м. Києві (15 278 грн), найнижчою – у Чернівецькій області (7560 грн).

Сучасний етап реалізації державної регіональної політики пов'язаний із певними ризиками, серед яких:

– недостатній рівень координованості реформ у сфері державної регіональної політики, адміністративно-територіальної реформи, реформи місцевого самоврядування та низки секторальних реформ;

– наявність хронічного конфлікту між виконавчою владою і місцевим самоврядуванням і, відповідно, відсутність чіткого розмежування прав та повноважень регіональних, районних та місцевих органів управління і, як наслідок, нестабільність нормативно-правових умов реалізації реформ;

– невизначеність чіткої процедури та відсутність чітких критеріїв укрупнення адміністративних районів і чіткого розподілу повноважень щодо районного рівня влади;

– відсутність у багатьох випадках визначених меж адміністративно-територіальних одиниць, що породжує постійні компетенційні суперечки між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади, зокрема щодо права власності на землю, податки тощо;

– наявність проблеми законодавчого врегулювання та процедурних аспектів механізму передачі й використання земельних, майнових та інших ресурсів ОТГ, а в перспективі нових укрупнених адміністративних районів;

– недосконалість реформування діяльності територіальних органів виконавчої влади щодо реалізації ними контролюючих та координуючих функцій (відсутність контролю за ефективністю використання ресурсів ОТГ);

– невирішеність питань ресурсного забезпечення розвитку територій, зокрема територій з особливими проблемами розвитку;

– недосконалість наявних інструментів механізму державної підтримки розвитку територій, які здебільшого використовуються не на «розвиткові цілі», а на вирішення поточних завдань, тобто покриття нестачі капітальних видатків місцевих бюджетів, а також відсутність гарантованих інструментів щодо фінансової підтримки розвитку цих територій.

Ці проблеми прямо чи опосередковано впливають на розбудову механізмів реалізації державної регіональної політики, соціально-економічної політики регіонів, зокрема в частині відносин між регіональною владою та територіальними громадами. Державна регіональна політика сьогодні використовує інструменти міжбюджетного вирівнювання та програмно-проектний інструментарій стимулюючого впливу. З огляду на наявні інструменти можна говорити про активну та пасивну регіональну політику. Якщо пасивна регіональна політика включає інструменти міжбюджетного вирівнювання (дотації та субвенції), то активна – спрямована на впровадження заходів стимулюючого впливу, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності економік регіонів. На основі врахування важелів впливу пасивної та активної регіональної політики визначимо її засадничі детермінанти, які закладаємо в стратегію модернізації механізмів державної регіональної політики.

До вказаних детермінантів належать:

- підвищення якості управління та адміністрування;
- залучення партисипативних інститутів суспільного впливу шляхом набуття ознак публічної політики через зростання ролі питань консенсусу та збалансованості інтересів різних груп населення та залучення їх до постановки та вирішення місцевих проблем; актуалізація та поширення інструментів державно- і муніципально-приватного партнерства;
- підвищення рівня взаємоузгодженості управлінських рішень між ієрархічними рівнями влади;
- досягнення компліментарності через узгодження секторальних реформ;

- забезпечення системного стратегування та програмно-цільового програмування;
- дотримання балансу між інструментами вирівнювання і стимулювання розвитку регіонів;
- зростання ролі фінансових інструментів стимулювання регіонального та місцевого розвитку;
- взаємоузгодженість політики стимулювання розвитку «точок зростання» та підтримки економічно менш розвинутих та депресивних територій;
- залучення «м'яких» інститутів як обов'язкових чинників сприяння сталому розвитку регіонів;
- впровадження нових управлінських технологій (наприклад, електронні адміністративні послуги чи міжмуніципальне партнерство);
- імплементація інституційного базису регіональної політики ЄС;
- гармонізація внутрішньосистемних заходів регіональної політики та зовнішніх впливів тощо.

Варто зауважити, що ключовими чинниками регіонального розвитку в країнах-членах ЄС сьогодні визнано інноваційну активність, людський капітал та ефективні інститути (ефективне управління). Акцентується увага саме на цих детермінантах регіонального розвитку та трансформації традиційної моделі регулювання регіонального розвитку, у якій визначальну роль раніше відігравали базова інфраструктура та внутрішні інвестори. Слід зазначити, що в умовах України вказані детермінанти із цілком зрозумілих причин зберігають свою значущість. Європейські вчені зосереджують увагу на значенні мережевих структур як чинника конкурентоспроможності регіонів. Йдеться не просто про прямі зв'язки між економічними агентами, а про різноманітність та відкритість зв'язків, що забезпечують регіонам додаткові конкурентні переваги.

Проблема інноваційності економіки європейських регіонів розглядається в аспекті дифузії інновацій, тобто в ракурсі регіонів, здатних продукувати інновації і тих, де їх наслідують. Інновації в ЄС зосереджені у відносно невеликій кількості регіонів, головним чином, у Північній та Західній Європі. Українські регіони в цьому контексті постають перед проблемою обмеженості можливостей продукування інновацій, не говорячи вже про мобільність інновацій. Вирішення цієї проблеми лежить в площині взаємоузгодженості управлінських впливів: держави, яка створить інституціональні умови для розвитку, наприклад, об'єктів інноваційної інфраструктури (технопарків, наукових парків і технополісів тощо) та регіонів і територіальних громад, які ініціюють та реалізуватимуть створення та функціонування таких структур. Проблема людського капіталу в європейській регіональній політиці розглядається крізь вплив міграції та необхідність інтеграції мігрантів, який різниться між регіонами та містами й потребує вирішення проблеми їх соціальної інтеграції. Така політики реалізується шляхом сприяння національному зростанню через моделі підвищення регіональної «конкурентоспроможності» (Австрія, Бельгія, Греція, Нідерланди), зменшення структурних регіональних економічних диспропорцій (Німеччина, Італія, Іспанія) або комбінації цілей конкурентоспроможності та справедливості (Чехія, Фінляндія, Франція, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Велика Британія). Сьогодні акцентується увага на проблемах ринків праці, мобільності робочої сили та нерівномірності рівнів захворюваності населення.

Ефективність управління в європейській регіональній політиці пов'язують з недостатньою якістю інституцій управління регіональним розвитком, своєчасністю використання ресурсів, узгодженістю та якістю програм і проєктів. Так, у звітах про згуртованість ЄС (2014, 2017 рр.) наголошується, що низька якість адміністрування є важливим питанням реалізації регіональної політики.

В умовах України удосконалення регіональної політики та механізмів її реалізації має відбуватись за умов забезпечення комплексного підходу до управління регіональним розвитком, що забезпечить:

- збалансування управлінських впливів шляхом покращення координації політики між різними рівнями державної влади і місцевим самоврядуванням; горизонтальної інтеграції всіх секторальних політик, що забезпечуватиме синергетичний ефект управлінських рішень. У цьому контексті дуже важливим є також питання узгодженості міської та регіональної політики;
- врахування територіальної специфіки, яка має сприяти дієвості управлінських впливів на локальному рівні;
- створення умов для розвитку мережеских форм економічних суб'єктів на міжрегіональному, макрорегіональному, національному і міждержавному рівнях тощо.

Сьогодні в Україні в процесі реалізації адміністративно-територіальної реформи система управління регіональним розвитком зазнала змін у порівнянні з тією, яка сформувалася впродовж останніх років. Як на регіональному, так і на рівні об'єднаних територіальних громад почали формуватися нові механізми управління, зокрема стратегічного. Основним елементом у системі стратегічного управління є стратегічне планування, яке передбачає розробку стратегій, що включають набір стратегічних цілей розвитку територій та заходів щодо їх реалізації. Фактично стратегії є планом дій державної, регіональної чи місцевої влади, де визначено, що регіональна влада бажає зробити і яким чином це буде реалізовано. Тому важливе значення має цикл формування та реалізація регіональної стратегії.

Наявність обґрунтованої державної стратегії регіонального розвитку сприятиме гармонізації відносин між центром і регіоном щодо спільного фінансування проектів регіонального розвитку, що забезпечить:

- концентрацію ресурсів регіонів і держави на вирішенні найгостріших проблем;

- узгодження інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку регіонів;

- диверсифікацію джерел ресурсного забезпечення регіонального розвитку, у тому числі за умов широкого залучення приватного капіталу для фінансування спільних проєктів регіонального масштабу;

- підвищення відповідальності місцевих органів влади за ефективне використання ресурсів, спрямованих на вирішення соціально-економічних проблем регіону;

- чітке визначення зобов'язань сторін, спільну відповідальність уряду та місцевої влади за кінцевий результат реалізації визначених стратегічних завдань тощо.

Ефективність стратегічного планування регіонального розвитку залежить від ресурсів регіонів, можливостей їх використання, тобто переваг – сильних сторін регіону і водночас від наявних ризиків і загроз, які є перешкодами його соціально-економічного розвитку.

Процес стратегічного планування не передбачає єдиних підходів, методів та процедур, оскільки враховуючи регіональні відмінності у географічних характеристиках, наявних ресурсах, потужностях економічної активності, соціальній організації життєдіяльності населення, ефективності діяльності органів влади.

Стратегічне планування регіонального розвитку методологічно варто спрямовувати на розроблення та прагматичний відбір елементів дієвих концепцій та методик їх синтезування для забезпечення гнучкості та свободи дій у виборі механізму та інструментів реалізації стратегії в особливих соціально-економічних умовах життєдіяльності населення регіону.

Наступним кроком процесу стратегічного планування розвитку регіонів є визначення можливих шляхів, інструментів впровадження розробленого плану та створення найліпших умов для її реалізації. Адже реальність виконання стратегії регіонального розвитку в основному залежить від

ресурсного забезпечення пріоритетних для кожного регіону напрямків розвитку, а ефективність її реалізації залежить від того, наскільки правильно поставлені та структуровані стратегічні цілі та завдання.

В Україні необхідно запровадити системне стратегічне планування, сутність якого полягає в розробці стратегій розвитку територіальних систем різного ієрархічного рівня – від державного до місцевого. Якщо розробка Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій є усталеною практикою, то розробка стратегій місцевого розвитку, зокрема, територіальних громад базового рівня є питанням найближчої перспективи. Питання взаємоузгодженості стратегій різного рівня сьогодні є дискусійним.

Відповідно до послідовності етапів стратегічного планування регіонального розвитку можна виділити такі вимоги до ефективного та адекватного планування на місцевому рівні:

- узгодження терміну бачення стратегічного розвитку територіальної громади з часовими рамками стратегій вищих рівнів;

- розробка стратегічного бачення розвитку територіальних громад має визначатись на основі аналізу проблем та можливостей їхнього розвитку за умов врахування інтересів їх населення;

- обґрунтування поточних цілей має базуватись на використанні проєктного підходу, який передбачає планування необхідних ресурсів щодо реалізації проєкту, термінів проєкту, виконавців проєкту, а також вибір системи індикаторів моніторингу і контролю виконання плану.

- залученням нових методів та інструментів регулювання розвитку регіонів, що виникли в процесі реалізації реформи децентралізації влади;

- актуальністю вимог модернізації стратегічного планування в зв'язку зі слабкою узгодженістю стратегій різного виду та рівня;

- неузгодженістю часових параметрів різних інструментів реалізації стратегічних та операційних цілей.

Ефективність стратегічного планування регіонального розвитку залежить від ресурсів регіонів, можливостей їх використання, тобто переваг – сильних сторін регіону і водночас від наявних ризиків і загроз, які є перешкодами його соціально-економічного розвитку.

Серед найбільш важливих досягнень у сфері цифрового розвитку експерти називають: появу Міністерства цифрової трансформації України, створення та підвищення законотворчої активності Комітету цифрової трансформації України, запуск порталу державних послуг та мобільного застосунку «Дія», збільшення кількості електронних публічних послуг, розвиток сфери електронних комунікацій та вдосконалення системи надання електронних довірчих онлайн, збільшення кількості ініціатив у сфері цифрової освіти, розробка стратегії («дорожньої карти») інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу.

До найбільш актуальних проблем цифрового розвитку України на даний момент експерти відносять: наявність значних прогалів у географії покриття території України можливостями доступу до мережі Інтернет, необхідність посилення активності у розвитку цифрових навичок всіх категорій громадян та секторів економіки, затягування прийняття Закону України «Про електронні комунікації», брак офіційно затверджених стратегічних документів у сфері цифрового розвитку, прогалини в системі кібербезпеки та захисту персональних даних у мережі Інтернет, низьку якість досліджень у системі закладів вищої освіти та науково-дослідних інститутів, недостатню підтримку цифрової трансформації бізнесу.

За останні півтора року уряд України значно посилив інституціональні важелі розвитку національного цифрового ринку та здійснення цифрових трансформацій в економіці та суспільстві. Із середини 2019 року ключовими формувачами політики та суб'єктами прийняття рішень у сфері цифрової трансформації в Україні є Комітет з питань цифрової трансформації Верховної ради України та Міністерство цифрової трансформації України. Комітет з питань цифрової трансформації виконує законотворчу функцію,

тоді як Міністерство цифрової трансформації є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах: цифровізації; цифрового розвитку; цифрової економіки; цифрових інновацій; електронного урядування та електронної демократії; розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; відкритих даних; розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності; розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій; електронної комерції та бізнесу; надання електронних та адміністративних послуг; електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; розвитку ІТ-індустрії.

Протягом 2020 року була створена одна з найбільш важливих передумов для синхронізації роботи органів виконавчої влади в процесі цифрової трансформації України – у всіх міністерствах були призначені заступники міністрів з питань цифрового розвитку (CDTO), на яких покладено відповідальність у просуванні цифровізації конкретних галузей та сфер. Крім того, розпочато процес призначення заступників керівників регіональних та місцевих органів влади з питань цифровізації, які будуть забезпечувати пряму комунікацію з профільним міністерством

Відповідно до частини 2 ст. 9 Закону України «Про правовий режим військового права», муніципалітети продовжують здійснювати повноваження, надані Конституцією України, цим Законом та іншими законами України. Воєнком спільно з Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами управління та органами місцевого самоврядування забезпечують здійснення заходів і повноважень, передбачених законодавством України про «Правовий режим воєнного стану» захищати Україну, захищати безпеку людей та національні інтереси.

Забезпечення дії Конституції і законів України на території, де введено воєнний стан, а разом із військовим порядком воєнного стану оборони країни, цивільного захисту, громадської безпеки й порядку, охорони прав,

свобод і прав громадян Президентом України можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. Військова адміністрація населених пунктів утворюється в одному або кількох населених пунктах (селах, селищах, містах), у яких сільські, селищні, міські ради та органи виконавчої влади не здійснюють повноважень, наданих Конституцією та законами України, у тому числі фактичний саморозпуск або самоусунення повноважень відповідно до закону, або внаслідок фактичного невиконання чи припинення повноважень.

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військове управління спільно з військовою адміністрацією (у разі її утворення) може здійснюватися самостійно або за участю органів управління, муніципалітетів. Запровадити та реалізувати конституційні права і свободи людини, громадянські і законні права та законні інтереси, передбачені Указом Президента України про введення воєнного стану в межах тимчасових обмежень, та вжити таких заходів:

1) установити (посилити) охорону об'єктів загальнодержавного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів забезпечення життєдіяльності населення та запровадити особливі режими їхньої роботи. Порядок встановлення (посилення) охорони об'єктів і переліків, що підлягають охороні у зв'язку з введенням воєнного стану, та порядок особливого режиму роботи затверджуються Кабінетом Міністрів України.

2) запровадити для виконання трудових обов'язків дієздатних осіб, не закріплених за підприємствами, установами та організаціями, які не зайняті у сфері оборони країни та у сфері забезпечення життєдіяльності населення на період воєнного стану. Залучення в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що проводяться з ліквідації наслідків надзвичайного стану, що виник на період воєнного стану, і забезпечення потреб Збройних Сил України, а також робіт оборонного характеру, інші збройні сили, правоохоронні органи та сили цивільної оборони та системи забезпечення

функціонування національної економіки та системи життєзабезпечення населення і, як правило, не потребує спеціальної спеціалізованої підготовки осіб. За працівниками, які виконують суспільно корисні завдання, на час виконання цих завдань зберігається колишнє місце роботи (посада). В умовах воєнного стану порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт та питань соціального захисту з урахуванням вимог закону визначаються Кабінетом Міністрів України;

3) використовувати можливості і трудові ресурси підприємств, установ і організацій для потреб оборони країни відповідно до законодавства про працю, змінювати режим праці, проводити інші зміни у виробничій діяльності, виконувати умови праці;

4) в умовах правової системи воєнного стану примусове вилучення майна громадян або спільної державної власності відповідно до потреб держави, конфіскація майна державних підприємств і народногосподарських об'єднань у порядку, встановленому законом, та видача відповідних документів встановленого зразка;

5) запровадити комендантську годину (заборона перебування на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально оформлених перепусток і посвідчень у певний період доби) та особливого світломаскового режиму в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

6) встановити особливий режим в'їзду та виїзду, обмежити свободу пересування та пересування транспортних засобів для громадян, іноземців та осіб без громадянства в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, перевіряти документи осіб, а в разі потреби оглядати речі, транспортні засоби, багаж і вантаж, адміністративні будівлі і будинки громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

8) забороняти проведення мирних зібрань, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

У Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 8056 «Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб на період дії воєнного стану».

Прийняття законопроекту зумовлене гострою необхідністю внесення змін до законодавства України «Про правовий режим воєнного стану», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законів. Оскільки органи місцевого самоврядування та військове управління застосовували ці закони в умовах чинного воєнного стану, виникла потреба в удосконаленні, особливо в частині забезпечення системності, повноти та чіткості воєнного стану. Питання здійснення повноважень органів місцевого самоврядування та їхніх органів місцевого самоврядування, випадки здійснення та строк повноважень, гарантії посадовим особам органів місцевого самоврядування, повноваження яких припинено, тощо. Тому прийняття законопроекту є дуже важливим і своєчасним.

Основними позитивними наслідками прийняття законопроекту є:

- Обмежено повноваження військової адміністрації, що діє на території з обмеженим режимом місцевого самоврядування (до окремого рішення парламенту), а за поданням Президента — військової адміністрації, до сфери управління якої входить Верховна Рада, надала всю повноту над територією (якщо муніципалітет не зміг).

- Існують чітко прописані правила, за якими голова громади отримує повноваження бути головою військового адміністрації населеного пункту.

- Бюрократичний процес найму військових та державних службовців, у тому числі колишніх службовців місцевого самоврядування спрощено.

- У період воєнного стану та післявоєнний період було вдосконалено процес взаємодії органів військового управління та військово-цивільної адміністрації.

- Положення про прийняття рішень про утворення військової адміністрації за поданням окремих органів влади перед Президентом України доповнено відповідними положеннями про можливість цими суб'єктами порушувати такі питання перед Президентом України. Це дозволяє главі держави самостійно приймати рішення з цього питання, орієнтуючись на наявні джерела інформації, а також пропозиції обмеженого тематичного кола, якщо це необхідно.

- Президенту України надається можливість утворювати військову адміністрацію населеного пункту (селища), до повноважень якої належить виключно здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Цей військовий уряд діє в органах місцевого самоврядування територіальної громади й відповідним сільським, селищним, міським головою. При цьому, якщо хоча б один із суб'єктів системи місцевого самоврядування територіальної громади не здійснює своїх повноважень або ухвалення рішень з порушеннями закону сільська, селищна, міська рада, сільських виконавчих органів або міські голови Президент України може внести на розгляд Верховної Ради за поданням відповідної обласної державної адміністрації (обласної військово-цивільної адміністрації, обласної військової адміністрації – у разі утворення). Приймати рішення щодо здійснення повноважень визначених сільських, селищних, міських рад, виконавчих комітетів та раніше утворених сільських, селищних, міських (селищних) міського голови.

Героїчний опір Української армії та українського народу в цілому ворогові – головний аргумент нашої перемоги проти нещадної сили росії.

Війна завдала страшної шкоди всій Україні, українським регіонам і територіальним громадам. Україні потрібна повоєнна відбудова, план можна й потрібно готувати вже сьогодні.

Україна має можливість пришвидшити свій вступ до Європейського Союзу (ЄС), тому плани реконструкції та регіонального розвитку вже повинні узгоджуватися з європейськими правилами, отримуючи тут досвід і зміцнюючи довіру іноземних партнерів до наших планів і реалізації.

Зусилля всіх учасників плану ефективно координуються, оскільки зростає ризик для своєчасності, всеосяжності та реалістичності підготовлених планів відновлення в умовах ослаблення адміністративної та місцевої влади через війну. потрібен процес. Цю роль може виконувати Національна рада з відновлення України наслідків війни, але водночас вона не може і не повинна замінювати виконавчу владу, відповідальну за реалізацію політики відновлення.

Війна породила чимало болісних проблем, які потребують вирішення. Вирішення цих проблем маємо використати як можливість швидкого входження вільних країн до європейської родини та розвитку України для українського суспільства, миру та процвітання в Європі.

На жаль, війна триває довго і її наслідки будуть відчувати Україну ще не один десяток років. Тож, чекати закінчення війни не варто. Щоб почати відновлення країни, ми все одно втратимо час не там. Нам потрібна зараз концентрація зусиль не тільки на фронті, а й у тилу. Центр та захід України мають стати єдиним великим цехом і полем нашої економіки (уже три місяці йде війна, а більшість підприємств, які б могли випускати необхідну для фронту і тилу продукцію, або не працюють, або працюють неповний тиждень, що не нормально в умовах війни). Необхідно нові виробництва, відновлюватись закриті підприємства, тут сільське господарство має ставати багатогалузевим, аби забезпечити внутрішній ринок України харчовими продуктами. У нинішній ситуації вже сьогодні необхідно мобілізувати всі людські, фінансові, технічні та організаційні ресурси, спрямовані на швидке зростання економіки регіону. Якщо можливості тилу допоможуть фронту і збережуть народне господарство, то регіони і території, які найбільше постраждали від поточних і триваючих військових дій, зможуть відновлюватись набагато швидше.

Відбудова економіки сьогодні й мобілізація тилу – це прискорене відновлення решти регіонів завтра.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз теоретичних аспектів розвитку інституціоналізму засвідчує, що поняття «інституціоналізм» «інституціональне середовище», «інституційна структура», «інституційна основа» дають назву різним явищам, які хоч і пов'язані між собою через систему каналів формування інституціонального середовища національної економіки, але містять у собі різний дефініційний зміст і не можуть ототожнюватися. Розбіжності в тлумаченні поняття «інституціоналізм» викликано відмінністю наукових поглядів, теорій, із погляду яких воно розглядається, предмета й завдань конкретного дослідження, на його формування впливає і належність представник, установ шкіл старого інституціоналізму та неоінституціоналістів.

Варто підкреслити, що інституційне середовище – це сукупність інститутів, тобто норм або правил, спрямованих на вирішення економічних проблем, а також ієрархія організацій установ та інших утворень, діяльність яких спрямована на досягнення конкретних цілей. Інституціональне середовище не є ідеальним середовищем, але національна економіка має прагнути до формування інституціональної основи, яка сприяла б покращенню умов функціонування її суб'єктів.

Розвиток економіки перебуває у взаємозалежності з формуванням інституціональної основи економіки, її комплементарних інститутів. Визначені в статті категоріальні аспекти формування понятійної бази інституціоналізму стануть у нагоді для подальшого наукового пошуку в питаннях удосконалення умов функціонування регіональної та національної економіки, дозволять критично оцінити основні детермінанти та виділити фактори, які блокують розвиток.

В сучасних українських реаліях необхідно відмовитися від механічного копіювання досвіду (навіть успішного) однієї країни щодо інституціоналізації, децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою та діяльності органів публічної влади.

Проблема недостатнього забезпечення адекватними фінансовими ресурсами функцій місцевих громад та їх взаємозв'язок з процесами активізації економічного розвитку, що розширюються внаслідок децентралізації, є спільною для багатьох країн, що розвиваються. Тому загальною тенденцією є покращення умов для мобілізації ендогенних ресурсів, зокрема на основі муніципально-приватного партнерства, сприятливого місцевого оподаткування, інвестицій в інфраструктуру громад, інформаційної та правової підтримки тощо.

Очевидним є двосторонній взаємозв'язок між посиленням дієвості територіальних громад та ефективністю регіональної політики. Перше без другого може стати відверто деструктивним, а отже, розбудова сучасної регіональної політики – «ключ» до успішної децентралізації та адміністративно-територіального оновлення країни.

Досягнення фінансової спроможності громад стало основним мотивом активного просування ідей подальшого добровільного об'єднання територіальних громад. На думку експертів, нині основним фінансовим стимулом для об'єднання є можливість отримувати прямі дотації від держави протягом перших п'яти років після об'єднання. Субвенція надається для створення, модернізації інфраструктури об'єднаних громад та може спрямовуватись на нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури, що належать до комунальної форми власності. Насправді в секторальному вимірі половину виділених коштів було спрямовано на об'єкти й заходи у сфері освіти та об'єкти дорожньо-транспортної інфраструктури.

Результатом дослідження є окреслення авторського бачення сутності основних модернізаційних аспектів регіонального розвитку як інституціонального базису державотворення.

Дослідження впливу інституціоналізму на розвиток продуктивних сил регіонів України переконливо доводить, що стратегія державотворчого курсу в напрямку децентралізації владних повноважень є довгоочікуваною альтернативою і абсолютно виправданою.

Проте належної віддачі від ефективності його реалізації у форматі рівня і якості життя більшість населення країни ще не відчула, оскільки як у і 2014 році, так і сьогодні бракує глибоко продуманої, реалістичної і всебічно виваженої дорожньої карти системної модернізації, чіткого окреслення повноважень і відповідальності державного управління і місцевих органів публічної влади.

У межах публічного дискурсу вважаємо, що з позиції нового регіоналізму під інституціоналізмом слід розуміти таку систему суспільних відносин, яка на засадах людиноцентризму та смартспеціалізації гармонізує модернізацію продуктивних сил зі свідомим використанням економічних законів та ефективного публічного управління задля забезпечення сталого просторового розвитку, реалізації конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів та посилення інтеграційних процесів.

Враховуючи реальну практику реалізації державних стратегій децентралізації влади та оцінюючи її результати, на нашу думку, що цьому курсу необхідно надати нового динамізму.

Передусім необхідно терміново подолати інституціональну неупорядкованість у вирішенні цих завдань, привівши у повну відповідність з ними структуру центральних органів виконавчої влади завершення процесу, нормативно-правову базу функціонування територіальних громад та систему їх кадрового забезпечення згідно з нормами Конституції України.

Ключовим маркером цих процесів має стати протидія відцентрованим процесам, згуртованість всіх гілок та рівнів публічної влади задля зміцнення унітарності державного устрою та забезпечення високої компетентності у сфері публічного управління, особливо в частині відповідальності органів місцевого самоврядування насамперед за наповнення місцевих бюджетів власними доходами, соціальну підтримку передусім вразливих верств населення та екологічної безпеки людей на абстрактній території держави за місцем їх проживання.

Важливо усвідомити, що не головне як буде називатися очільник місцевих органів виконавчої влади, а те, щоб сам посадовець не був, як нині, особисто відданим або однопартійцем керівного центру, а реально став локомотивом модернізації продуктивних сил і регіональної економіки, провайдером формування синергічних функціонально-комунікаційних просторових систем європейського типу, носієм державницького світогляду, чистим за морально-етичними характеристиками, здатним по-новому вирішувати нашаровані проблеми передусім у економічній сфері.

Керуючись досвідом постсоціалістичних країн ЄС інституціональними передумовами для використання економічного потенціалу в нашій державі мали б стати мотивація до створення нових робочих місць у всіх сферах господарювання, реалізація програми імпортозаміщення та активізації функціонування внутрішнього ринку, формування інвестиційної привабливості окремих територій та налагодження ефективних міжрегіональних зв'язків.

Взаємодіючи між собою, інститути та інституції здатні сформувати інституціональні механізми, тобто сукупність взаємозв'язків між формальними і неформальними суб'єктами владних відносин з метою реалізації принципів демократичного урядування та координації дій у реалізації стратегії сталого просторового розвитку.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що окреслення авторського бачення сутності методологічного стратегування регіонального розвитку дуже потребує модернізації інституціональної основи державотворення.

Сучасні глобалізаційні виклики в напрямку модернізації економіки загалом і продуктивних сил зокрема, за умови максимального залучення інтелектуального потенціалу, впровадження сучасних технологій та інших типів інновацій стає єдиноможливим шляхом подолання кризи управління, забезпечення стабільного зростання економіки регіонів, покращення якості та рівня життя населення.

На нашу думку, врахування запропонованих методологічних засад процесів модернізації продуктивних сил, удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації економіки як елемента комплексу

заходів сучасної державної регіональної політики сприятиме досягнення спроможності територіальних громад зокрема та сталого економічного розвитку країни загалом, забезпечення її процвітання.

Комплексна реалізація цих принципів сприяє інклюзивному зростанню, якому властива не лише соціально-економічна, а й антидискримінаційна спрямованість, орієнтація на стабільне стале зростання, та регіональний розвиток громад.

Впровадження нового регіоналізму у вітчизняну практику управління просторовим розвитком у контексті європейської стратегії передбачає використання загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціалізованих методів дослідження.

На нашу думку, першочерговими заходами щодо виправлення допущених помилок мають стати:

1. Невідкладне унормування в Конституції України стратегічного курсу на децентралізацію владних повноважень, оскільки, зволікаючи з усуненням цієї нормативно-правової прогалини, наша держава свідомо ігнорує свій аксіологічний вибір щодо інтеграції в новий цивілізований світ.

2. З метою досягнення національно свідомої синергійності поведінки всіх громадян у посиленні доцентрових зусиль не лише в економічній, а й у соціогуманістичних, науково-технічних, духовній сферах та збереження довкілля для майбутніх поколінь необхідно переглянути та доповнити новими законами в частині гармонізації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства з утвердженням пріоритетних стратегій державотворення, як інтерактивного маркера консолідації державотворчих дій у напрямі світового цивілізованого розвитку.

3. Започаткування суспільного діалогу в напрямку імплементації в державну стратегію регіонального розвитку сутнісних закономірностей, орієнтованих на модернізацію продуктивних сил, конвергентність усієї сукупності функцій, які сприяють консолідації нації в напрямку

соціогуманістичної візії, орієнтованої не лише на надолуження глибокого відставання в соціально-економічній сфері чи піднесення рівня матеріального добробуту до рівня європейських стандартів, а і створення ментальних умов та національно-творчого середовища, особливо серед молоді задля того, щоб не опинитися в оглядовій перспективі на узбіччі науково-технічного інформаційного інноваційного чи будь-якого іншого прогресу та творчого генерування нових цінностей у форматі економіки знань.

4. Консолідуючі імперативи збереження та прогресивного підвищення конкурентоспроможності за нових складних умов і прояву нових викликів, зумовлених пандемією коронавірусу, важливою складовою методологічного стратегування є задіяння у практику процесів державотворення екстрактивних максимів, що характеризують основні принципи територіальної організації національного господарства та мають особливості становлення, функціонування і розвитку в конкретних історичних умовах.

5. Сформувати новий рівень громадянської свідомості з високим статусом згуртованості нації, її колективного критичного мислення, створення нових знань і сталої передачі їх наступним поколінням, що єдина держава формується лише через ефективні територіальні громади та збалансовані регіони.

Водночас, віддаючи належне територіальним громадам, як центральній ланці державотворчого процесу, необхідно терміново інституціонально визначити права, обов'язки та структуру місцевих органів виконавчої влади, оскільки регіональні інтереси є об'єктивним явищем, незалежно від рівня їхньої обізнаності. Саме тому поєднання на засадах синергізму державних, регіональних і місцевих інтересів, відмова від системи делегування повноважень повинен мінімізувати наявні суперечності між ними. Навпаки інституціональне ядро управління регіональними господарськими системами має бути спрямоване на зміцнення єдиного економічного простору держави, подолання сепаратистських настроїв на субнаціональному й субрегіональному рівнях, забезпечення національної безпеки країни.

6. Зростаюча асиметрія регіонального ландшафту України, застарілі підходи до статистичних вимірювань, відсутність методологічного стратегування просторового розвитку з урахуванням рівня добробуту населення висуває на порядок денний нову світоглядну парадигму, що ґрунтується на інклюзивності сталого розвитку. розвитку.

Представлено методику розрахунку зведеного індексу інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості, яка враховує реальність національних статистичних даних та передбачає оцінку рівня розвитку продуктивних сил, соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, а також критерії економічної безпеки та сталості розвитку територій.

Рейтинг, здійснений науковцями ДУ «Інститут економіки і природокористування НАН України», переконливо засвідчив, що сучасна практика оцінки рівня регіонального розвитку лише через показник валового регіонального продукту є застарілою і, безумовно, потребує запровадження нових методологічних підходів.

7. Насамкінець, а можливо і першочерговим фактором ефективного управління просторовим розвитком є рівень компетентності державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування. Саме наявність базису знань та умінь приймати ефективні рішення в умовах мінливого середовища забезпечує успішність процесу децентралізації.

Поділяємо методологічні підходи до оцінки рівня інклюзивності сталого регіонального розвитку, які запропоновані науковцями «Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Проте, на наш погляд, методику доцільно доповнити розрахунком композиційного індексу, який дозволить знівелювати обсяги валового регіонального продукту в межах економічного простору держави.

На нашу думку, об'єктивне оцінювання модернізації інституціональної основи регіонального розвитку можливо здійснити шляхом розрахунку зведеного індексу інклюзивності регіонального розвитку на основі стійкості.

Варто відмовитися від існуючої практики, що достатньо мати дбайливого господаря на рівні громади та порядну людину, яка користується довірою співмешканців, оскільки нині необхідні сучасні знання та практичний досвід у головних сферах інвестиційної діяльності, формування інноваційних програм в умовах розумної спеціалізації, бізнес-планування, транскордонного співробітництва, бюджетування та зростання доходів місцевих бюджетів, подолання соціальної дискримінації та розшарування доходів домогосподарств.

В умовах сучасних вітчизняних реалій гармонізація інституціональних позицій регіонів має базуватися на таких модернізаційних підходах:

- по-перше, наявність ефективної системи регіонального управління як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Мета – формування такого регіонального економічного середовища, яке б дозволяло розвивати всі сфери діяльності, зацікавлені у створенні нових робочих місць за рахунок використання просторових конкурентних переваг;

- по-друге, двигуном економічної діяльності стане формування потужного внутрішнього ринку, що визначається маркетинговими дослідженнями його кон'юнктури;

- по-третє, розвиток ринкової інфраструктури, насамперед логістики, динамічність та адаптивність якої має за мету використання усіх наявних переваг, підвищення дієвості господарського механізму, запобігання кризовим проявам на ринку.

Аналітичні дослідження, які базуються на наслідках пандемії Covid-19 та повномасштабної війни з боку Росії, зробили видимими суттєві проблеми зайнятості в територіальних громадах, які в порівнянні будуть спільними для всіх регіонів України. Такими є:

- безробіття та соціальна напруга через зниження активності економічно активного населення;

- байдужість мешканців громад, пасивність у вирішенні питань громади;

- зменшення валового виробництва і продуктивності праці в громадах через ірраціональне використання людського потенціалу;

- відсутність стратегічного планування розвитку в територіальних громадах, небажання долучати до проєктів розвитку науковці, громадських активістів тощо;

- міграція за межі територіальної громади та збільшення загального, податкового навантаження на працездатне населення, адже мігрують зазвичай активні члени громади, а залишаються ті, які є пасивними та потребують захисту.

Аналіз структури доходів і витрат домогосподарств як базової інституції модернізаційного стану засвідчив, що нині державна політика не сприяє їхньому позитивному впливу на рівень інклюзивності сталого розвитку регіонального ландшафту України.

Децентралізаційні зміни стосувались не лише регіону як об'єкта державної політики, оскільки фактори географічного положення та територіальної близькості суттєво знецінювалися зі зростанням мобільності ресурсів, капіталу, товарів і послуг.

Дослідження впливу домогосподарств як інституціонального базису на інклюзивний регіональний розвиток в умовах модернізації процесів державотворення в Україні доводить, що такі економіко-географічні чинники конкурентоспроможності регіонів, які вважалися традиційними, як наявність природних, трудових та енергетичних ресурсів, якість наявного матеріального капіталу тощо, втрачають значущість для просторового розвитку, натомість домогосподарства здобувають більш вагомий потенціал.

Важливою є роль територіальних громад у використанні громадського потенціалу для активізації інвестиційної діяльності, а активізація використання внутрішніх ресурсів для збільшення темпів локалізації економічного простору загалом сприятиме модернізації продуктивних сил регіону.

Реальне становище домогосподарств, їхня роль у системі економічних відносин постійно змінюється, адже їхній розвиток залежить від ступеня модернізації продуктивних сил.

Тобто, на наше переконання, саме домогосподарства у поєднанні з господарюючими суб'єктами та державою можуть стати інклюзивними ланками, котрі з одного боку, є індикатором суспільної життєдіяльності, а з іншого – суб'єктами впливу на інклюзивність регіонального ландшафту, оскільки саме тут є реальна можливість збільшувати власні доходи і цим самим забезпечувати стабільність суспільного добробуту.

Третина земель сільськогосподарського призначення в Україні не придатна для вирощування продукції (пшениці, ячменю, соняшника кукурудзи, та ін.) не придатні для обробітку через воєнні дії, зруйновані об'єкти виробничої інфраструктури.

Реалії воєнного часу вимагають зміни підходів країн до стратегії соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки, особливо у сфері прискореного відновлення промислового потенціалу.

Російська агресія стала страшним ударом по сфері матеріального виробництва: війна призвела до повного закриття 50 % українських підприємств, а решта змушена працювати значно нижче потужностей. Кількісні оцінки падіння економіки України внаслідок війни можна визначити тільки після завершення бойових дій, оскільки руйнування все ще тривають. За попередніми ж оцінками, скорочення обсягів промислового виробництва сягнуло 60-65% від показників довоєнного періоду. При цьому незворотні втрати промислового потенціалу склали близько 30 %, водночас третина промислового потенціалу залишається незадіяною через високі ризики, порушення виробничих і транспортних ланцюгів, втрату доступу до ресурсів.

Повоєнна відбудова потребуватиме значного фінансування, у тому числі міжнародних коштів. Тому виокремлення пріоритетних секторальних векторів сфери матеріального виробництва України є надзвичайно важливим завданням, вирішення якого дозволить залучити необхідний розмір фінансування з подальшим направленням ресурсів у ті сфери, відновлення яких посилить можливості обороноздатності та забезпечить економічний розвиток країни.

Слід також зазначити, що серед актуальних геополітичних викликів: подолання наслідків гібридної війни з росією та прискорення процесів євроінтеграції, особливої гостроти потребує боротьба з тінізацією вітчизняної економіки. Вищезазначені напрями протитіньової економіки України є основою для подальшої розробки комплексного плану боротьби з цією проблемою. Боротьба з тіньовою економікою має лежати у площині багатьох досліджень та вироблення комплексної стратегії у співпраці із закордонними партнерами, залучення їхнього успішного досвіду.

Найкращим способом визначення розміру тіньової економіки, з огляду на наявні умови на основі статистичних даних, є «Витрати населення – оборот роздрібних операцій», фінанси, гроші, електроенергія. Для оцінки мінімальних і максимальних коефіцієнтів рівня тіньової економіки використовується метод марних фірм.

Попри те, що війна ще триває, формування стратегічних цілей відбудови та визначення векторів відновлення вже сьогодні є надзвичайно важливим завданням для України. До векторів відновлення нами віднесено структурну перебудову економіки через реалізацію інституціональних факторів інноваційного розвитку, модернізацію матеріально-технічної бази виробництва з використанням новітніх цифровізаційних засобів у таких видах діяльності, як машинобудування та військово-промисловий комплекс, металургія, хімічна, фармацевтична і деревообробна промисловість, а також розвиток нових сфер діяльності – біо- і нанотехнологій. Для ефективного просування за цими векторами мають бути заплановано й реалізовано заходи державної політики із створення раціональної структури нових промислових комплексів регіонів, у тому числі за рахунок їх релокації, відновлення й розгортання нових логістичних схем вантажоперевезень, будівництва виробництв, здатних замінити ланки зруйнованих унаслідок російської агресії виробничо-збутових ланцюгів, а також сформовано цілісну систему стратегічного планування промислового розвитку для повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О. І., Саломатіна Л. М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 20-34.
2. Аналітичні матеріали Світового банку. URL: <http://www.ac.atloverview-se.14.html>.
3. Бабух І. М., Щегень С. М. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка, рейтинги та перспективи. *Регіональна економіка*. 2019. № 4. С. 36-52.
4. Бавико О. Є. Концептуальні підходи до визначення дефініції регіонального економічного простору. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1064>.
5. Базилюк А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
6. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки. Київ : НІСД, 2002. 130 с.
7. Бальцеревич Л., Жоньц А. Загадки экономического роста: Движущие силы и кризисы – сравнительный анализ : пер. с польск. Ю. В. Чайникова / [под ред. А. В. Кудряева]. Москва : Мысль, 2012. 512 с.
8. Безух О. Проблеми правового забезпечення конкуренції. *Право України*. 2003. № 7. С. 109–113.
9. Белікова Н. В. Проблеми безпечного функціонування соціальних систем у регіонах України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. Вип. 7(2). С. 210–215.
10. Біль М. М., Левицька О. О. Потенціал активізації зайнятості населення об'єднаних територіальних громад західних та центральних областей України. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7518>.
11. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.

12. Бородіна О. М. САП ЄС як динамічне сполучення галузевих потреб у суспільних інтересів. *Економіка України*. 2016. № 11. С. 70.
13. Бригадир В. О. Україна та Європейський союз: соціально-економічна стратифікація за доходами населення. *Інтелект XXI*. 2017. № 3. С. 9-15.
14. Бутко М. П. Біфуркаційний стан державотворчого ядра України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу. *Економіка України*. 2017. № 10. С. 49-64.
15. Бутко М. П. Державне регулювання регіонального розвитку як чинник підвищення конкурентоспроможності територіальних утворень у контексті євроінтеграції. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 102. С. 7–9.
16. Бутко М. П. Конкурентоспроможність економіки на субнаціональному рівні у модернізаційному вимірі. *Зб. наук. праць Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*. 2015. № 5. С. 43-48.
17. Бутко М. П. Модернізація інституційного середовища як базису формування регіональних конкурентних переваг. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 1. С. 7-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2016_1_3.
18. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. Київ : Знання України, 2005. 476 с.
19. Бутко М. П., Кислинський С. С. Методологічні основи оцінки рівня інтелектуального розвитку регіональних господарських систем. *Регіональна економіка*. 2015. № 4. С. 5–12.
20. Бутко М. П., Мініна О. В. Ефективність використання нетрадиційних можливостей регіонального економічного простору в умовах поглиблення інтеграції : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 344 с.
21. Бутко М. П., Оліфіренко Л. Д. Державна політика формування конкурентних переваг у розвитку вітчизняної промисловості в умовах кризи. *Економіка і держава*. 2009. № 11. С. 151–154.

22. Бутко М. П., Подоляк Л. П. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 36–45.
23. Бутко М. П., Попело О. В., Колоша В. П. Особливості локалізації економічного простору регіонів в умовах децентралізації владних повноважень. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 60-74.
24. Бутко М. П., Ревко А. М. Особливості функціонування соціо-гуманітарного простору в умовах децентралізованого управління: досвід Польщі та уроки для України. *Економіка України*. 2019. № 7-8. С. 79-83.
25. Бутко М. П., Ревко А. М. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України. *Регіональна економіка*. 2017. № 4 (86). С. 28–37.
26. Бутко М. П., Самійленко Г. М. Кластерний підхід до розвитку базових галузей регіональної економіки в сучасних умовах : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. 372 с.
27. Бутко М. П., Склярць Д. В. Торгівля як релевантна компонента конкурентного середовища регіонального економічного простору. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 23–26.
28. Бутко М. П., Трейтяк О. В., Харченко Ю. П., Агафошина М. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального менеджменту. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 958 с.
29. Бутко М. П., Уляненко Ф. М. Стратегічні напрями нарощування конкурентних переваг регіональних господарських систем в умовах посилення інтеграції. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2011. № 3 (89). С. 48–56.
30. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58-75.

31. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Методологічне стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави. *Регіональна економіка*. 2020. № 4(98). С. 13-23.
32. Веблен Т. Теория праздного класса / под ред. В. В. Мотылева ; пер. с англ. С. Т. Сорокина. Москва : Прогресс, 1984. 348 с.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.
34. Верхоглядова Н. Ретроспективний огляд розвитку теорій конкурентних переваг. *Вісник Академії митної служби України*. 2004. № 4. С. 25–30.
35. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / [Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін.]. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Програма Розвитку ООН, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2013. 50 с.
36. Вовканич С. Візія ідеології розбудови національної держави – ексклюзив українського народу. *Народознавчі зошити*. 2018. № 6. С. 1347-1365.
37. Вовканич С. Ексклюзивні чинники і регіональні бар’єри захисту національної ідентичності українців в умовах глобалізації гібридизації. *Народознавчі зошити*. 2019. № 2 (146). С. 283-292.
38. Вовканич С. Й. Українська національна ідея та еліта: доцентрові (соборні) і відцентрові (регіональні) виклики. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2014. Вип. 3 (107). С. 438-454.
39. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / пер. з англ. Р. Ткачук. Київ : Основи, 2004. 871 с.
40. Геєць В. М. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 4–17.

41. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. *Економіка України*. 2020. № 11. С. 3–20.
42. Герасимчук З. В., Ніщик Т. О. Зміст просторового розвитку міста. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 4 (2). С. 3–9.
43. Гурова К. Д., Гавриш О. М., Пронкіна Л. І., Філонич В. С. Конкурентна політика держави в умовах ринкової трансформації економіки. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету*. 2007. № 2. С. 5–9.
44. Давимука С. А., Куйбіда В. С., Федулова Л. І. Тенденції розвитку нової регіональної політики країн-членів Європейського Союзу. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 76-85.
45. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції : пер. з англ. Київ : КІС, 2006. 696 с.
46. Дарон А., Джеймс Р. Чому нації занепадають. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
47. Дементьев В. В. Что мы исследуем, когда исследуем институты? *TERRA ECONOMICUS*. 2009. Т. 7, № 1. С. 13–30.
48. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
49. Дерій Ж. В., Маргасова В. Г. Модель управління процесом капіталізації людського потенціалу на регіональному рівні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4. С. 46-54.
50. Довбенко В. І. Перспективи активізації ролі дослідницьких університетів у процесах трансферу технологій та розвитку економіки. *Трансфер технологій та інновації: інноваційний розвиток та модернізація економіки* : матеріали VI Міжнародного форуму (м. Київ, 20-21 груд. 2012 р.). Київ, 2012. С. 92–102.
51. Довідник з європейської інтеграції / під ред. О. Б. Чернеги. Львів : Магнолія 2006, 2012. 383 с.

52. Дорогунцов С. І., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. Київ : Стафед-2, 2001. 144 с.
53. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / за ред. Б. М. Данилишина. Київ, 2008. 220 с.
54. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Т. 2 : Методологія державного управління. Київ : НАДУ, 2011. 692 с.
55. Законодавче регулювання інноваційної діяльності в Європейському Союзі та державах-членах ЄС / за ред. Г. Авігдора, Ю. Капіци. Київ : Фенікс, 2011. 704 с.
56. Заруцький І. Д. Диференціація складових інституційного середовища щодо впливу на функціонування підприємств АПК. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2009. № 21. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_21/43Zaruts.htm.
57. Зверяков М. І., Гриманюк І. В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. *Економіка України*. 2019. № 11-12. С. 3-34.
58. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценка. Харьков : Форт, 2008. 928 с.
59. Ібатуллін Ш. Використання фракталів у дослідженні структури економічного простору. *Економіст*. 2011. № 4. С. 46–48.
60. Іжа М. Трансформація регіональної політики ЄС: висновки для України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2013. Вип. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3.
61. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
62. Інклюзивність економіки – нове мірило економічного росту. Київський міжнародний економічний форум. 09.07.2017. *World Economic Forum*. URL: <http://forumkyiv.org/uk/news/inkluzivnist-ekonomiki-nove-mirilo-ekonomichnogo-rostu>.

63. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ, 2015. 336 с.
64. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. 372 с.
65. Калиниченко М. П. Маркетинг комерціалізації результатів інноваційної діяльності в промисловості. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 43–50.
66. Качаровська Л. М. Регіон як цілісна соціально-економічна система. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 151–156.
67. Качний О. С. Зарубіжний досвід формування механізмів державного управління соціально-економічним розвитком регіонів. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2. С. 170-174.
68. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 188 с.
69. Кизим М. О. Промислова політика та кластеризація економіки України : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2011. 304 с.
70. Кіндзерський Ю. В. Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 3-40.
71. Клочко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою. *Економіка України*. 2001. № 10. С. 51–58.
72. Коментар демографа Елли Лібанової: «Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі». URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7947>.
73. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Кваснюк Б. Є. Київ : Фенікс, 2005. 495 с.
74. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2005. 388 с.

75. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія і практика / за наук. ред. Л. Г. Чернюк. Київ : РВПС України НАН України, 2009. 108 с.
76. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони природного навколишнього середовища в Україні). Київ : ІЗП і ПЕ, 2003. 772 с.
77. Кравців В. С., Сторонянська І. З., Жук П. В. Реформування територіальної основи місцевого самоврядування в контексті його фінансової спроможності. *Економіка України*. 2017. №1. С. 41-51.
78. Куйбіда В., Ткачук А., Забуковець-Ковачич Т. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. Київ : Леста, 2010. 224 с.
79. Кухарська Н. А. Україна і європейський союз. *Світова економіка й міжнародні відносини*. 2005. № 1. С. 104.
80. Лендел М. О. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі. *Регіональні студії*. 2001. Вип. 1. С. 18–28.
81. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.
82. Ляшенко О. М. Моделі комерціалізації та трансферу технологій в умовах глобального середовища : монографія. Тернопіль, 2007. 489 с.
83. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. Київ : Парламентське вид-во, 1998. 255 с.
84. Манцуров І. Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки : монографія. Київ :НДЕІ, 2011. 655 с.
85. Мацелюх Н. П., Дем'янчук Г. В. Фінансування та стимулювання комерціалізації інновацій в Україні: проблеми і шляхи вирішення. *Наука та інновації*. 2014. № 3. С. 69–79.
86. Менеджмент інвестиційної діяльності : підручник / за заг. ред. д-ра економ. наук, проф. М. П. Бутка. Київ : ЦУЛ, 2018. – 480 с.

87. Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін. Київ : Либідь, 1992. 365 с.
88. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy>.
89. Модернізація регіональних господарських систем у глобалізаційному економічному просторі : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. 268 с.
90. Морозова Н. І. З питання по відношенню категорій «рівень життя» і «якість життя» населення. *Економіка і регіон*. 2013. № 1. С. 82–89.
91. Москаленко О. М. Соціальна орієнтація політики та можливості випереджального економічного розвитку в Україні. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 82–91.
92. Мочерний С. В. Політична економія : навч. посіб. Київ : Знання Прес, 2002. 687 с.
93. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / [пер. з англ. І. Дзюб]. Київ : Основи, 2000. 198 с.
94. Олійник Я. Б., Пістун М. Д., Мельничук А. Л. Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 39–47.
95. Онищенко В. П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України. *Економіка України*. 2015. № 7. С. 4–17.
96. Оскольський В. В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. 2014. № 11. С. 4-16.
97. Офіційна вебсторінка Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.
98. Офіційна вебсторінка Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
99. Офіційна вебсторінка Міжнародної організації праці. URL: www.ilo.org.

100. Офіційний сайт Європейської комісії. URL:
http://ec.europa.eu/index_en.htm.
101. Падалка О. С., Кулішов В. В. Децентралізація – нова парадигма соціально-економічного розвитку регіонів України. *Економіка України*. 2015. № 10. С. 45–53.
102. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2008. Вип. IV, т. 2. С. 85–91.
103. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. Черкаси : Брама-Україна, 2006. 440 с.
104. Пепа Т. В. Регіональні особливості формування потенціалу продуктивних сил та шляхи забезпечення його зростання. Київ : РВПС України, 2009. 57 с.
105. Пістун М. Д. Яка головна наукова установа відповідає за регіональний розвиток України? *Економіка України*. 2015. № 5. С. 90–92.
106. Пономаренко В. С., Кизим М. О., Узунов Ф. В. Рівень і якість життя населення України : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2003. 226 с.
107. Попова Т. Л. Соціальне залучення: концептуальні підходи до визначення. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. URL:
<http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/16.pdf>.
108. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Київ : Наукова думка, 1993. 218 с.
109. Поченчук Г. М. Особливості сучасних інституціональних перетворень економіки України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2015. № 835. С. 298–304.
110. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. URL:
https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/#_ftn1.

111. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 № 2058-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 51-52.

112. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page2>.

113. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-19. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

114. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

115. Про індустриальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>.

116. Про рівень життя населення та рівень бідності. URL: <https://fpsu.org.ua/materialy/19926-pro-riven-zhittya-naselennya-ta-riven-bidnosti.html>.

117. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

118. Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1999 р. № 1394. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1394-99-%EF>.

119. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.

120. Проектний менеджмент: регіональний зріз : навчальний посібник / за заг. ред. М. П. Бутка. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 416 с.

121. Ревко А. М. Освітня домінанта у парадигмальному вимірі соціогуманітарного простору регіону : монографія. Чернігів : Видавець Брагинець О. В., 2019. 354 с.

122. Регіональна економіка : підручник / за заг. ред. М. П. Бутка [та ін.]. Київ : НАДУ, 2014. 512 с.

123. Регіональна економіка в модернізаційному форматі : підручник / за заг. ред. М. П. Бутка. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. 432 с.
124. Регіональні суспільні системи : монографія / відп. ред. Л. К. Семів. Львів, 2007. 496 с.
125. Регіони України 2013 : статистичний збірник / [відп. за вип. Н. С. Власенко]. Київ : Державна служба статистики України, 2013. Ч. 1. 322 с.
126. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : Знання України, 2005. 498 с.
127. Рентне забезпечення розвитку регіональних господарських систем (теорія, методологія, механізми) / ; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. Київ : РВПС України НАН України, 2008. 64 с.
128. Рівень життя населення України / за ред. Л. М. Черенько. Київ : Консультант, 2006. 428 с.
129. Розвиток фінансових інститутів ЄС та виклики для фінансової політики України : монографія / [Борзенко О. О., Богдан Т. П., Шаров О. М. та ін.]. Київ, 2019. 372 с.
130. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навчальний посібник / [Долішній М. І., Стадницький Ю. І., Загородній А. Г., Товкан О. Е.]. Львів : Інтелект-захід, 2003. 256 с.
131. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. Регіональні дослідження : [монографія]. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 112 с.
132. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері : доповідь на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 64 с.
133. Семиноженко В. П., Данилишин Б. М. Новий регіоналізм. Київ : Наук. думка, 2005. 160 с.

134. Симоненко В. Тупик судьбоносной реформы. *Вечірня Одеса*. 2020. Вип. 110-111. <http://vo.od.ua/rubrics/politika/45278.php>.
135. Сірий Є. В. Інституціональні засади дослідження трансформаційних процесів в аспекті ринково-підприємницького сегменту сучасного українського суспільства. URL: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob14_39.pdf.
136. Сментина Н. В., Фіалковська А. А. Бенчмаркінг у системі управління економічним розвитком об'єднаних територіальних громад. *Економіка України*. 2019. № 11-12. С. 49-60.
137. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. с англ. Київ : Port-Royal, 2001. 596 с.
138. Соціальні імперативи якісного розвитку продуктивних сил регіонів України : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. 276 с.
139. Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З. Сторонянська. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2019. 501 с.
140. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. Донецьк : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2012. 534 с.
141. Статистичний збірник «Бюджет України 2016». Київ, 2017. 315 с. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826.pdf>.
142. Стеців Л. П. Конкурентні переваги: підходи до трактування та їх відмінності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 263–270.
143. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. Київ : Фенікс, 2007. 556 с.

144. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року. Чернігів, 2015. 126 с.

145. Тарасова І. І. Дослідження теорії інституціоналізму в управлінні економічними та суспільними інститутами. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 11-12. С. 11-14.

146. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. Б. Іванова, д-ра екон. наук, проф. О. М. Тищенко. Харків : ІНЖЕК, 2006. 384 с.

147. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

148. Україна на шляху до соціального залучення : Національна доповідь про людський розвиток 2011 рік. Київ : ПРООН, 2011. 128 с.

149. Україна: час вибору. URL: http://razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf.

150. Усюк Т. В. Інституційні детермінанти розвитку сільського підприємництва. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 283-290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_4_29.

151. Федулова Л. І. Економіка знань : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ, 2009. 600 с.

152. Харченко Ю. П. Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 2(30). С. 93-100.

153. Харченко Ю. П. Аналіз інклюзивних інститутів розвитку регіону на прикладі чернігівської області. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 47. Ч. 1. С. 60-65.

154. Харченко Ю. П. Аналіз критеріїв проведення структурного дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна

науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.) Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 75-78.

155. Харченко Ю. П. Аналіз соціальної стратифікації для забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 187-189.

156. Харченко Ю. П. Безпекові виклики для регіонального розвитку. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 568-573.

157. Харченко Ю. П. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення регіоналізму в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(18). С. 57–64.

158. Харченко Ю. П. Домогосподарства та їх роль в інституціоналізації регіонального простору на засадах інклюзії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 2(96). С. 3–8.

159. Харченко Ю. П. Екологічна безпека, як детермінанта інклюзивного регіонального розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 1(22). С. 79–87.

160. Харченко Ю. П. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови інклюзивності регіонального розвитку. *Economic Synergy*. 2021. № 2. С. 23–31.

161. Харченко Ю. П. Закономірності та екстрактивні максими модернізації інституціонального базису регіонального розвитку. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 98-102.

162. Харченко Ю. П. Інституціоналізм як каталізатор модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень). *Економіка в контексті глобальних змін суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива, 2020. С. 113-117.

163. Харченко Ю. П. Інституціональні основи модернізації продуктивних сил регіонів. *Економіка сьогодні: актуальні питання та інноваційні аспекти* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2020. С. 33-36.

164. Харченко Ю. П. Категоріальний аспект розвитку інституціоналізму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 80-87.

165. Харченко Ю. П. Концептуальні засади інклюзивності у сфері промислової діяльності в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-92>.

166. Харченко Ю. П. Основні напрями оптимізації територіальної організації господарства України в умовах воєнних дій. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Boston, USA, 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-progressive-research-in-the-modern-world-1-3-12-2022-boston-ssha-arhiv/>.

167. Харченко Ю. П. Пріоритетні маркери відновлення регіонального розвитку України. *Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Lviv, 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-28-30-11-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>.

168. Харченко Ю. П. Регіональна політика в країнах європейського союзу та досвід для України. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 288-289.

169. Харченко Ю. П. Роль соціальної стратифікації в інклюзивному розвитку регіонів. *Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку* : збірник матеріалів Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 56-61.

170. Харченко Ю. П. Соціальна стратифікація та спадкоємність поколінь як складова інклюзивного розвитку регіонів. *Регіональна економіка та управління*. 2021. № 3(33). С. 69-74.

171. Харченко Ю. П. Характеристика принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції студентів аспірантів та молодих учених (м. Київ, 28 листопада 2020 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2020. С. 81-85.

172. Харченко Ю. Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 3(27). С. 158-164.

173. Харченко Ю. П. Аналіз закономірностей модернізації регіонального розвитку. *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 берез. 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 421-423.

174. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. *Економіка України*. 2018. № 3. С. 3-20.

175. Хомяк М. Я. Рівень життя населення України та людська свідомість як основний чинник його підвищення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59-60. С. 166–173.

176. Чернюк Л. Г. Структурні зрушення в регіональних господарських системах. *Продуктивні сили і регіональна економіка* : у 2 ч. Київ : РВПС України НАН України, 2008. Ч. II. С. 12–17.

177. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 3(40). С. 98–104.

178. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС. *Економіка України*. 2008. № 4. С. 56–62.

179. Чумаченко М. Г., Амоша О. І. Проблеми і шляхи вирішення розвитку регіонів. *Економіка промисловості*. 2002. № 4. С. 201–207.

180. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі. *Економіка України*. 2009. № 4. С. 14–28.

181. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 4-13.

182. Шаріпов О. У 2019 році в Україні була найнижча серед європейських країн тривалість здорового життя – дослідження. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayini-bula-najnizhcha-sered-evropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya>.

183. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2007. 312 с.

184. Шевченко Л. С. Основи економічної теорії. URL: <http://uristinfo.net/uchebnyye-materialy/280-osnoviekonomichnoyi-teoriyi--ls-shevchenko-/8812-glava-9-domogospodarstvo-jak-subekt-rinkovihvidnosin.html>.

185. Шнипко О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. Київ : Наукова думка, 2003. 343 с.

186. Юськів Б. М., Пляшко О. С. Рейтингування регіонів України за конкурентоспроможністю людських ресурсів. *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 61–72.

187. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг. *Регіональна економіка*. 2009. № 1. С. 51.

188. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Результативність управління соціально-економічним регіональним розвитком у країнах Європейського Союзу: динаміка, тенденції, аналіз соціально-економічних показників ефективності регіональної політики. *Бізнес Інформ*. 2016. № 6. С. 56-65.

189. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy. 2002. Pp. 2–16.
190. Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*. 2002. Vol. 39. No. 13. Pp. 2395–2411.
191. Danning J.H. *The Globalization of Business: the Challenge of the 1990s*. N.Y: Routledge, 1993. – 467 p.
192. Drucker P.F. *Post-Capitalist Society*. Harper Business. New York, 1993. 232 p.
193. Durkheim E. *Quid Secundatus politicae scientiae instituendae contulerit*. Burdigalae Gournoilhou. Nabu Press; Primary Source ed. Edition, 1892. 80 p.
194. European Regional Policy, an inspiration for Countries outside the EU? EN Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. 2009. EU : Luxembourg.
195. Hudson R., Williams A. *Divided Europe, Society and Territory*. London : Sage, 1999. 315 p.
196. Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. URL: <http://hdr.undp.org/en/report/global/hdr11990/chapters>.
197. Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion. Report from the Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. 298 p.
198. Kharchenko Y. P. The impact of Ukrainian households on inclusive regional development in the context of decentralization. *Středoevropský věstník Pro vědu a výzkum*. 2021. № 4. URL: https://czvestnic.info/ojs/index.php/cz_ojs/article/view/88.
199. Koval N. V. Social and economic inequality in Ukraine and in the world: problems of estimation and ways of their solving. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. № 2. Pp. 46-50.
200. Krugman P. Making sense of the competitiveness debate. *Oxford Review of Economic Policy*. 1996. № 12(3). Pp. 17–25.

201. Marshall A. Principles of Economics. London : Macmillan and Co., 1890. 754 p.
202. Moore B. The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of The Modern World. Boston, 1966.
203. Myrdal G. Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations. NY, 1968.
204. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Quarterly Journal of Economics*. 1950. Vol. 64. Pp. 89–104.
205. Popelo O., Tulchynska S., Kharchenko Y., Dergaliuk B., Khanin S., Tkachenko T. Systemic Approach to Assessing Sustainable Development of the Regions. *Journal of Environmental Management and Tourism (Volume XII, Summer)*. 2021. Vol. 3(51). Pp. 742-753.
206. Popelo O., Tulchynska S., Marhasova V., Garafonova O., Kharchenko Y. Public management of regional development in the conditions of the inclusive economy formation. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2021. Vol. 24(S2). Pp. 1-8.
207. Porter M. E. The competitive advantage of nations. NY : Free Press, 1990.
208. Quinn J. B. Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry. New York: The Free Press, 1992. 640 p.
209. Quinn J.B. Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry. New York: The Free Press, 1992. 640 p.
210. Ranieri Rafael, Ramos Raquel Almeida. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth, March 2013.
211. Salet W., Faludzy A. The Revival of Strategic Spatial Planning. Amsterdam : Koninklijke NA, 2000. P. 43.
212. Samiilenko H., Khudolei V., Kharchenko Yu., Povna S., Samoilozych A., Khanin S. Innovative development of regions in the era of digital economy: world experience and Ukrainian realities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(6). Pp. 61-70.

213. Schumpeter J. A. Theory of Economic Development. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.

214. Technical notes Calculating the human development indices – graphical presentation. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14_technical_notes.pdf.

215. The World Inequality Report. URL: <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-reportenglish.pdf>.

216. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. New York, Bantam Books, 1990. 512 p.

217. UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Індекс реального стану продуктивних сил

станом на 01.01.2011 та 01.01.2014

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2011					01.01.2014				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,521	0,143	0,263	0,118	0,050	0,492	0,229	0,874	0,164	0,000
Волинська	0,454	0,125	0,672	0,028	0,047	0,435	0,150	0,559	0,098	0,056
Дніпропетровська	1,000	1,000	0,457	0,639	0,147	1,000	1,000	0,374	0,476	1,000
Донецька	-4,832	-0,460	-1,893	-0,311	-0,006	-4,782	-0,486	-3,765	-0,226	-0,001
Житомирська	0,571	0,155	0,298	0,000	0,024	0,500	0,165	1,000	0,009	0,013
Закарпатська	0,513	0,056	1,000	0,041	0,152	0,435	0,061	0,307	0,000	0,118
Запорізька	0,807	0,535	0,289	0,564	0,349	0,823	0,493	0,315	0,190	0,382
Івано-Франківська	0,008	0,163	0,136	0,319	0,049	0,089	0,284	0,239	0,161	0,094
Київська	0,706	0,640	0,294	1,000	0,103	0,685	0,796	0,399	1,000	0,072
Кіровоградська	0,630	0,193	0,401	0,107	0,058	0,613	0,333	0,714	0,250	0,046
Луганська	-4,832	-0,460	-1,893	-0,311	-0,006	-4,782	-0,486	-3,765	-0,226	-0,001
Львівська	0,555	0,228	0,150	0,382	0,063	0,484	0,314	0,487	0,231	0,022
Миколаївська	0,756	0,393	0,340	0,429	0,265	0,766	0,391	0,290	0,187	0,148
Одеська	0,655	0,488	0,190	0,500	0,036	0,605	0,448	0,462	0,408	0,064
Полтавська	0,706	0,787	0,387	0,528	1,000	0,677	0,796	0,214	0,494	0,327
Рівненська	0,277	0,120	0,731	0,023	0,008	0,274	0,123	0,076	0,022	0,007
Сумська	0,471	0,201	0,000	0,062	0,211	0,516	0,268	0,731	0,033	0,461
Тернопільська	0,126	0,033	0,182	0,081	0,044	0,089	0,053	0,416	0,098	0,001
Харківська	0,840	0,534	0,249	0,271	0,258	0,887	0,512	0,206	0,333	0,504
Херсонська	0,748	0,143	0,142	0,033	0,079	0,613	0,133	0,118	0,007	0,006
Хмельницька	0,655	0,112	0,231	0,130	0,000	0,556	0,161	0,336	0,048	0,024
Черкаська	0,832	0,269	0,478	0,125	0,309	0,758	0,353	0,235	0,081	0,020
Чернівецька	0,000	0,000	0,372	0,066	0,022	0,000	0,000	0,592	0,029	0,008
Чернігівська	0,571	0,188	0,128	0,031	0,188	0,556	0,239	0,000	0,037	0,010

Джерело: [48].

Індекс реального стану продуктивних сил
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018

	індек с 1	індек с 2	індек с 3	індек с 4	індек с 5	індек с 1	індек с 2	індек с 3	індек с 4	індек с 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Регіон	01.01.2016					01.01.2018				
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,658	0,368	0,802	0,151	0,000	0,523	0,360	0,745	0,251	0,004
Волинська	0,274	0,218	0,624	0,269	0,094	0,000	0,247	0,586	0,211	0,001
Дніпропетровська	1,000	0,989	0,409	0,449	0,437	0,779	0,878	0,229	0,604	0,127
Донецька	-3,856	-0,442	-2,630	-0,261	-0,001	-3,765	-0,422	-6,146	-0,200	-0,003
Житомирська	0,356	0,225	1,000	0,027	0,035	0,523	0,244	0,828	0,178	0,016
Закарпатська	0,432	0,058	0,000	0,008	0,240	0,302	0,036	0,242	0,071	0,146
Запорізька	0,596	0,657	0,515	0,135	0,767	0,591	0,586	0,618	0,355	1,000
Івано-Франківська	0,274	0,279	0,310	0,361	0,044	0,282	0,198	0,987	0,227	0,051
Київська	0,781	0,864	0,439	1,000	0,077	0,792	0,783	0,879	1,000	0,205
Кіровоградська	0,425	0,413	0,106	0,112	0,032	0,423	0,317	0,573	0,264	0,135
Луганська	-3,856	-0,442	-2,630	-0,261	-0,001	-3,765	-0,422	-6,146	-0,200	-0,003
Львівська	0,521	0,369	0,620	0,214	0,069	0,584	0,357	0,605	0,380	0,082
Миколаївська	0,774	0,460	0,376	0,200	0,007	0,678	0,389	0,318	0,390	0,001
Одеська	0,651	0,463	0,541	0,113	0,054	0,617	0,417	1,000	0,368	0,023
Полтавська	0,500	1,000	0,545	0,258	0,281	0,517	1,000	0,153	0,479	0,035
Рівненська	0,281	0,217	0,680	0,073	0,011	0,114	0,141	0,815	0,119	0,061
Сумська	0,527	0,365	0,617	0,032	0,702	0,638	0,266	0,331	0,183	0,300
Тернопільська	0,178	0,100	0,409	0,060	0,011	0,154	0,095	0,764	0,211	0,208
Харківська	0,877	0,553	0,281	0,110	1,000	1,000	0,508	0,611	0,237	0,599
Херсонська	0,644	0,215	0,607	0,000	0,009	0,685	0,188	0,427	0,224	0,000
Хмельницька	0,342	0,246	0,528	0,209	0,017	0,477	0,246	0,325	0,297	0,040
Черкаська	0,712	0,443	0,366	0,061	0,048	0,765	0,377	0,166	0,203	0,051
Чернівецька	0,000	0,000	0,614	0,014	0,011	0,128	0,000	0,650	0,000	0,119
Чернігівська	0,575	0,323	0,380	0,043	0,022	0,638	0,317	0,000	0,237	0,831

Джерело: [48].

Таблиця А.3

Індекс реального стану продуктивних сил

станом на 01.01.2020 та 01.01.2021

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2020					01.01.2021				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,623	0,623	1,000	0,235	0,055	0,528	0,446	0,441	0,332	0,094
Волинська	0,000	0,000	0,322	0,324	0,296	0,000	0,295	0,503	0,332	0,059
Дніпропетровська	0,808	0,808	0,531	0,689	0,640	0,787	0,881	0,097	1,000	1,000
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,623	0,623	0,301	0,101	0,078	0,506	0,304	0,600	0,251	0,000
Закарпатська	0,288	0,288	0,021	0,121	0,042	0,562	0,000	0,349	0,000	0,002
Запорізька	0,671	0,671	0,342	0,177	1,000	0,596	0,577	0,359	0,357	0,303
Івано-Франківська	0,288	0,288	0,346	0,094	0,026	0,551	0,192	0,385	0,040	0,026
Київська	0,767	0,767	0,486	1,000	0,781	0,831	0,991	0,646	0,989	0,226
Кіровоградська	0,459	0,459	0,620	0,159	0,556	0,202	0,363	0,836	0,225	0,213
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,568	0,568	0,394	0,330	0,155	0,652	0,514	1,000	0,375	0,186
Миколаївська	0,733	0,733	0,438	0,277	0,097	0,742	0,427	0,856	0,308	к/с
Одеська	0,644	0,644	0,750	0,182	0,270	0,719	0,497	0,759	0,308	0,119
Полтавська	0,555	0,555	0,455	0,504	0,020	0,427	1,000	0,713	0,308	0,669
Рівненська	0,363	0,363	0,733	0,054	0,000	0,809	0,149	0,585	0,308	0,007
Сумська	0,795	0,795	0,438	0,111	0,576	0,629	0,302	0,492	0,308	0,053
Тернопільська	0,247	0,247	0,438	0,181	0,154	0,180	0,127	0,297	0,308	0,072
Харківська	1,000	1,000	0,384	0,171	0,390	1,000	0,550	0,508	0,308	0,488
Херсонська	0,808	0,808	0,647	0,312	0,016	0,708	0,200	0,969	0,308	0,055
Хмельницька	0,507	0,507	0,000	0,160	0,045	0,483	0,317	0,621	0,308	0,049
Черкаська	0,863	0,863	0,541	0,208	0,046	0,573	0,486	0,559	0,308	0,075
Чернівецька	0,171	0,171	0,507	0,000	0,094	0,876	0,007	0,000	0,308	к/с
Чернігівська	0,795	0,795	0,151	0,179	0,606	0,494	0,412	0,374	0,308	0,040

Джерело: [48].

Індекс реального стану продуктивних сил
станом на 01.01.2022

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2022				
Регіон					
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-
Вінницька	0,535	0,475	0,675	0,258	25,116
Волинська	0,000	0,311	1,000	0,347	-0,016
Дніпропетровська	0,826	0,795	0,901	0,771	0,030
Донецька	-	-	-	-	-
Житомирська	0,500	0,291	0,898	0,151	0,963
Закарпатська	0,535	0,010	0,876	0,000	-0,016
Запорізька	0,628	0,538	0,873	0,169	0,020
Івано-Франківська	0,593	0,195	0,859	0,024	0,025
Київська	0,802	0,910	0,558	1,000	1,000
Кіровоградська	0,198	0,380	0,000	0,167	0,029
Луганська	-	-	-	-	-
Львівська	0,686	0,478	0,816	0,299	0,444
Миколаївська	0,698	0,393	0,622	0,237	-0,016
Одеська	0,744	0,409	0,894	0,156	0,230
Полтавська	0,384	1,000	0,689	0,333	0,001
Рівненська	0,802	0,147	0,901	0,120	0,180
Сумська	0,558	0,297	0,717	0,160	0,072
Тернопільська	0,151	0,122	0,830	0,205	0,000
Харківська	1,000	0,499	0,417	0,158	0,287
Херсонська	0,698	0,184	0,473	0,288	0,179
Хмельницька	0,453	0,294	0,873	0,229	0,815
Черкаська	0,523	0,471	0,587	0,204	0,003
Чернівецька	0,872	0,000	0,551	0,018	0,097
Чернігівська	0,453	0,397	0,562	0,230	0,042

Джерело: [48].

Таблиця А.5

**Інтегральний показник індексу реального стану продуктивних сил
з 2010 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,219	0,352	0,396	0,377	0,507	0,368	5,412
Волинська	0,265	0,260	0,296	0,209	0,188	0,238	0,328
Дніпропетровська	0,649	0,770	0,657	0,523	0,695	0,753	0,664
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,210	0,337	0,329	0,358	0,345	0,332	0,560
Закарпатська	0,352	0,184	0,147	0,159	0,152	0,183	0,281
Запорізька	0,509	0,441	0,534	0,630	0,572	0,438	0,446
Івано-Франківська	0,135	0,173	0,254	0,349	0,208	0,239	0,339
Київська	0,548	0,591	0,632	0,732	0,760	0,737	0,854
Кіровоградська	0,278	0,391	0,218	0,342	0,451	0,368	0,155
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,275	0,308	0,359	0,402	0,403	0,546	0,545
Миколаївська	0,437	0,356	0,363	0,355	0,456	0,583	0,387
Одеська	0,374	0,398	0,365	0,485	0,498	0,480	0,487
Полтавська	0,682	0,502	0,517	0,437	0,418	0,623	0,481
Рівненська	0,232	0,100	0,252	0,250	0,302	0,371	0,430
Сумська	0,189	0,402	0,449	0,344	0,543	0,357	0,361
Тернопільська	0,093	0,131	0,152	0,286	0,253	0,197	0,262
Харківська	0,431	0,488	0,564	0,591	0,589	0,571	0,472
Херсонська	0,229	0,175	0,295	0,305	0,518	0,448	0,364
Хмельницька	0,226	0,225	0,268	0,277	0,244	0,356	0,533
Черкаська	0,403	0,290	0,326	0,312	0,504	0,400	0,358
Чернівецька	0,092	0,126	0,128	0,179	0,189	0,298	0,308
Чернігівська	0,221	0,169	0,269	0,404	0,505	0,326	0,337

Джерело: [48].

**Інтегральний показник середній
з 2011 року по 2022 рік**

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,169	0,144	0,204	0,170	0,202	0,213	0,458

Джерело: [48].

Таблиця А.7

**Індекс реального стану продуктивних сил за інтегральним показником
з урахуванням вагового коефіцієнта з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,051	0,067	0,084	0,078	0,105	0,082	0,587
Волинська	0,050	0,051	0,055	0,035	0,025	0,042	0,052
Дніпропетровська	0,158	0,167	0,154	0,131	0,148	0,162	0,147
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,050	0,060	0,057	0,070	0,086	0,071	0,091
Закарпатська	0,059	0,038	0,034	0,031	0,041	0,041	0,050
Запорізька	0,116	0,100	0,106	0,117	0,114	0,098	0,095
Івано-Франківська	0,027	0,035	0,055	0,059	0,046	0,054	0,066
Київська	0,129	0,138	0,149	0,156	0,157	0,166	0,174
Кіровоградська	0,063	0,082	0,058	0,069	0,085	0,064	0,042
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,066	0,067	0,076	0,085	0,092	0,109	0,107
Миколаївська	0,098	0,086	0,090	0,086	0,110	0,100	0,087
Одеська	0,093	0,090	0,083	0,097	0,105	0,103	0,098
Полтавська	0,138	0,119	0,117	0,114	0,096	0,126	0,110
Рівненська	0,040	0,026	0,047	0,038	0,060	0,082	0,083
Сумська	0,047	0,072	0,081	0,074	0,120	0,079	0,073
Тернопільська	0,017	0,021	0,028	0,043	0,049	0,038	0,041
Харківська	0,103	0,111	0,116	0,124	0,142	0,125	0,110
Херсонська	0,059	0,048	0,064	0,070	0,123	0,087	0,077
Хмельницька	0,056	0,052	0,055	0,063	0,068	0,074	0,088
Черкаська	0,087	0,075	0,080	0,081	0,124	0,089	0,080
Чернівецька	0,011	0,013	0,013	0,023	0,033	0,065	0,066
Чернігівська	0,053	0,049	0,064	0,083	0,118	0,075	0,072

Джерело: [48].

Таблиця А.8

Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами
з 2011 року по 2022 рік

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,301	0,466	0,410	0,457	0,523	0,387	
Волинська	0,298	0,356	0,268	0,205	0,126	0,198	0,400
Дніпропетровська	0,935	1,154	0,757	0,766	0,734	0,759	0,205
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,297	0,419	0,278	0,411	0,429	0,331	0,0
Закарпатська	0,349	0,265	0,169	0,181	0,202	0,191	0,343
Запорізька	0,687	0,696	0,521	0,687	0,568	0,459	0,198
Івано-Франківська	0,159	0,246	0,268	0,344	0,227	0,255	0,475
Київська	0,763	0,959	0,731	0,916	0,781	0,780	0,264
Кіровоградська	0,373	0,568	0,282	0,405	0,422	0,300	0,807
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,394	0,466	0,372	0,501	0,458	0,510	0,000
Миколаївська	0,582	0,594	0,440	0,504	0,544	0,545	0,527
Одеська	0,552	0,624	0,409	0,571	0,521	0,482	0,484
Полтавська	0,821	0,824	0,573	0,668	0,478	0,589	0,499
Рівненська	0,234	0,183	0,229	0,220	0,300	0,383	0,609
Сумська	0,279	0,500	0,399	0,435	0,596	0,371	0,396
Тернопільська	0,102	0,144	0,135	0,251	0,241	0,179	0,384
Харківська	0,614	0,772	0,568	0,728	0,706	0,587	0,185
Херсонська	0,351	0,329	0,313	0,410	0,609	0,409	0,608
Хмельницька	0,331	0,361	0,268	0,367	0,338	0,346	0,424
Черкаська	0,515	0,520	0,393	0,475	0,613	0,415	0,358
Чернівецька	0,063	0,091	0,064	0,135	0,162	0,162	0,430
Чернігівська	0,315	0,342	0,312	0,489	0,584	0,352	0,318

Джерело: [48].

**Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням
вагового коефіцієнта з 2010 року по 2022 рік, %**

Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Ваговий коефіцієнт індекс реального стану продуктивних сил						40 %
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	12,1	18,7	16,4	18,3	20,9	16,0	51
Волинська	11,9	14,2	10,7	8,2	5,0	8,2	5
Дніпропетровська	37,4	46,1	30,3	30,7	29,4	31,4	13
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	11,9	16,8	11,1	16,4	17,2	13,7	8
Закарпатська	14,0	10,6	6,8	7,2	8,1	7,9	4
Запорізька	27,5	27,8	20,8	27,5	22,7	19,0	8
Івано-Франківська	6,3	9,8	10,7	13,8	9,1	10,6	6
Київська	30,5	38,3	29,2	36,6	31,2	32,3	15
Кіровоградська	14,9	22,7	11,3	16,2	16,9	12,4	4
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	15,8	18,7	14,9	20,0	18,3	21,1	9
Миколаївська	23,3	23,7	17,6	20,2	21,8	19,4	8
Одеська	22,1	25,0	16,3	22,8	20,8	20,0	9
Полтавська	32,8	33,0	22,9	26,7	19,1	24,4	10
Рівненська	9,4	7,3	9,1	8,8	12,0	15,8	7
Сумська	11,1	20,0	15,9	17,4	23,8	15,4	6
Тернопільська	4,1	5,8	5,4	10,0	9,7	7,4	4
Харківська	24,5	30,9	22,7	29,1	28,2	24,3	10
Херсонська	14,1	13,2	12,5	16,4	24,4	16,9	7
Хмельницька	13,2	14,5	10,7	14,7	13,5	14,3	8
Черкаська	20,6	20,8	15,7	19,0	24,5	17,2	7
Чернівецька	2,5	3,6	2,6	5,4	6,5	12,7	6
Чернігівська	12,6	13,7	12,5	19,6	23,3	14,6	6

Джерело: [48].

Таблиця А.10

Рейтинг за регіонами з 2011 року по 2022 рік

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	15	11	7	11	10	11	1
Волинська	16	15	17	20	22	20	19
Дніпропетровська	1	1	1	2	2	2	3
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	17	13	15	13	14	16	9
Закарпатська	12	18	20	21	20	21	20
Запорізька	4	5	5	4	8	8	8
Івано-Франківська	20	19	16	17	19	19	18
Київська	3	2	2	1	1	1	2
Кіровоградська	10	8	14	15	15	18	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	9	12	11	8	13	5	6
Миколаївська	6	7	6	7	9	7	11
Одеська	7	6	8	6	11	6	7
Полтавська	2	3	3	5	12	3	5
Рівненська	19	20	19	19	17	12	12
Сумська	18	10	9	12	6	13	15
Тернопільська	21	21	21	18	18	22	22
Харківська	5	4	4	3	3	4	4
Херсонська	11	17	12	14	5	10	14
Хмельницька	13	14	18	16	16	15	10
Черкаська	8	9	10	10	4	9	13
Чернівецька	22	22	22	22	21	17	17
Чернігівська	14	16	13	9	7	14	16

Джерело: [48].

**АВС аналіз
рейтингу за регіонами з 2011 року по 2022 рік**

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	15	11	7	11	10	11	1
Волинська	16	15	17	20	22	20	19
Дніпропетровська	1	1	1	2	2	2	3
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	17	13	15	13	14	16	9
Закарпатська	12	18	20	21	20	21	20
Запорізька	4	5	5	4	8	8	8
Івано-Франківська	20	19	16	17	19	19	18
Київська	3	2	2	1	1	1	2
Кіровоградська	10	8	14	15	15	18	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	9	12	11	8	13	5	6
Миколаївська	6	7	6	7	9	7	11
Одеська	7	6	8	6	11	6	7
Полтавська	2	3	3	5	12	3	5
Рівненська	19	20	19	19	17	12	12
Сумська	18	10	9	12	6	13	15
Тернопільська	21	21	21	18	18	22	22
Харківська	5	4	4	3	3	4	4
Херсонська	11	17	12	14	5	10	14
Хмельницька	13	14	18	16	16	15	10
Черкаська	8	9	10	10	4	9	13
Чернівецька	22	22	22	22	21	17	17
Чернігівська	14	16	13	9	7	14	16

де А=33%, регіони лідери
В=33%, регіони середнячки
С=34%, регіони аутсайдери
Джерело: [48].

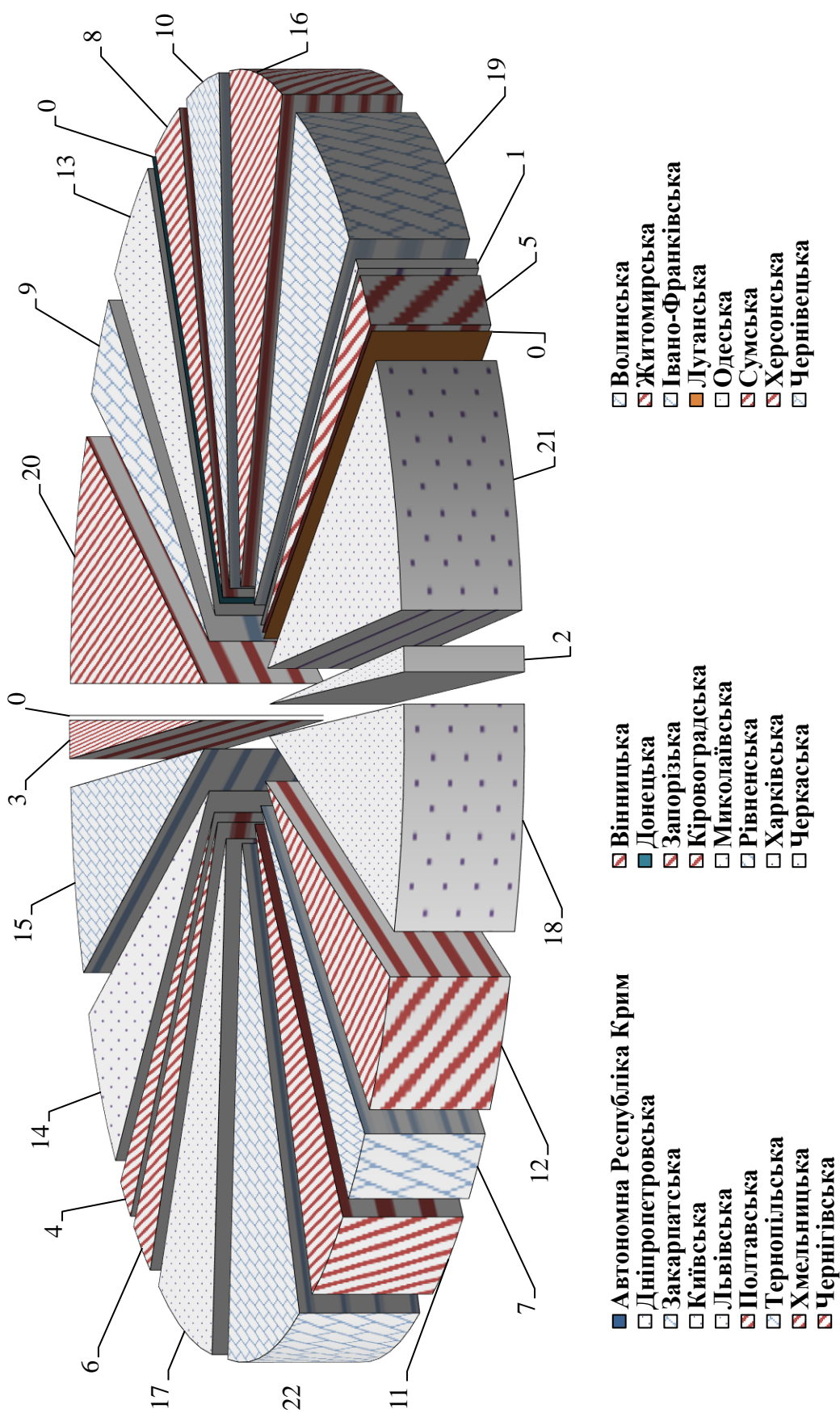

Рис. А.1. ABC аналіз рейтингу за регіонами станом на 01.01.2020 року

Джерело: [48].

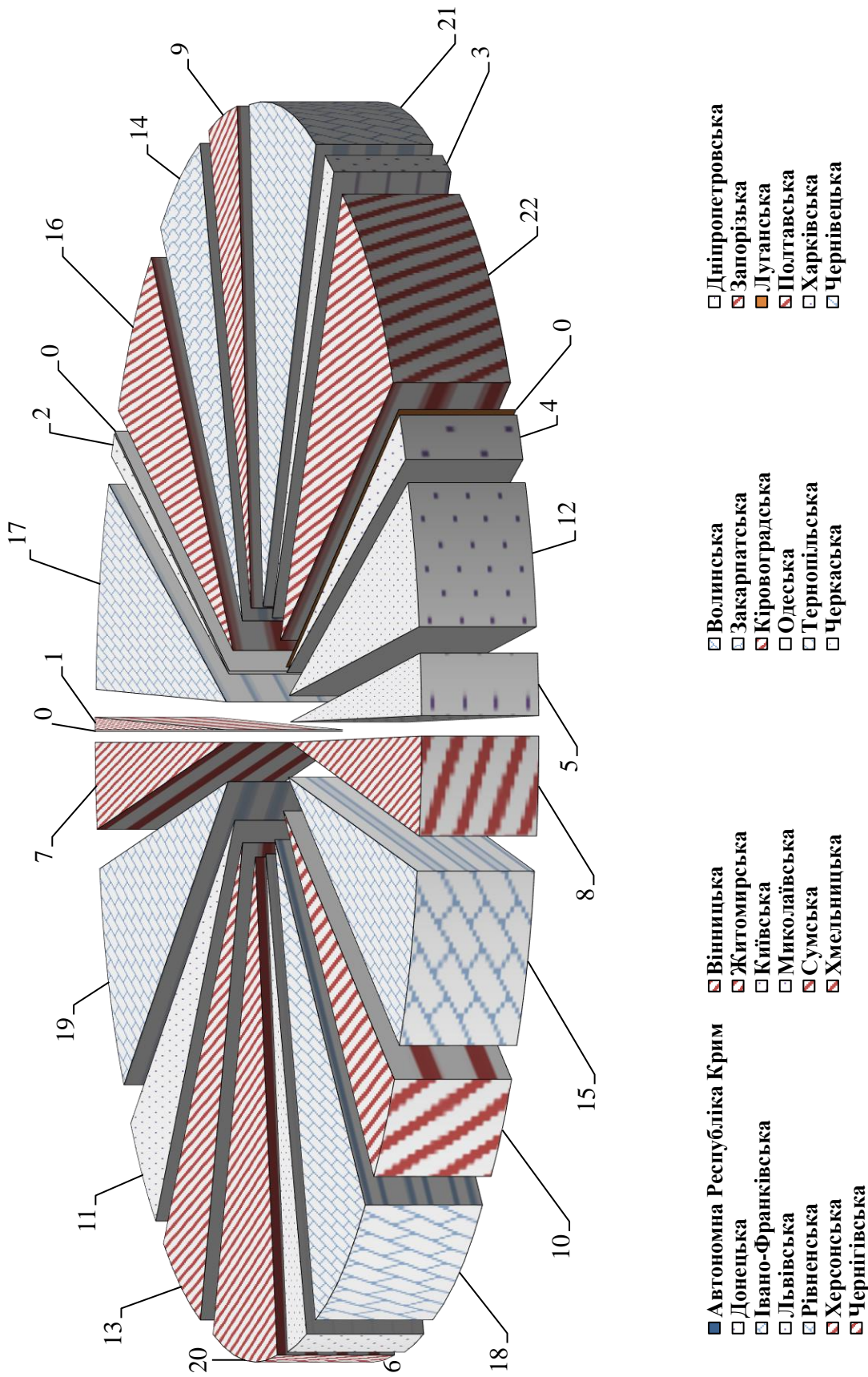

Рис. А.2. ABC аналіз рейтингу за регіонами станом на 01.01.2022 року

Джерело: [48].

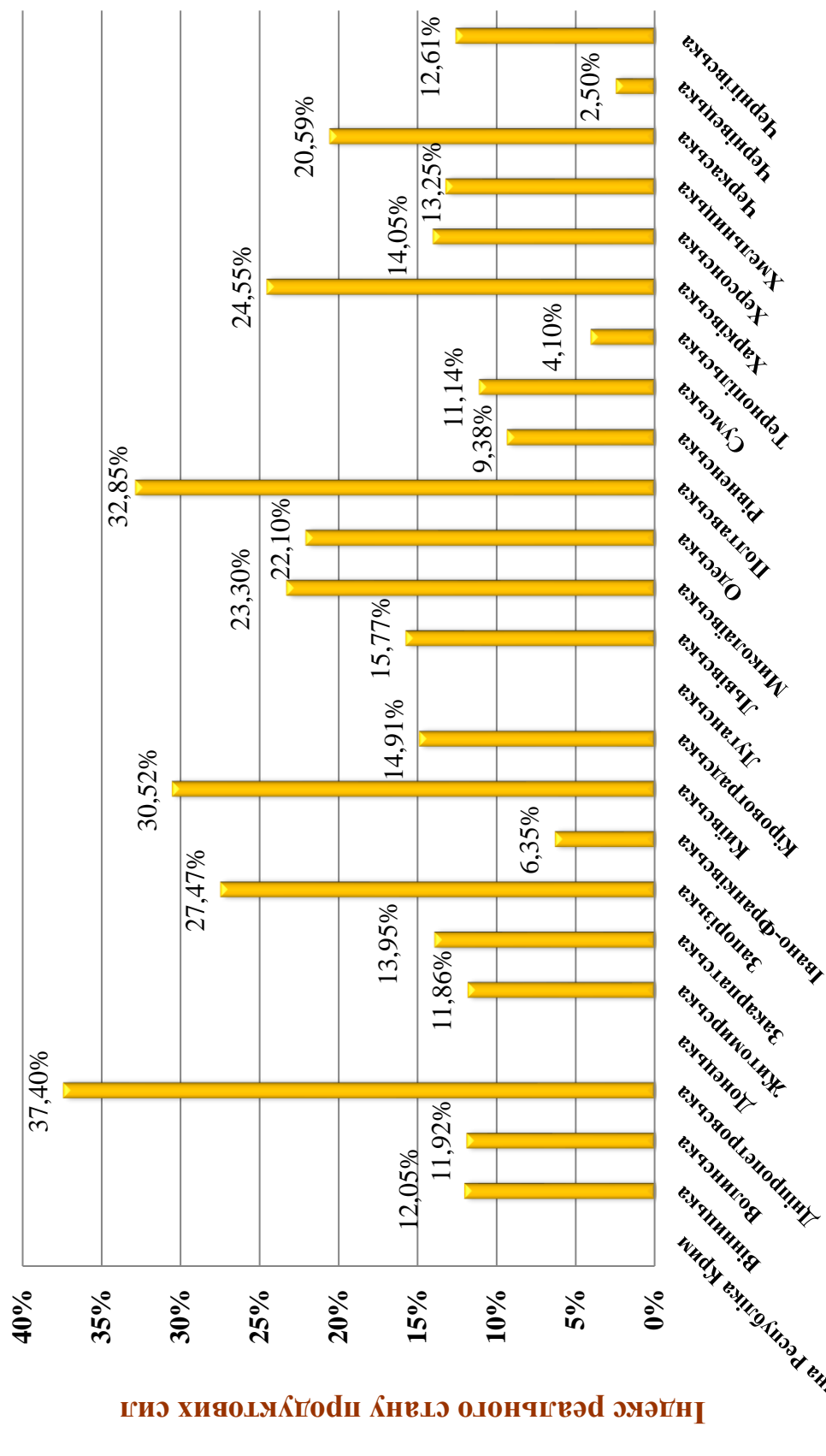

Рис. А.3. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2011 року

Джерело: [48].

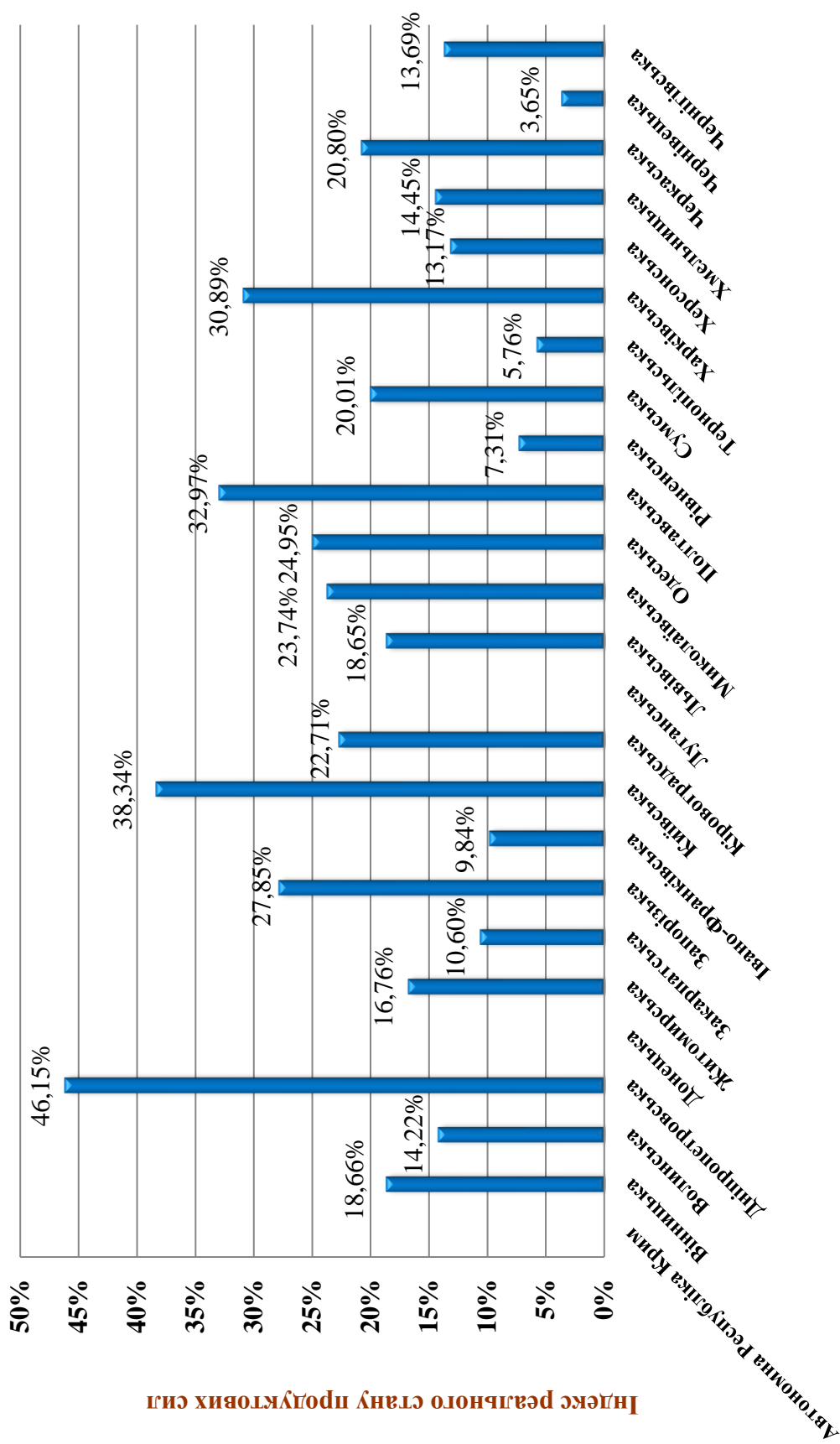

Рис. А.4. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2014

Джерело: [48].

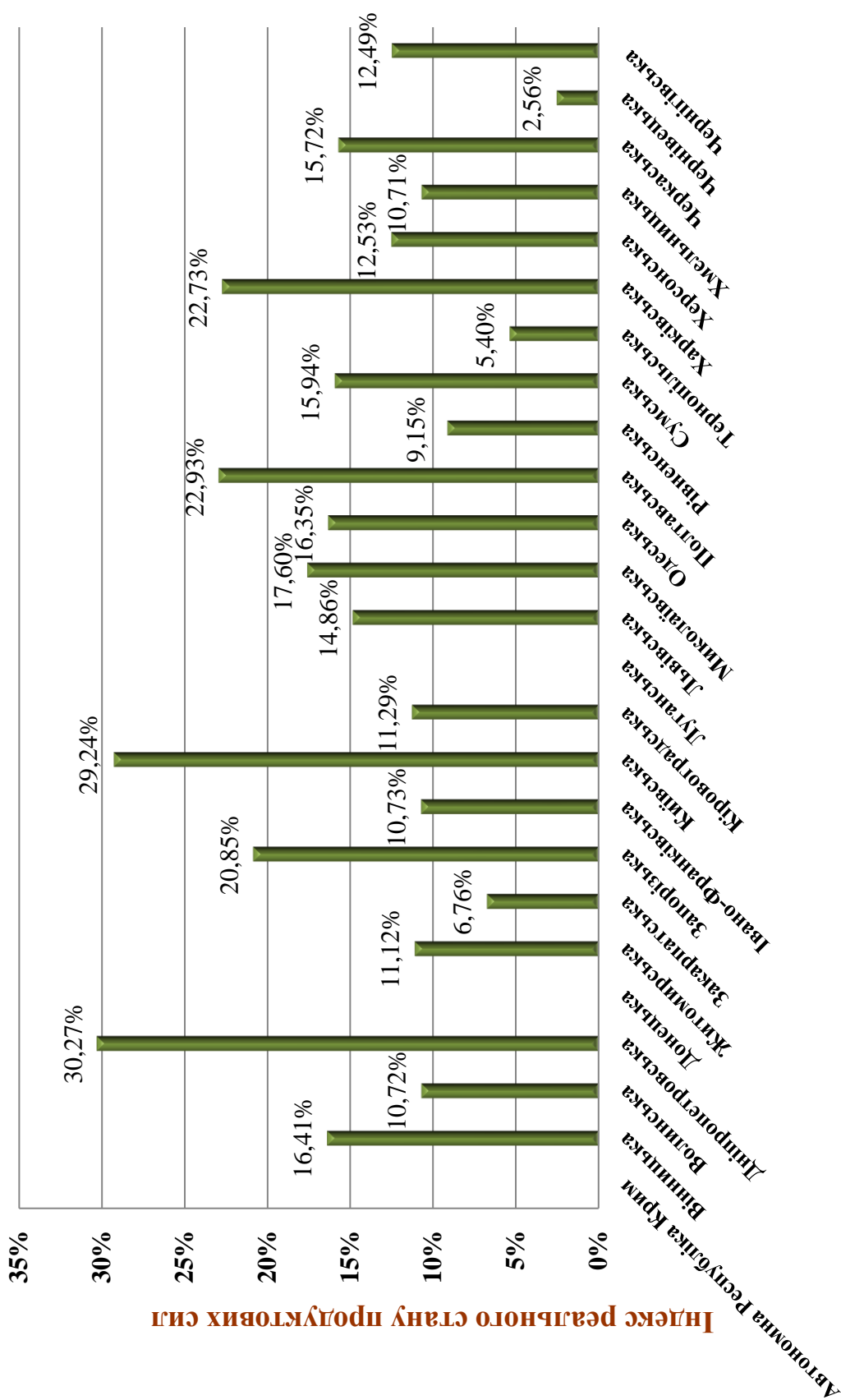

Рис. А.5. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2016

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

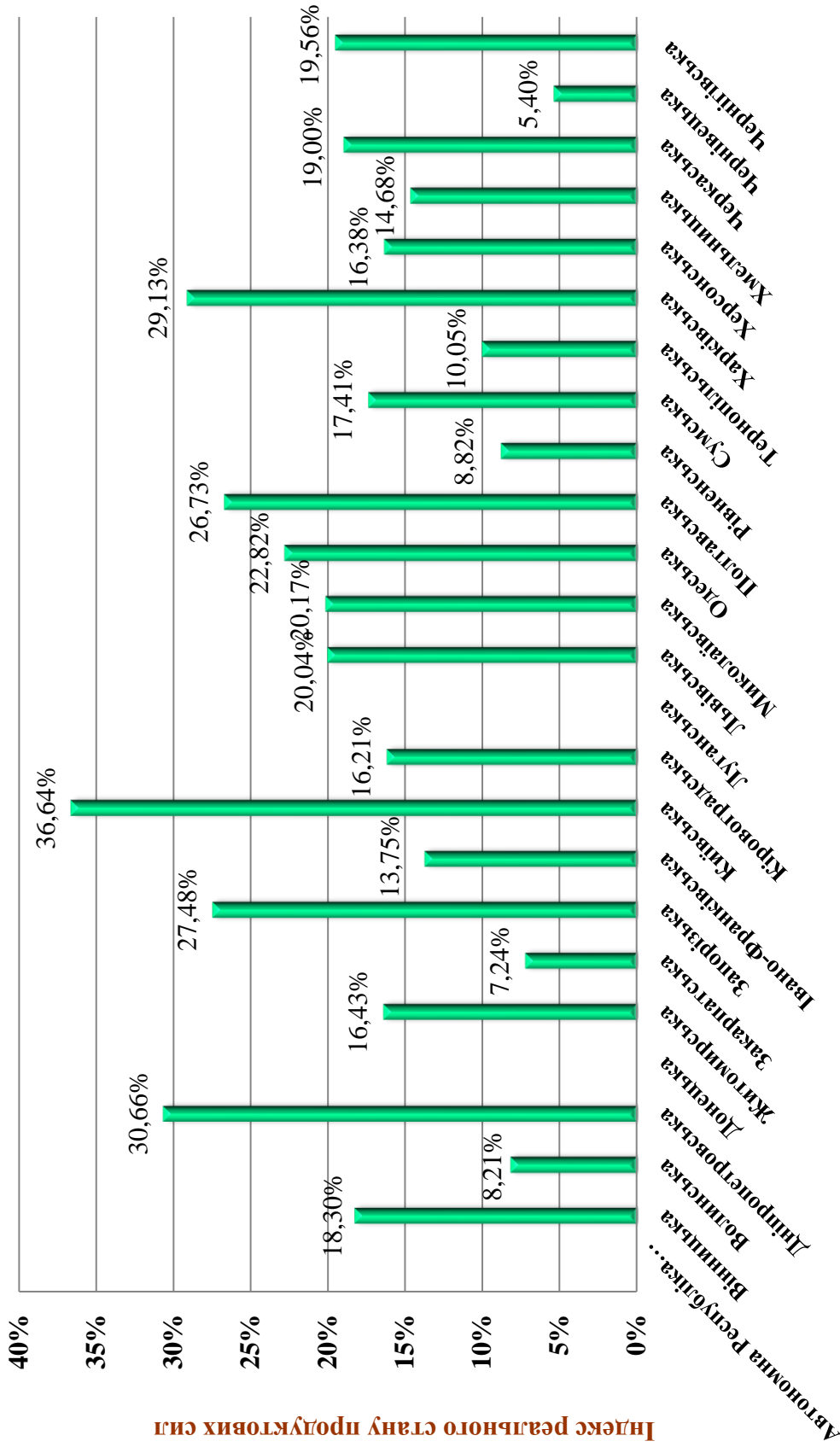

Рис. А.6. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2018

Джерело: [48].

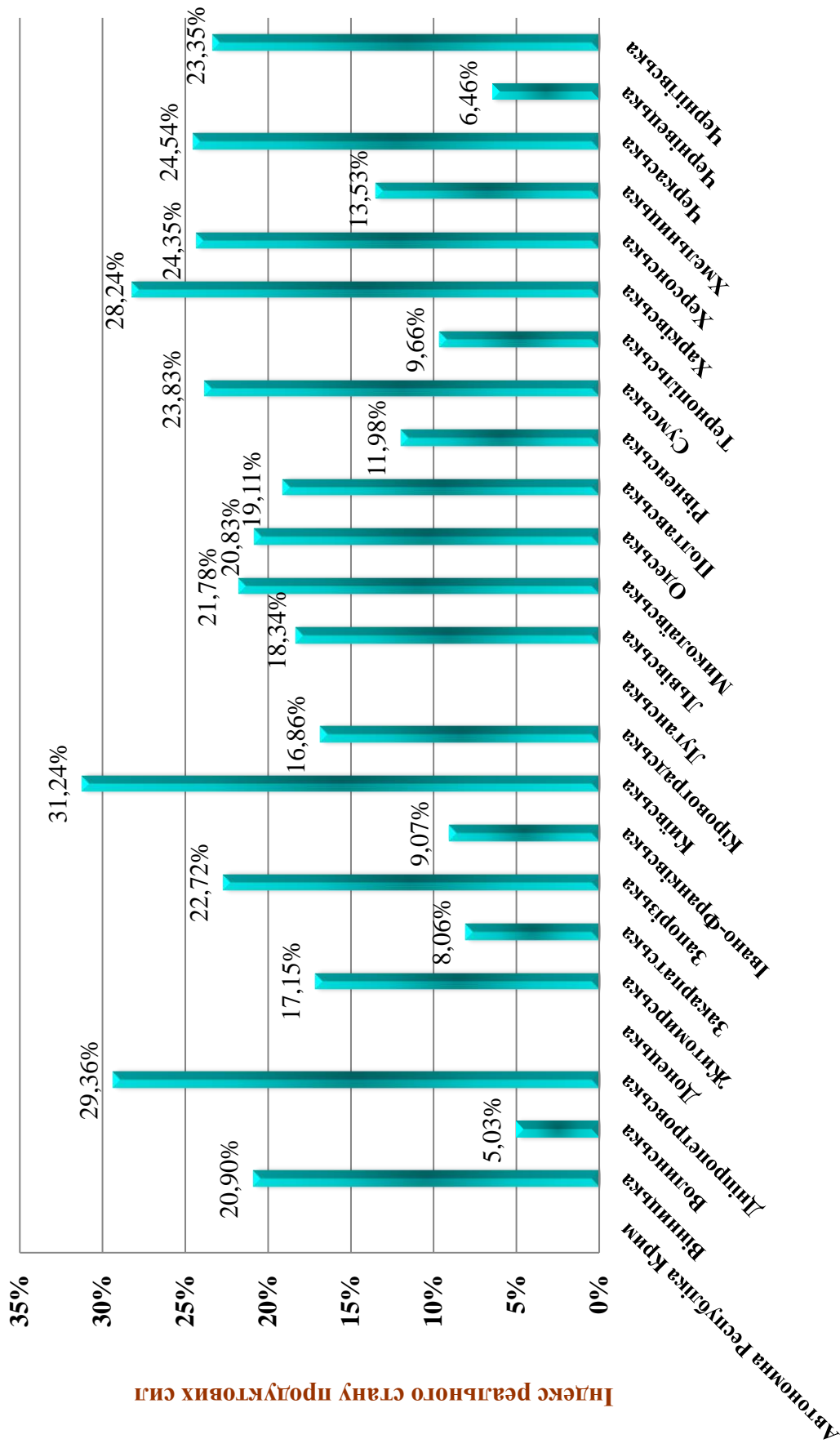

Рис. А.7. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2020

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

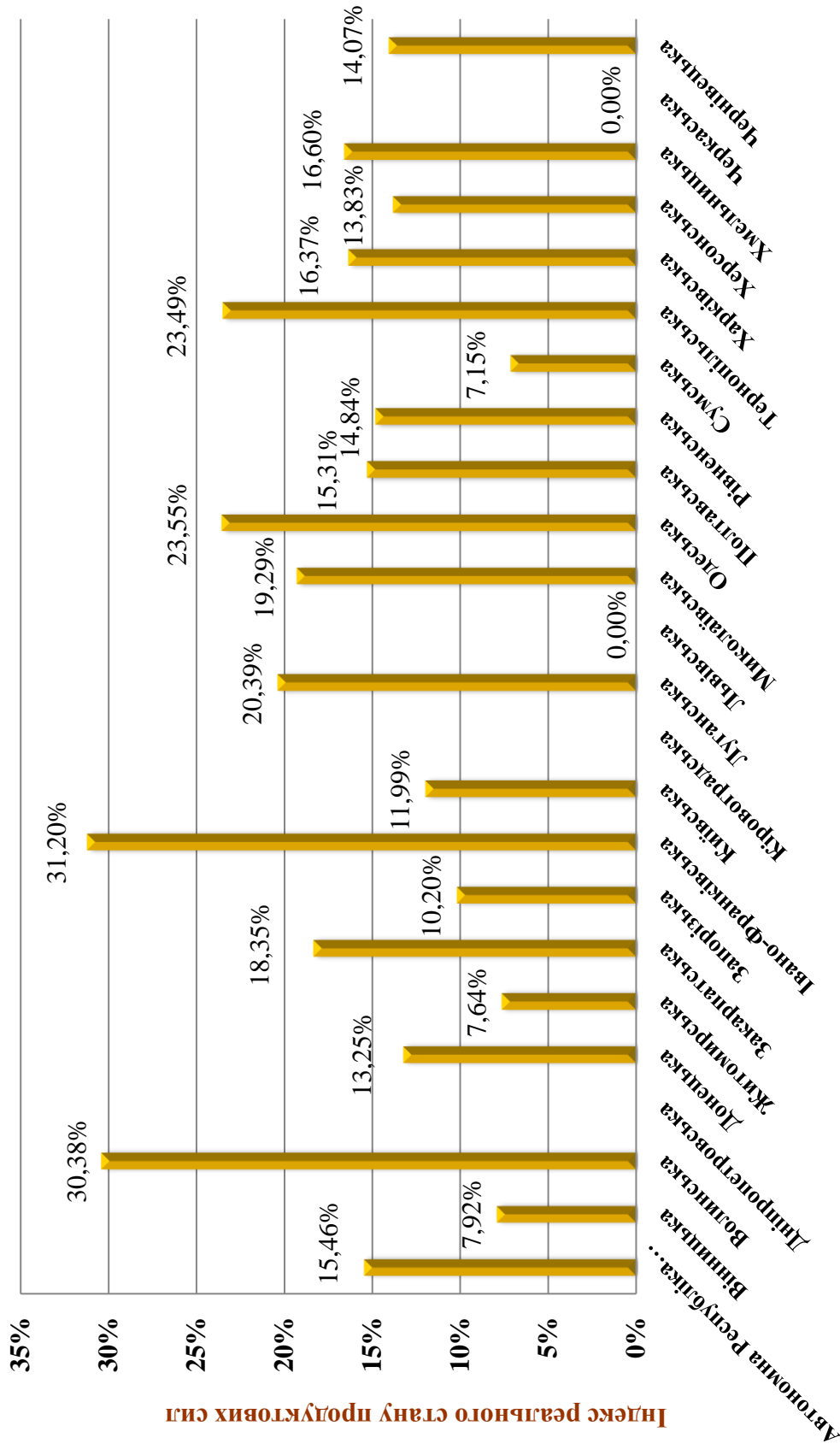

Рис. А.8. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2021

Джерело: [48].

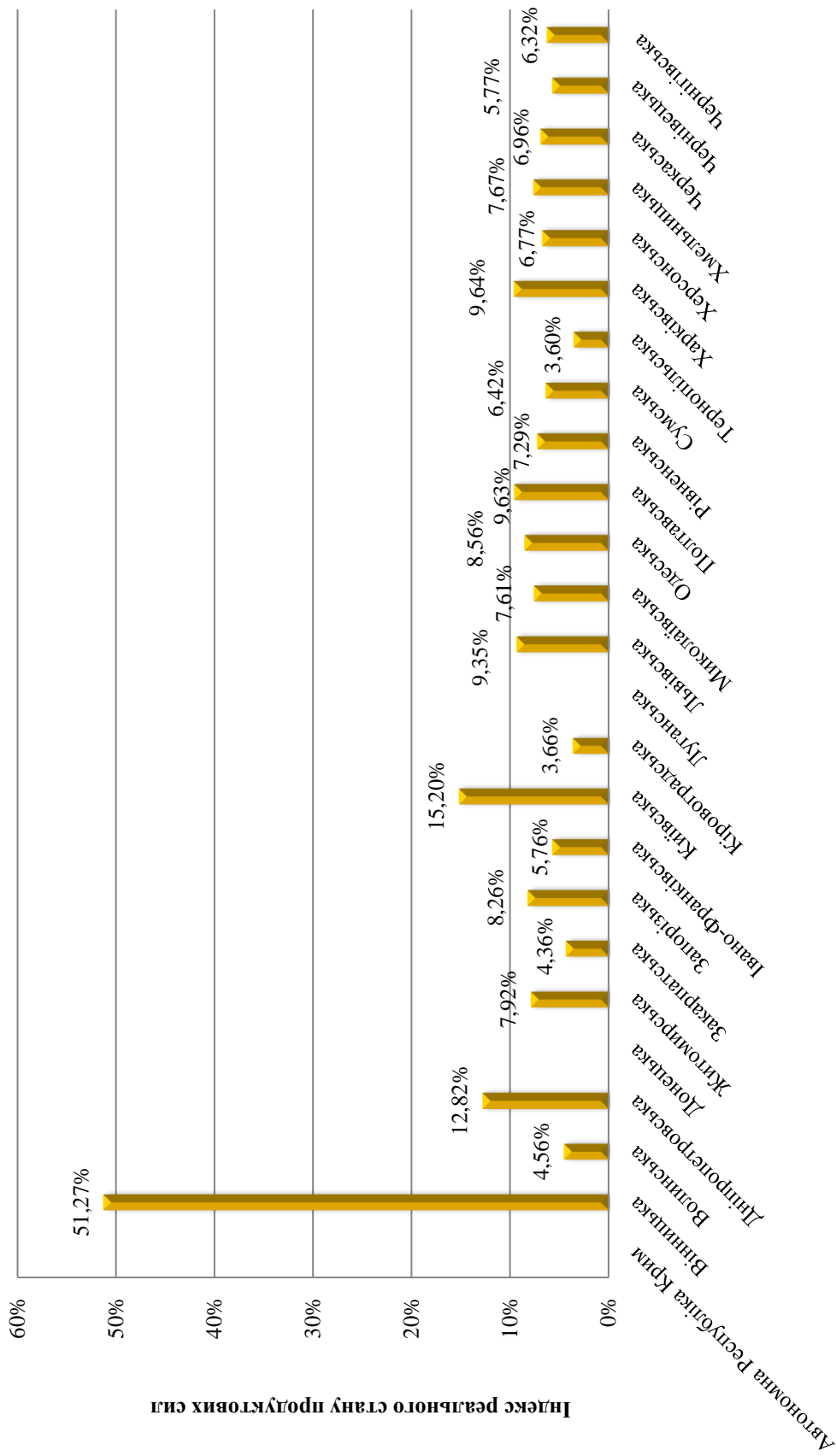

Рис. А.9. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2022

Джерело: [48].

**Інтегральний показник індексу соціальної стратифікації
та спадкоємності покоління
з 2011 року по 2022 рік**

Реґіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,386	0,553	0,596	0,494	0,349	0,452	2,461
Волинська	0,181	0,301	0,333	0,300	0,263	0,334	0,440
Дніпропетровська	0,289	0,425	0,537	0,467	0,519	0,546	0,552
Донецька	++	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,148	0,285	0,320	0,209	0,199	0,382	0,420
Закарпатська	0,375	0,583	0,467	0,312	0,366	0,298	0,427
Запорізька	0,405	0,561	0,514	0,554	0,428	0,226	0,409
Івано-Франківська	0,239	0,372	0,476	0,561	0,466	0,634	0,417
Київська	0,436	0,331	0,255	0,182	0,411	0,388	0,485
Кіровоградська	0,169	0,267	0,276	0,275	0,298	0,153	0,371
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,510	0,728	0,674	0,640	0,580	0,535	0,595
Миколаївська	0,384	0,438	0,332	0,267	0,446	0,342	0,322
Одеська	0,390	0,481	0,523	0,455	0,465	0,623	0,599
Полтавська	0,503	0,481	0,497	0,363	0,393	0,450	0,471
Рівненська	0,310	0,314	0,217	0,140	0,244	0,330	0,391
Сумська	0,352	0,286	0,358	0,383	0,250	0,396	0,604
Тернопільська	0,207	0,337	0,518	0,608	0,320	0,513	0,418
Харківська	0,337	0,715	0,677	0,592	0,713	0,626	0,497
Херсонська	0,427	0,287	0,230	0,214	0,236	0,240	0,228
Хмельницька	0,292	0,435	0,302	0,231	0,430	0,412	0,506
Черкаська	0,483	0,430	0,420	0,419	0,479	0,494	0,499
Чернівецька	0,297	0,544	0,493	0,405	0,444	0,376	0,359
Чернігівська	0,446	0,410	0,306	0,306	0,368	0,442	0,654

Джерело: [48].

Таблиця Б.2(по тексту?)

**Інтегральний показник середній
з 2010 року по 2022 рік**

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,093	0,101	0,069	-0,017	0,010	0,010	0,213

Джерело: [48].

Таблиця Б.3

**Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
за інтегральним показником з урахуванням вагового коефіцієнта
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,086	0,119	0,128	0,105	0,057	0,078	0,316
Волинська	0,041	0,060	0,061	0,041	0,069	0,069	0,087
Дніпропетровська	0,062	0,084	0,094	0,077	0,099	0,102	0,114
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,047	0,064	0,064	0,045	0,052	0,088	0,069
Закарпатська	0,081	0,129	0,106	0,053	0,077	0,057	0,098
Запорізька	0,075	0,101	0,099	0,101	0,060	0,040	0,089
Івано-Франківська	0,030	0,064	0,084	0,102	0,098	0,122	0,064
Київська	0,072	0,054	0,035	0,027	0,064	0,053	0,091
Кіровоградська	0,043	0,053	0,057	0,041	0,082	0,033	0,060
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,127	0,165	0,141	0,129	0,134	0,114	0,131
Миколаївська	0,057	0,076	0,066	0,039	0,078	0,080	0,087
Одеська	0,083	0,111	0,126	0,105	0,102	0,141	0,128
Полтавська	0,112	0,100	0,106	0,068	0,071	0,081	0,098
Рівненська	0,072	0,086	0,060	0,039	0,062	0,068	0,074
Сумська	0,065	0,057	0,071	0,060	0,038	0,072	0,114
Тернопільська	0,047	0,078	0,111	0,139	0,077	0,105	0,089
Харківська	0,057	0,120	0,136	0,102	0,123	0,113	0,111
Херсонська	0,075	0,052	0,046	0,042	0,055	0,044	0,059
Хмельницька	0,060	0,086	0,071	0,040	0,101	0,104	0,083
Черкаська	0,080	0,074	0,082	0,083	0,081	0,092	0,094
Чернівецька	0,054	0,108	0,106	0,079	0,090	0,091	0,071
Чернігівська	0,084	0,075	0,038	0,041	0,068	0,082	0,140

Джерело: [48].

**Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,923	1,176	1,859	-6,278	5,676	7,681	1,488
Волинська	0,438	0,597	0,892	-2,470	6,783	6,778	0,407
Дніпропетровська	0,659	0,832	1,377	-4,612	9,785	10,053	0,536
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,503	0,637	0,928	-2,697	5,179	8,709	0,325
Закарпатська	0,864	1,272	1,543	-3,166	7,600	5,615	0,459
Запорізька	0,806	0,998	1,441	-6,000	5,954	3,967	0,420
Івано-Франківська	0,322	0,636	1,227	-6,075	9,703	12,003	0,299
Київська	0,767	0,531	0,513	-1,583	6,342	5,273	0,430
Кіровоградська	0,457	0,523	0,832	-2,439	8,068	3,281	0,284
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1,355	1,633	2,053	-7,664	13,246	11,293	0,614
Миколаївська	0,616	0,756	0,965	-2,336	7,727	7,911	0,409
Одеська	0,893	1,095	1,838	-6,233	10,117	13,895	0,602
Полтавська	1,204	0,988	1,552	-4,052	7,027	7,997	0,461
Рівненська	0,771	0,847	0,868	-2,293	6,084	6,750	0,350
Сумська	0,701	0,567	1,029	-3,597	3,746	7,073	0,538
Тернопільська	0,500	0,775	1,618	-8,258	7,646	10,417	0,420
Харківська	0,613	1,186	1,976	-6,096	12,182	11,148	0,521
Херсонська	0,805	0,519	0,675	-2,501	5,412	4,354	0,276
Хмельницька	0,645	0,848	1,040	-2,354	9,938	10,281	0,392
Черкаська	0,856	0,733	1,192	-4,929	8,022	9,051	0,444
Чернівецька	0,581	1,069	1,551	-4,703	8,852	9,027	0,336
Чернігівська	0,901	0,746	0,560	-2,447	6,726	8,100	0,661

Джерело: [48].

Таблиця Б.5

**Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами
з урахуванням вагового коефіцієнта
з 2010 року по 2022 рік, %**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Ваговий коефіцієнт індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління						30%
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	27,7	35,3	55,8	-188,3	1,703	2,304	0,447
Волинська	13,1	17,9	26,7	-74,1	2,035	2,033	0,122
Дніпропетровська	19,8	25,0	41,3	-138,4	2,936	3,016	0,161
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	15,1	19,1	27,8	-80,9	1,554	2,613	0,098
Закарпатська	25,9	38,2	46,3	-95,0	2,280	1,685	0,138
Запорізька	24,2	29,9	43,2	-180,0	1,786	1,190	0,126
Івано-Франківська	9,7	19,1	36,8	-182,3	2,911	3,601	0,090
Київська	23,0	15,9	15,4	-47,5	1,902	1,582	0,129
Кіровоградська	13,7	15,7	25,0	-73,2	2,420	0,984	0,085
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	40,7	49,0	61,6	-229,9	3,974	3,388	0,184
Миколаївська	18,5	22,7	29,0	-70,1	2,318	2,373	0,123
Одеська	26,8	32,9	55,1	-187,0	3,035	4,169	0,181
Полтавська	36,1	29,6	46,6	-121,6	2,108	2,399	0,138
Рівненська	23,1	25,4	26,0	-68,8	1,825	2,025	0,105
Сумська	21,0	17,0	30,9	-107,9	1,124	2,122	0,161
Тернопільська	15,0	23,2	48,5	-247,7	2,294	3,125	0,126
Харківська	18,4	35,6	59,3	-182,9	3,654	3,345	0,156
Херсонська	24,2	15,6	20,2	-75,0	1,623	1,306	0,083
Хмельницька	19,4	25,4	31,2	-70,6	2,981	3,084	0,118
Черкаська	25,7	22,0	35,7	-147,9	2,407	2,715	0,133
Чернівецька	17,4	32,1	46,5	-141,1	2,656	2,708	0,101
Чернігівська	27,0	22,4	16,8	-73,4	2,018	2,430	0,198

Джерело: [48].

**Рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	3	4	3	20	19	14	1
Волинська	21	18	17	7	14	16	15
Дніпропетровська	13	11	10	13	5	7	6
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	16	9	21	10	19
Закарпатська	6	2	8	10	12	18	9
Запорізька	8	7	9	16	18	21	12
Івано-Франківська	22	17	11	17	6	2	20
Київська	11	20	22	1	16	19	11
Кіровоградська	20	21	19	5	8	22	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1	1	1	21	1	3	3
Миколаївська	15	13	15	3	10	13	14
Одеська	5	5	4	19	3	1	4
Полтавська	2	8	6	12	13	12	8
Рівненська	10	10	18	2	17	17	17
Сумська	12	19	14	11	22	15	5
Тернопільська	19	12	5	22	11	5	13
Харківська	16	3	2	18	2	4	7
Херсонська	9	22	20	8	20	20	22
Хмельницька	14	9	13	4	4	6	16
Черкаська	7	15	12	15	9	8	10
Чернівецька	17	6	7	14	7	9	18
Чернігівська	4	14	21	6	15	11	2

Джерело: [48].

Таблиця Б.8

Рейтинг за регіонами, АВС аналіз
з 2011 року по 2022 рік

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	3	4	3	20			
Волинська	21	18	17	7	14	16	15
Дніпропетровська	13	11	10	13	5	7	6
Донецька							
Житомирська	18	16	16	9	21	10	19
Закарпатська	6	2	8	10	12	18	9
Запорізька	8	7	9	16	18	21	12
Івано-Франківська	22	17	11	17	6	2	20
Київська	11	20	22	1	16	19	11
Кіровоградська	20	21	19	5	8	22	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1	1	1	21	1	3	3
Миколаївська	15	13	15	3	10	13	14
Одеська	5	5	4	19	3	1	4
Полтавська	2	8	6	12	13	12	8
Рівненська	10	10	18	2	17	17	17
Сумська	12	19	14	11	22	15	5
Тернопільська	19	12	5	22	11	5	13
Харківська	16	3	2	18	2	4	7
Херсонська	9	22	20	8	20	20	22
Хмельницька	14	9	13	4	4	6	16
Черкаська	7	15	12	15	9	8	10
Чернівецька	17	6	7	14	7	9	18
Чернігівська	4	14	21	6	15	11	2

Джерело: [48].

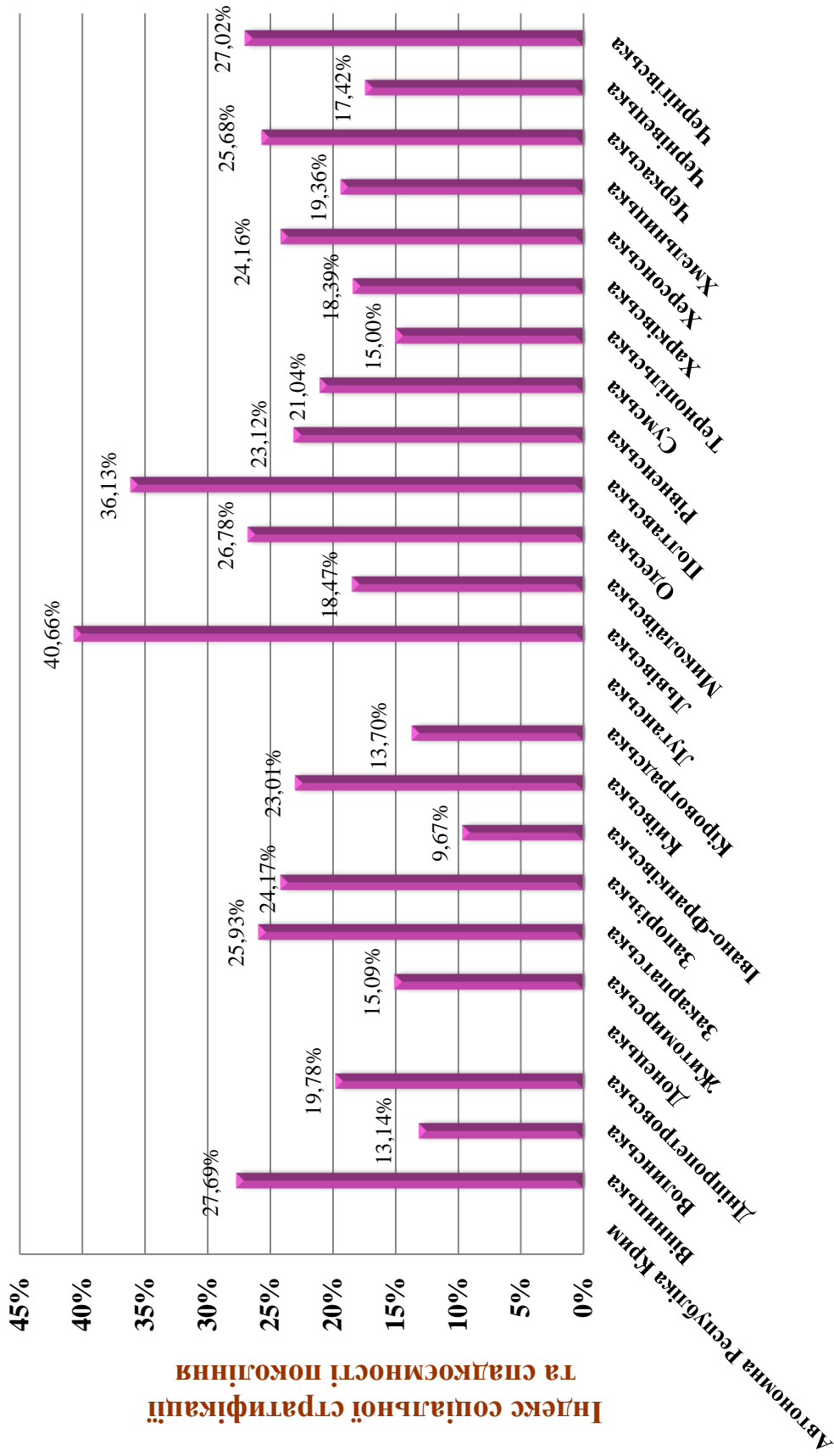

Рис. Б.1. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта у 2011 році

Джерело: [48].

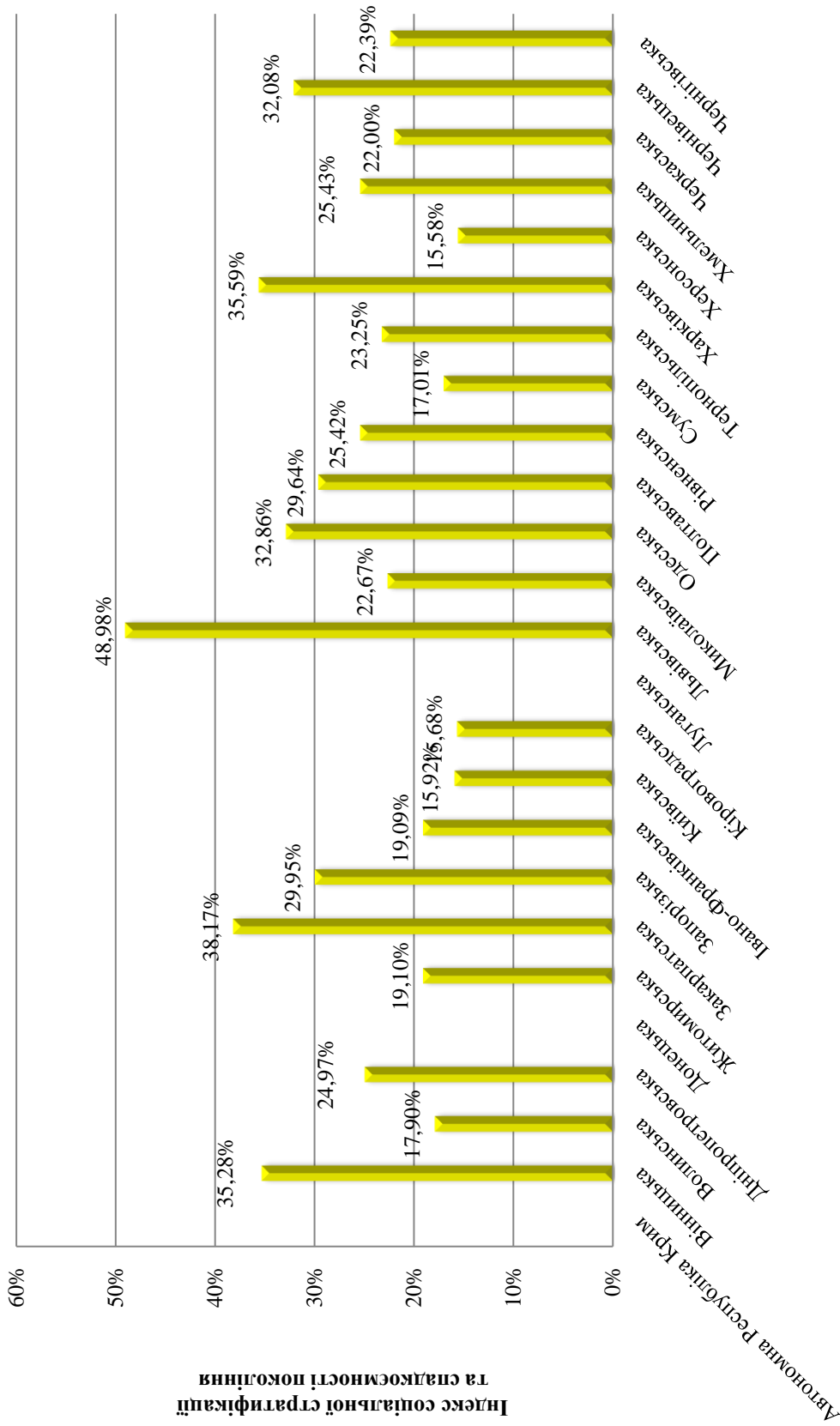

Рис. Б.2. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта в 2014 році

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

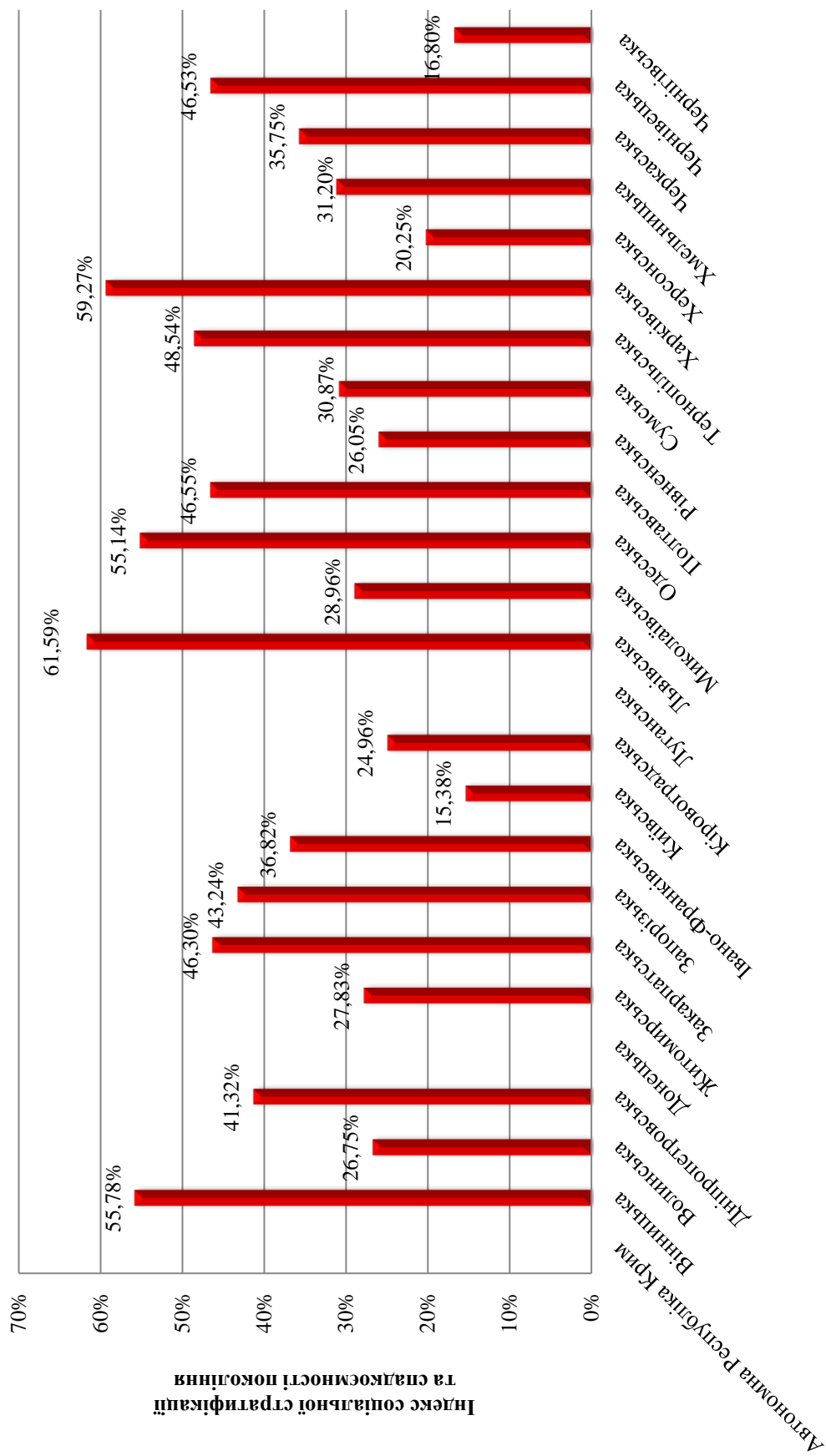

Рис. Б.3. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2016 році

Джерело: [48].

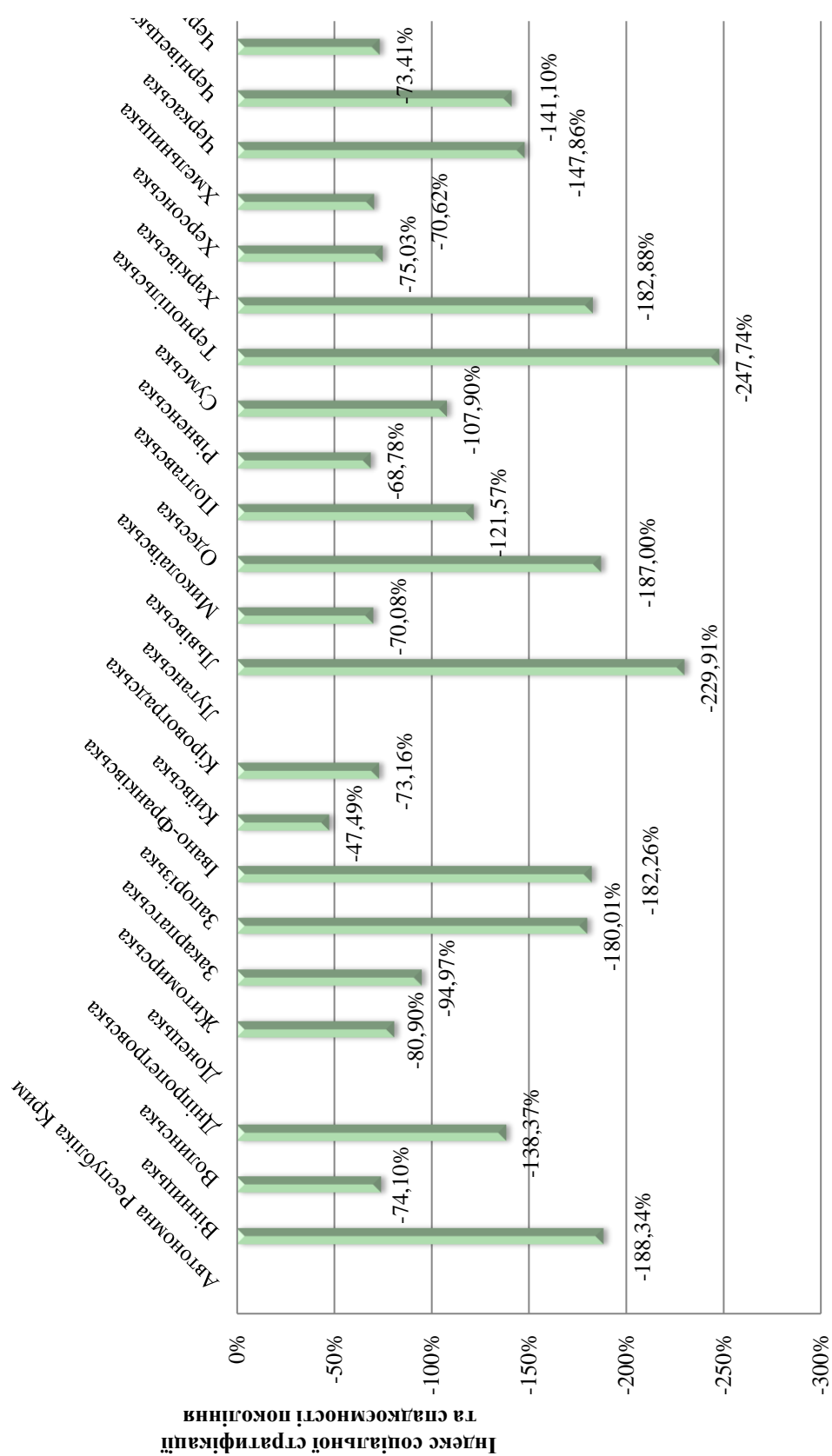

Рис. Б.4. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2018

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

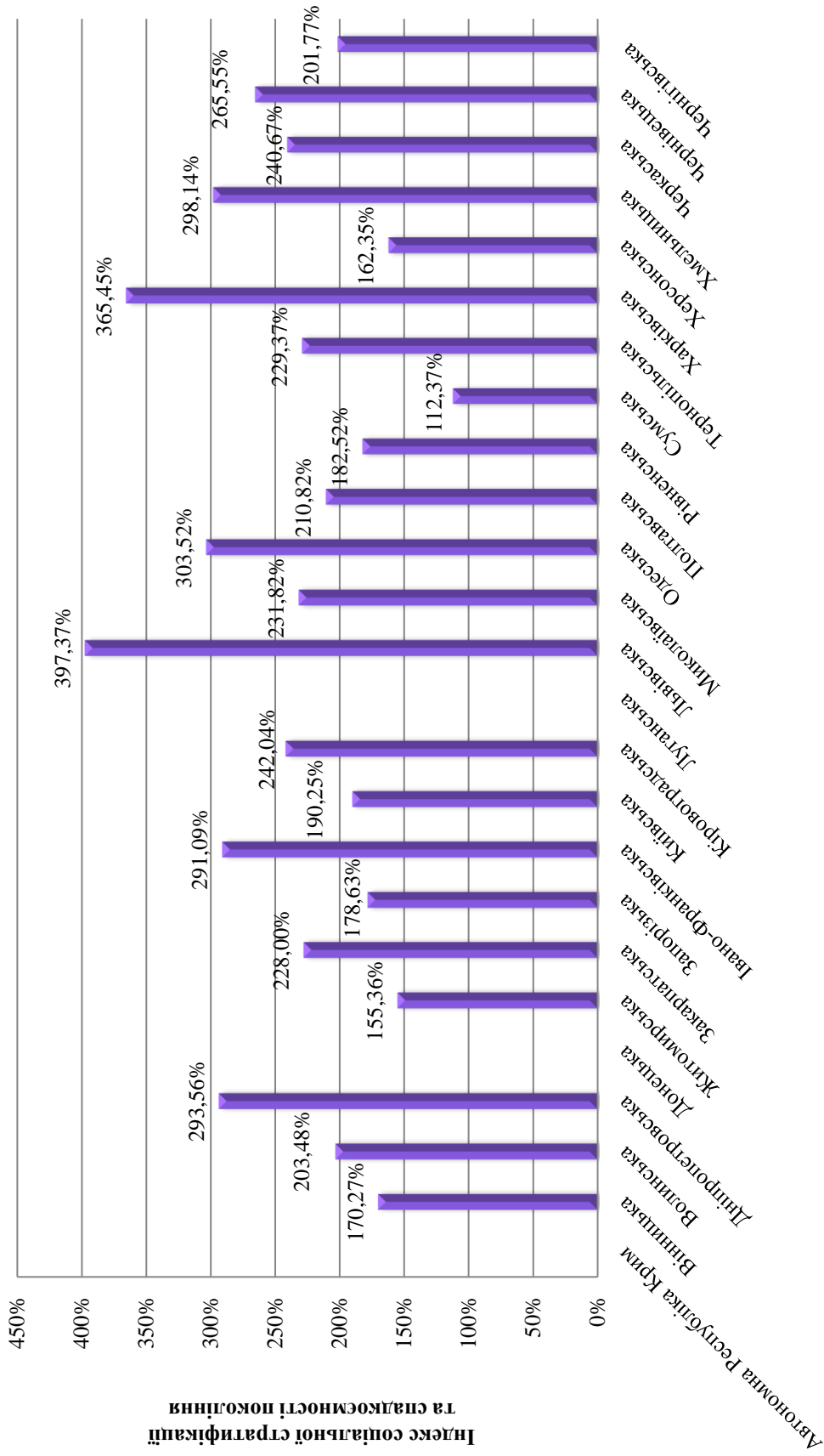

Рис. Б.5. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2020

Джерело: [48].

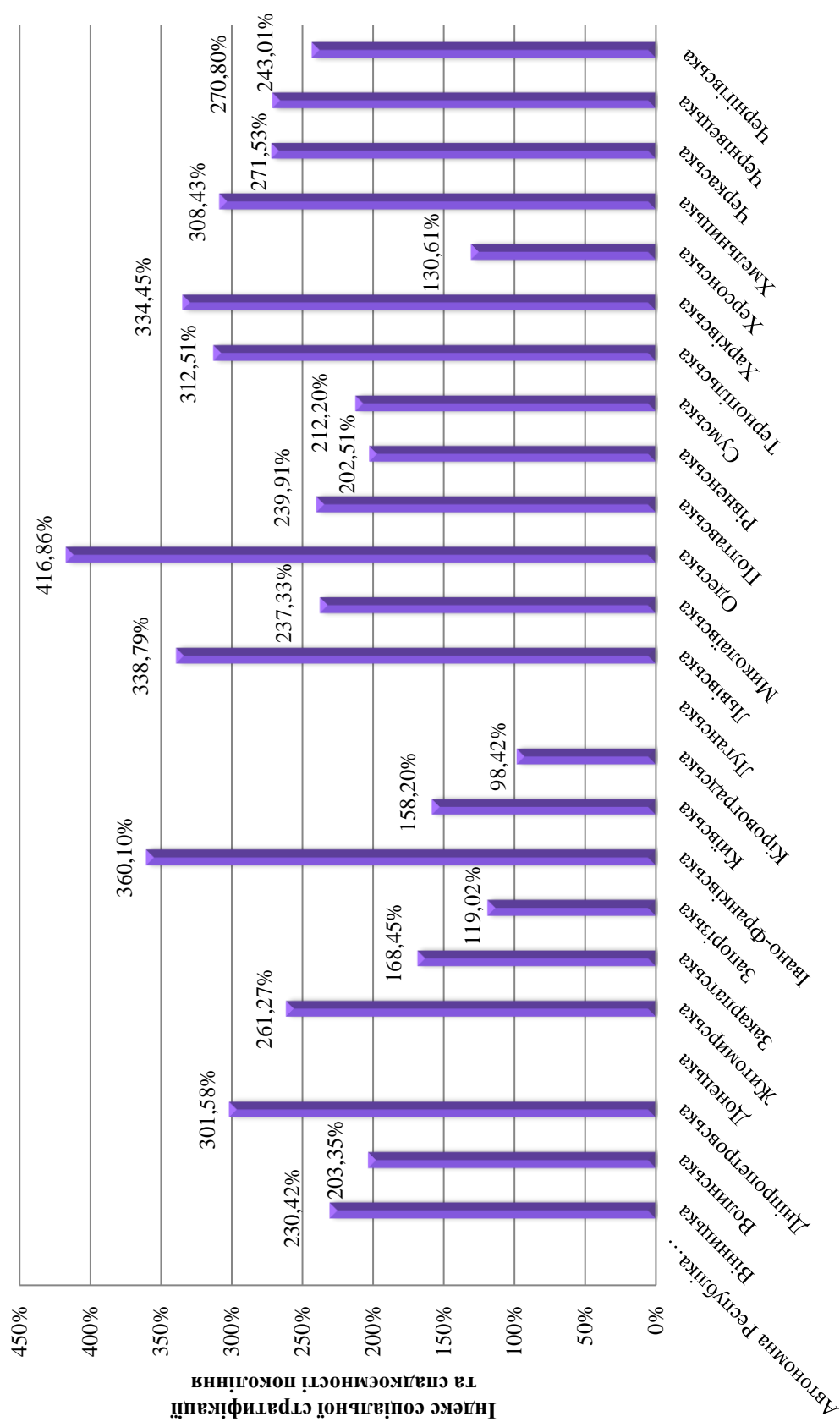

Рис. Б.6. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2021

Джерело: [48].

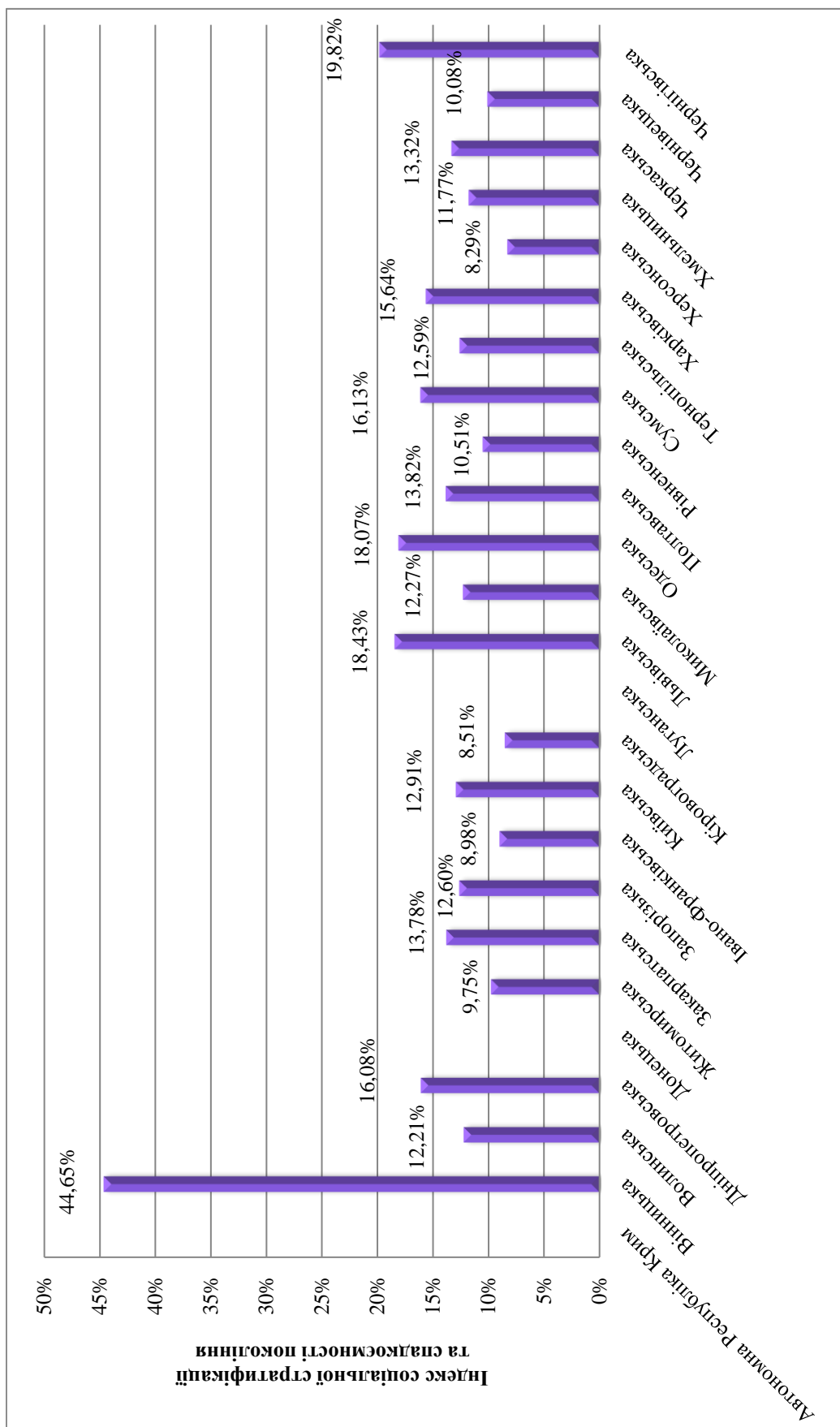

Рис. Б.7. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2022

Джерело: [48].

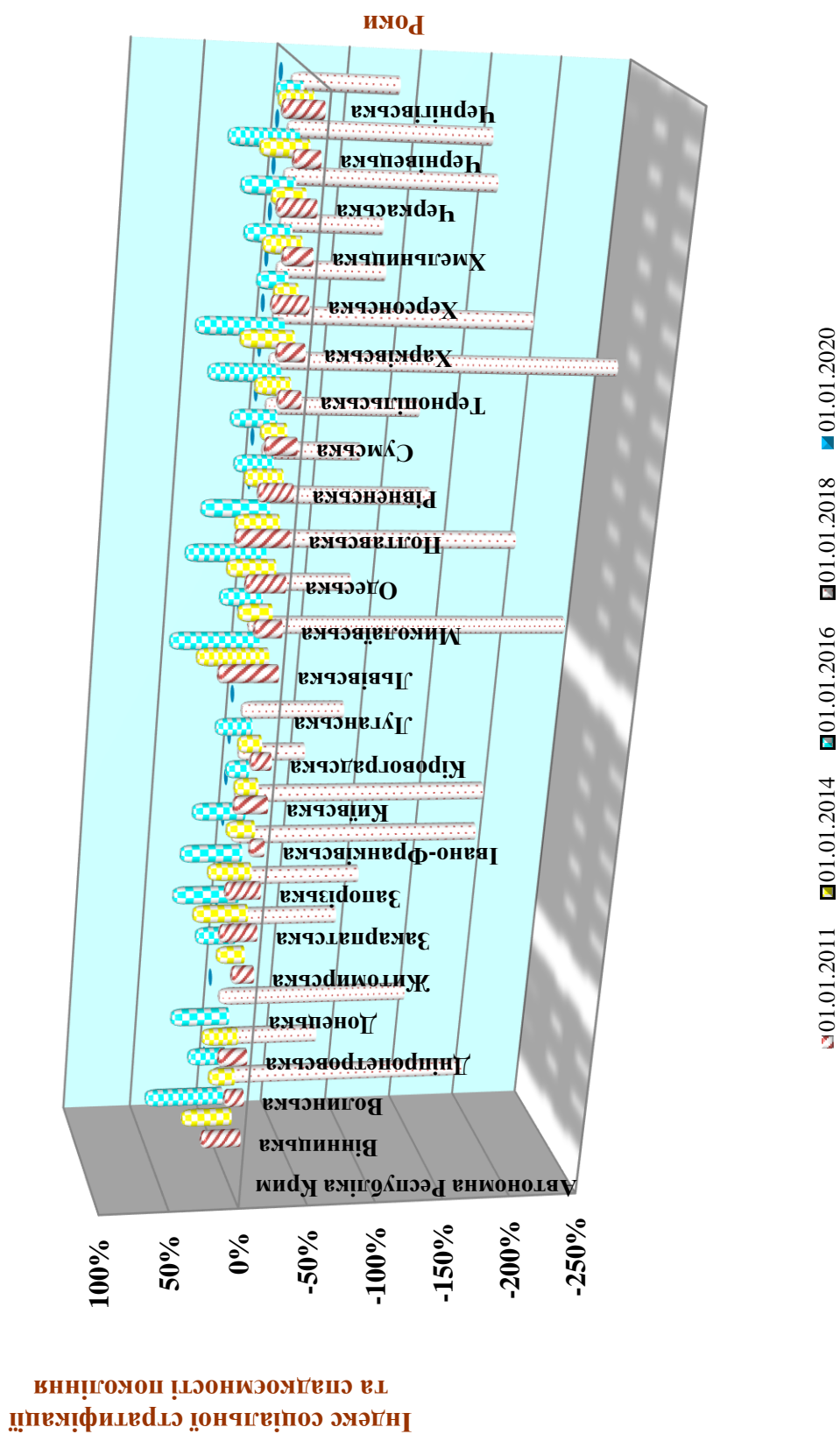

Рис. Б.6. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта

Джерело: [48].

**Рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	16	21	21	23	17	15	12
Волинська	17	15	10	10	10	1	10
Дніпропетровська	2	24	24	17	4	24	4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	13	12	9	8	11	11	9
Закарпатська	21	19	15	13	13	2	14
Запорізька	3	3	3	3	2	5	2
Івано-Франківська	6	16	22	12	15	21	17
Київська	8	1	1	1	1	13	1
Кіровоградська	22	17	23	24	23	4	13
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	4	4	7	9	5	23	22
Миколаївська	12	14	18	19	14	20	16
Одеська	7	6	4	4	6	19	7
Полтавська	5	5	13	22	24	22	24
Рівненська	10	7	6	6	9	8	8
Сумська	11	13	16	16	20	18	23
Тернопільська	20	20	12	14	16	9	15
Харківська	1	2	2	2	3	3	3
Херсонська	14	10	8	7	8	7	6
Хмельницька	15	9	5	5	7	10	5
Черкаська	9	8	14	15	18	6	19
Чернівецька	18	11	11	11	12	16	11
Чернігівська	19	18	17	18	19	17	18

Джерело: [48].

Таблиця В.2

**АВС-АНАЛІЗ, рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	16	21	21	23	17	15	12
Волинська	17	15	10	10	10	1	10
Дніпропетровська	2	24	24	17	4	24	4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	13	12	9	8	11	11	9
Закарпатська	21	19	15	13	13	2	14
Запорізька	3	3	3	3	2	5	2
Івано-Франківська	6	16	22	12	15	21	17
Київська	8	1	1	1	1	13	1
Кіровоградська	22	17	23	24	23	4	13
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	4	4	7	9	5	23	22
Миколаївська	12	14	18	19	14	20	16
Одеська	7	6	4	4	6	19	7
Полтавська	5	5	13	22	24	22	24
Рівненська	10	7	6	6	9	8	8
Сумська	11	13	16	16	20	18	23
Тернопільська	20	20	12	14	16	9	15
Харківська	1	2	2	2	3	3	3
Херсонська	14	10	8	7	8	7	6
Хмельницька	15	9	5	5	7	10	5
Черкаська	9	8	14	15	18	6	19
Чернівецька	18	11	11	11	12	16	11
Чернігівська	19	18	17	18	19	17	18

Джерело: [48].

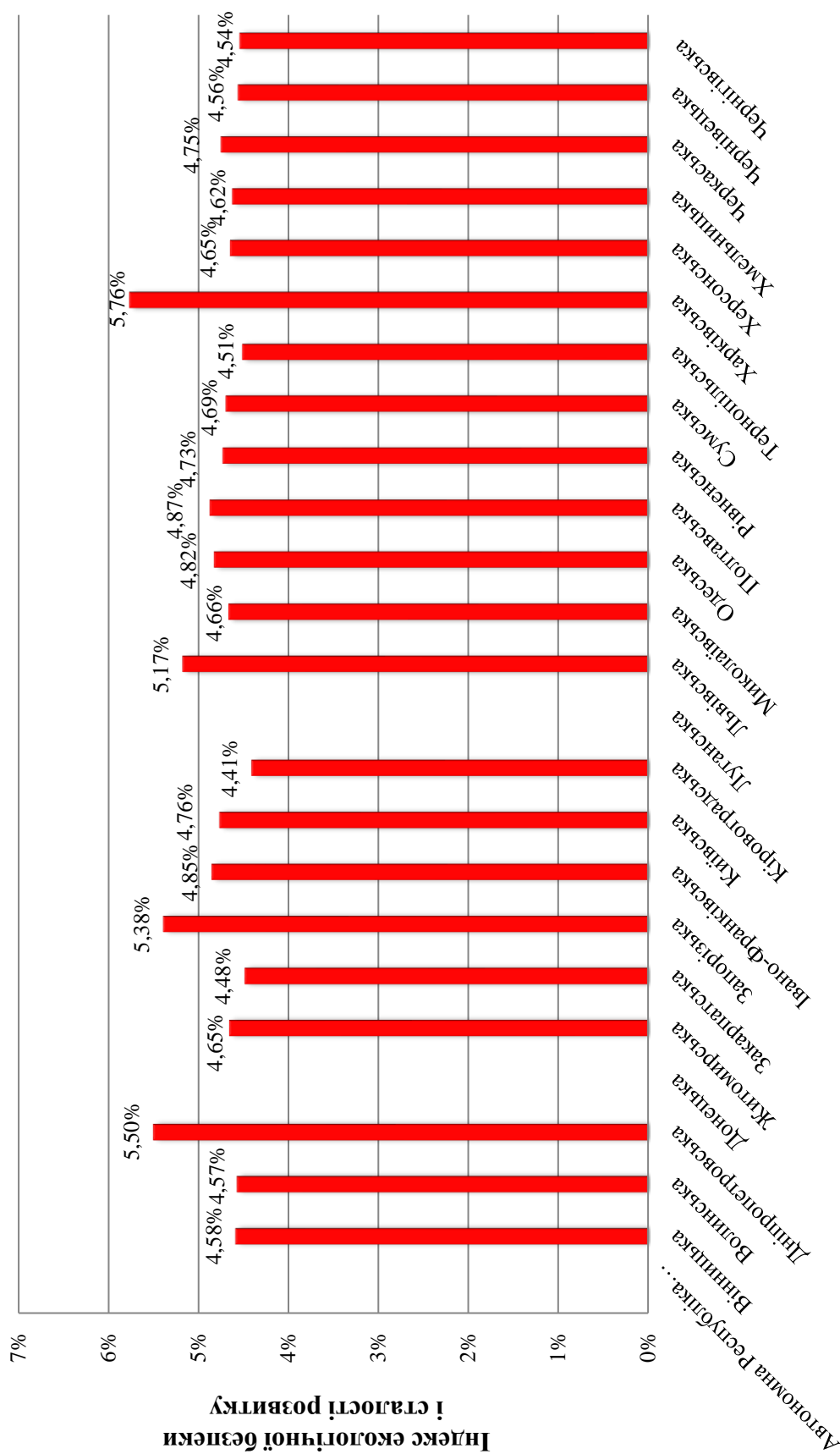

Рис. В.1. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта в 2011 році

Джерело: [48].

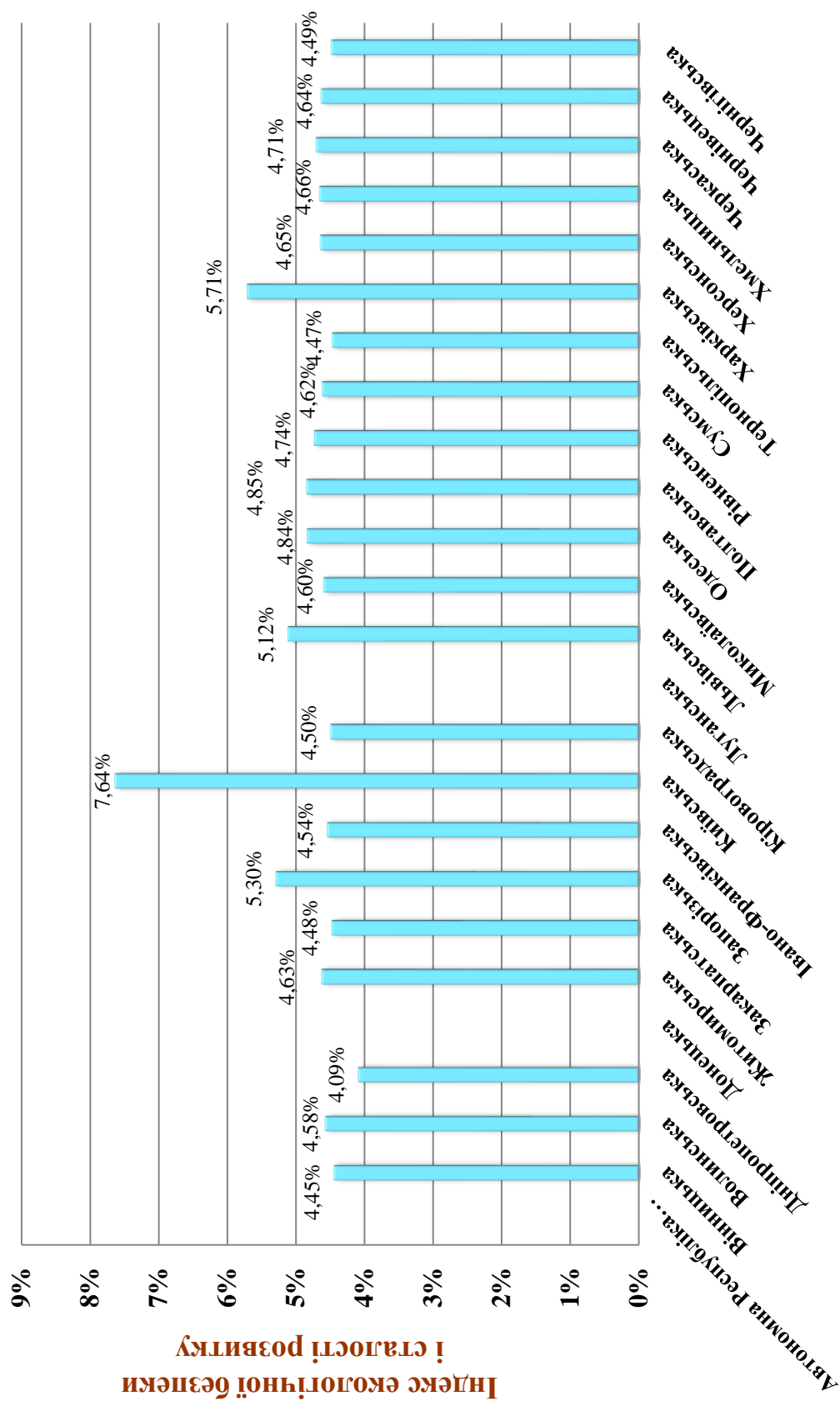

Рис. В.2. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2014 році

Джерело: [48].

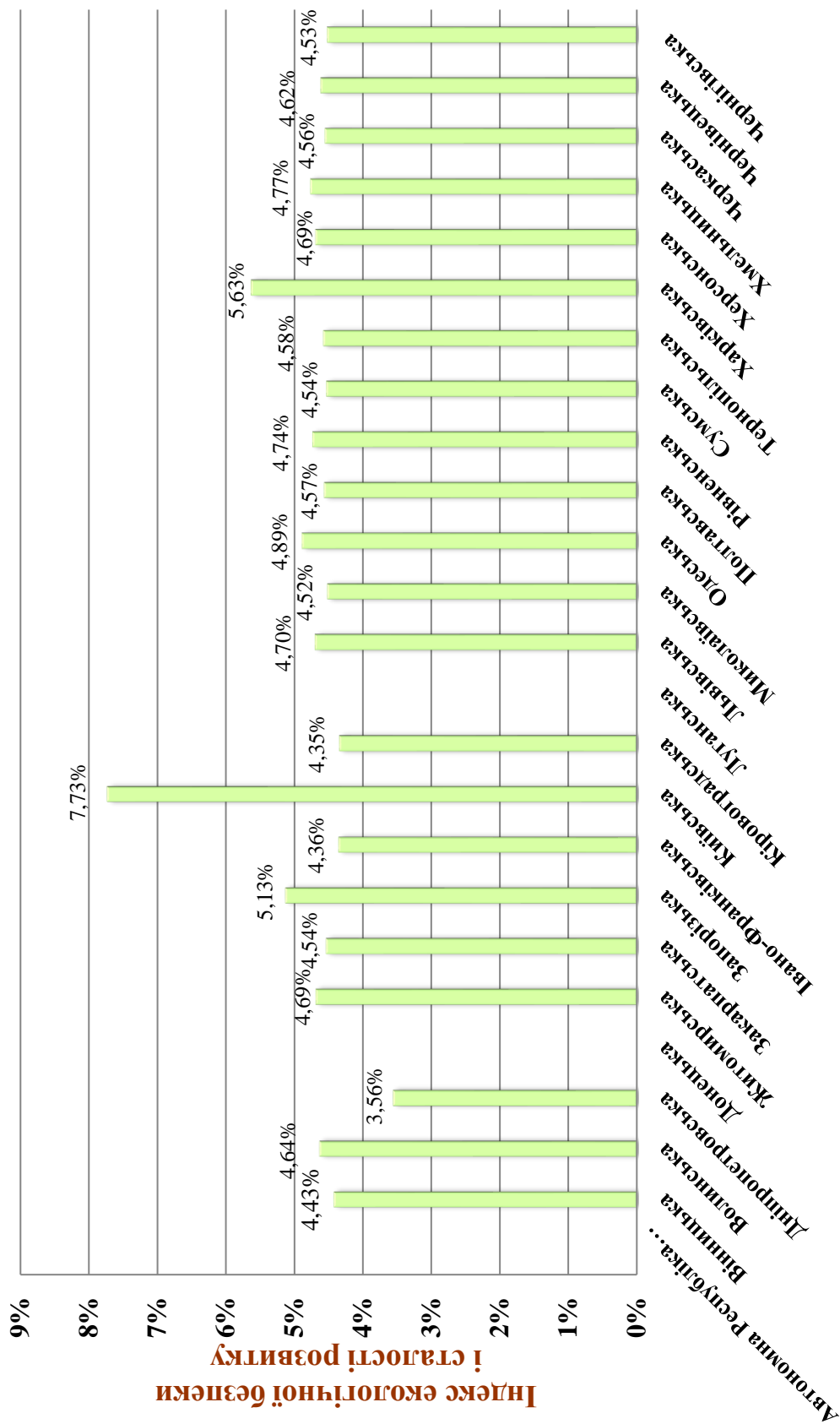

Рис. В.3. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2016 році

Джерело: [48].

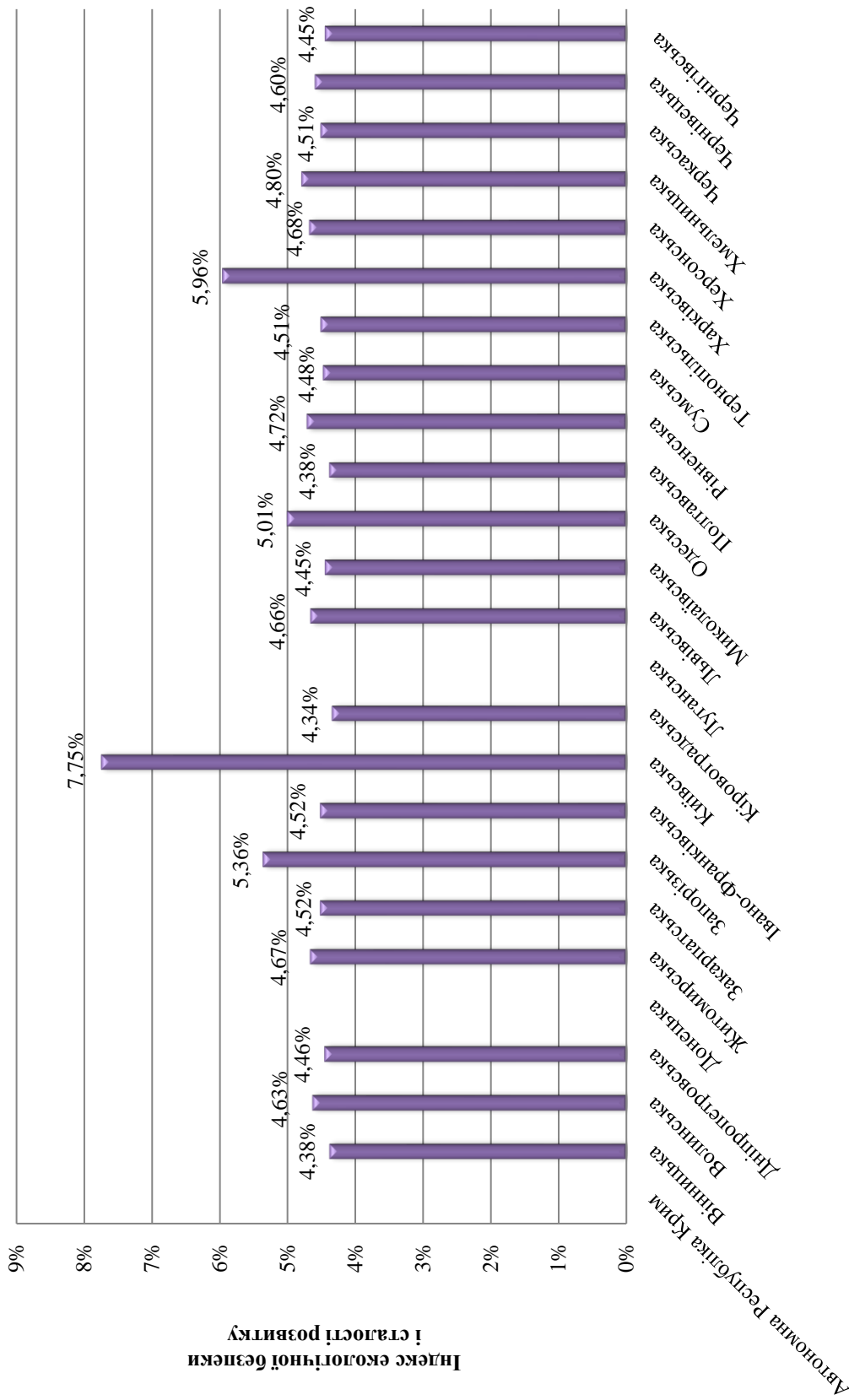

Рис. В.4. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2018

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

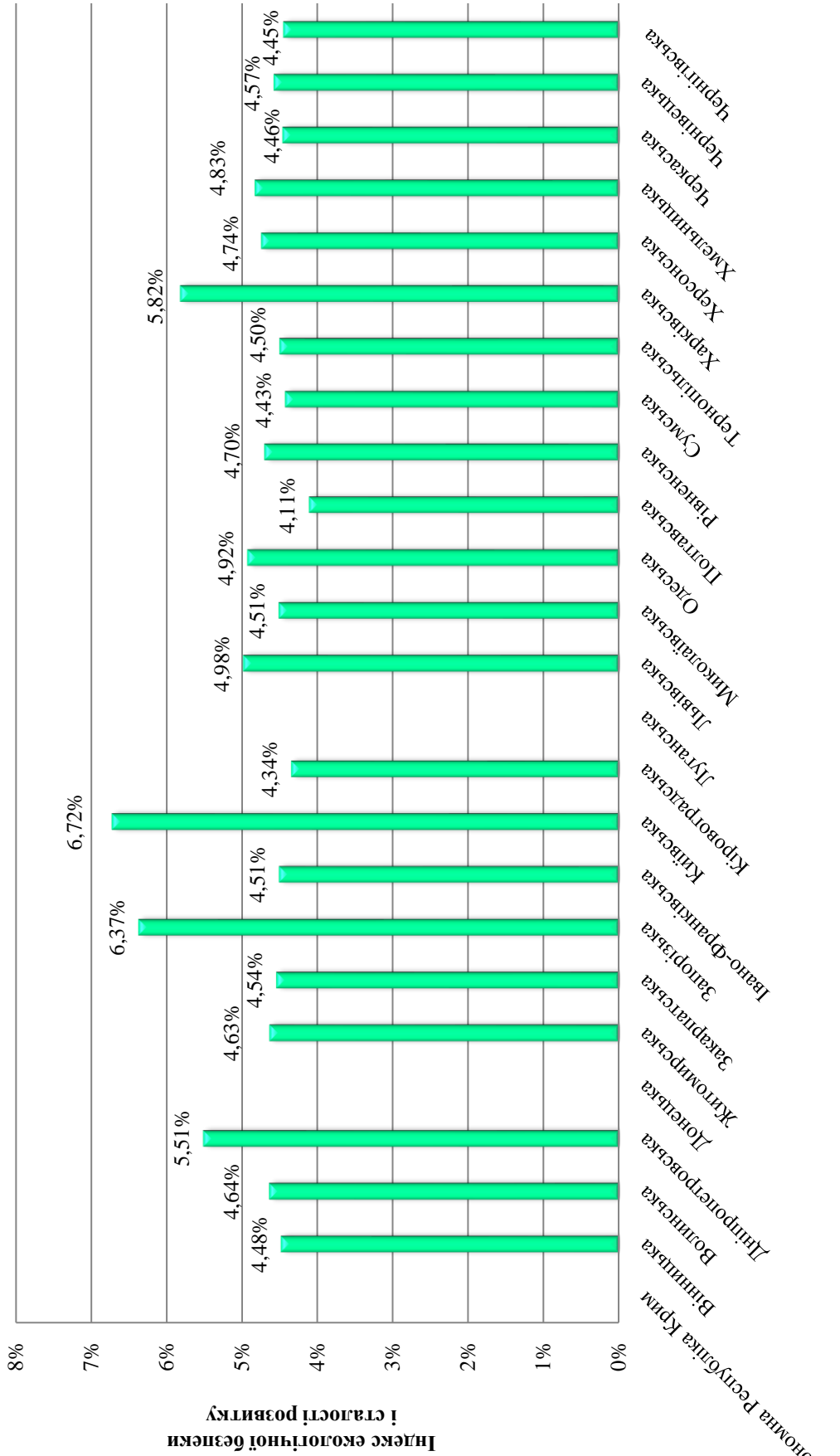

Рис. В.5. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2020

Джерело: [48].

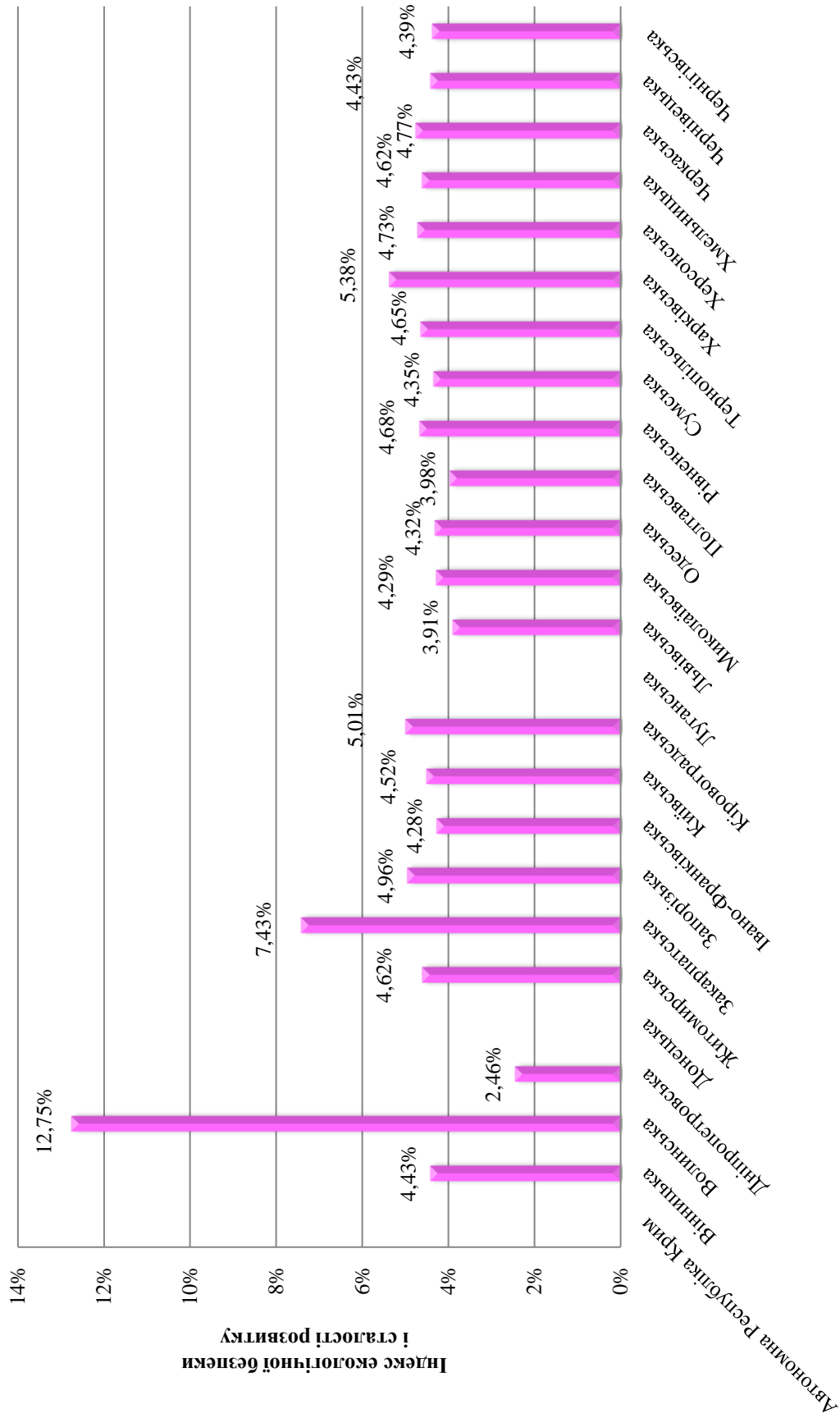

Рис. В.б. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2021

Джерело: [48].

ДОДАТКИ

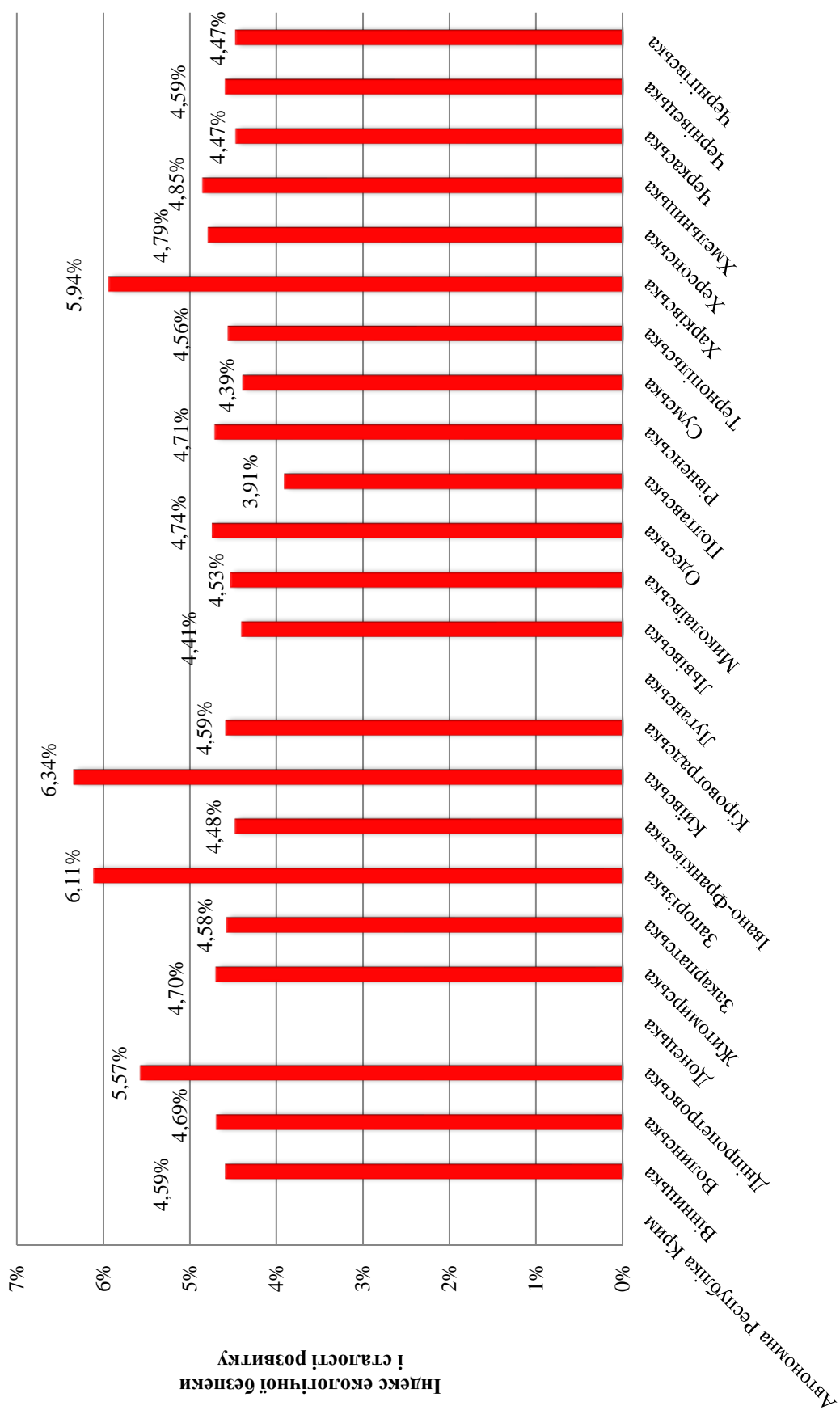

Рис. В.7. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2022

Джерело: [48].

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості
з 2011 року по 2022 рік, %**

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	44,3	58,4	76,6	-165,7	195,6	250,9	100,5
Волинська	29,6	36,7	42,1	-61,3	213,1	224,3	21,5
Дніпропетровська	62,7	75,2	75,1	-103,2	328,4	335,5	34,5
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	31,6	40,5	43,6	-59,8	177,2	279,6	22,4
Закарпатська	44,4	53,2	57,6	-83,2	240,6	183,8	22,7
Запорізька	57,0	63,1	69,2	-147,2	207,7	143,0	27,0
Івано-Франківська	20,9	33,5	51,9	-164,0	304,7	374,9	19,2
Київська	58,3	61,9	52,4	-3,1	228,2	195,0	34,4
Кіровоградська	33,0	42,9	40,6	-52,6	263,2	115,8	16,8
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	61,6	72,8	81,2	-205,2	420,7	363,8	32,2
Миколаївська	46,4	51,0	51,1	-45,5	258,1	261,0	24,4
Одеська	53,7	62,7	76,4	-159,2	329,3	441,1	31,4
Полтавська	73,8	67,5	74,0	-90,5	234,0	268,3	27,4
Рівненська	37,2	37,5	39,9	-55,2	199,2	223,0	22,5
Сумська	36,9	41,6	51,4	-86,0	140,6	231,9	26,9
Тернопільська	23,6	33,5	58,5	-233,2	243,5	324,6	20,8
Харківська	48,7	72,2	87,6	-147,8	399,5	364,1	31,2
Херсонська	42,9	33,4	37,5	-54,0	191,4	152,3	19,8
Хмельницька	37,2	44,5	46,7	-51,1	316,5	327,4	24,3
Черкаська	51,0	47,5	56,0	-124,3	269,7	293,5	24,8
Чернівецька	24,5	40,4	53,7	-131,1	276,6	287,9	20,4
Чернігівська	44,2	40,6	33,8	-49,4	229,6	262,0	30,6

Джерело: [48].

Рейтинг за регіонами
(композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості) з 2011 року по 2022 рік

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	11	8	3	20	19	14	1
Волинська	19	19	18	9	16	16	17
Дніпропетровська	2	1	5	13	4	5	2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	17	8	21	10	16
Закарпатська	10	9	9	10	12	19	14
Запорізька	5	5	7	16	17	21	9
Івано-Франківська	22	21	13	19	6	2	21
Київська	4	7	12	1	15	18	3
Кіровоградська	17	13	19	5	9	22	22
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3	2	2	21	1	4	4
Миколаївська	9	10	15	2	10	13	12
Одеська	6	6	4	18	3	1	5
Полтавська	1	4	6	12	13	11	8
Рівненська	15	18	20	7	18	17	15
Сумська	16	14	14	11	22	15	10
Тернопільська	21	20	8	22	11	7	18
Харківська	8	3	1	17	2	3	6
Херсонська	13	22	21	6	20	20	20
Хмельницька	14	12	16	4	5	6	13
Черкаська	7	11	10	14	8	8	11
Чернівецька	20	17	11	15	7	9	19
Чернігівська	12	15	22	3	14	12	7

Джерело: [48].

Таблиця Г.3

АВС аналіз рейтингу за регіонами
(композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості) з 2011 року по 2022 рік

Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Регіон							
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	11	8	3	20	19	14	1
Волинська	19	19	18	9	16	16	17
Дніпропетровська	2	1	5	13	4	5	2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	17	8	21	10	16
Закарпатська	10	9	9	10	12	19	14
Запорізька	5	5	7	16	17	21	9
Івано-Франківська	22	21	13	19	6	2	21
Київська	4	7	12	1	15	18	3
Кіровоградська	17	13	19	5	9	22	22
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3	2	2	21	1	4	4
Миколаївська	9	10	15	2	10	13	12
Одеська	6	6	4	18	3	1	5
Полтавська	1	4	6	12	13	11	8
Рівненська	15	18	20	7	18	17	15
Сумська	16	14	14	11	22	15	10
Тернопільська	21	20	8	22	11	7	18
Харківська	8	3	1	17	2	3	6
Херсонська	13	22	21	6	20	20	20
Хмельницька	14	12	16	4	5	6	13
Черкаська	7	11	10	14	8	8	11
Чернівецька	20	17	11	15	7	9	19
Чернігівська	12	15	22	3	14	12	7

Джерело: [48].

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Юлія Петрівна Харченко

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ТЕОРІЯ,
МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Підписано до друку 28.02.2023. Формат 60×84/16.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. – 16,9.
Тираж 300 пр. Замовлення № 2/23.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.